

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

2013

Fra Ribe Amt

Fra Ribe amt 2013

Udgives af Historisk Samfund for Ribe Amt.
Produktion: Rosendahls

ISSN 0046-4864

Eftertryk af årbogens artikler kun
med tilladelse fra forfatterne.

Omslagsbillede: Kvitteringsbog
fra Alslev arkiv.

Foto: Hans Ole Villadsen

Fra Ribe Amt

Historisk Samfund for Ribe Amt
2013

En lille beskeden kvitteringsbog

Af Hans Ole Villadsen

En lille beskeden kvitteringsbog blev i foråret 2010 forevist museumsinspektør John Jensen på Varde Museum af fru Anne Marie Thuesen fra Guldager, og bogen blev efterfølgende afleveret på Alslev Sognarkiv.

Det var nu ikke en helt almindelig bog, som arkivet var kommet i besiddelse af, for bogens 87 sider viste, at det var en 222 år gammel kvitteringsbog, og at den gennem en næsten 80-årig periode fra 1788 til 1864 troligt hvert halve år var blevet forsynet med kvittering for betalt landgilde.

Herudover indeholdt bogen også kvitteringer for betalte skatter med beløbsangivelse i perioden fra 1792 og frem til 1816.

En sådan kvitteringsbog var alle fæstere i kongeriget fra 1719 blevet pålagt at have. Så kunne kongen få stempelpenge ind ved salg af den autoriserede kvitteringsbog, og såvel ejendomssejeren som fæstebonden kunne på en overskuelig og praktisk måde holde styr på betalingerne af landgilde og på betaling af såvel ordinære som ekstraordinære skatter.

Kvitteringsbogen stammede fra Anne Marie Thuesens fødehjem Vibækvej 30 i Varde Kommune, matr. nr. 6a Vibæk, Alslev By, Skads Herred. Ejendommen har gennem syv generationer – siden 1788 – været i familiens eje.

Forhistorien om arvefæstegården var, at

herremanden Sebastian Wøldike på hovedgården Visselbjerg (i dag Visselbjergvej 30) i Alslev Sogn i overensstemmelse med en kongelig forordning fra 1769 lod en stor del af hovedgårdsjorden på omkring 56 tdr. hartkorn udstykke og bebygge med seks lige store arvefæstegårde og yderligere to bol. Gårdene blev alle på seks tdr. hartkorn og de to bol begge på lige over en tdr. hartkorn, ansat efter gammel matrikel før 1844. Næsten samtidig blev andre dele af Visselbjergs jorde og fæstegods frasolgt, og tilbage af den gamle hovedgård blev der 10 tdr. hartkorn samt årlige indtægter fra de otte arvefæstejendommers 38 tdr. hartkorn.

En arvefæstegård forblev i familiens eje uden indblanding af herlighedsejeren forudsat, at der var arvinger. Den anden arvefæster på gården i Vibæk, Nis Clausen, døde og blev begravet i januar 1788, og enken Maren Jørgensdatter blev gift med Niels Hansen i maj samme år, og han var første bruger af kvitteringsbogen. Maren døde dog allerede senere på året, og enkemanden Niels måtte så til at finde en ny hustru, og det blev Anne Marie Olufsdatter, der ifølge folketællingen 1801 fødte fire børn i ægteskabet, og hendes førstefødte Søren Nielsson fra 1789 blev den fjerde bonde på arvefæstegården.

Området med de seks nye gårde på rad

Claus Pedersens
 Quitterings-bog
 skatter af Hartkorn
 = 6 Rdr 3 Skp.

Niels Hansen Asbygger
 i Wibæk, i Afgangen Niss
 Clausen, Claus Pedersens
 Sønns Sted, haver Dags
 Dato betalt, 100 Rdr, sig-
 ger Hundrede Rigsdaler
 hvorfør quitteres!
 Wesselberg d 2 July 1788
 M Heldwad

Janu qu og Matrecul skat 3-3-9+
 familieskat og sørp: " - " 15+
 den 1/2 Termin Kornskp: 3-5-4
 Soldaterløn 1/2 Termin
 a' 8s er " - 3-3
 extraskat 1 M 3 Ps: " - 1-8+
 Tugtsuus og Fred skær " - " - 11
 er 8rd 3M 2 S
 Gøtgjørelsen for levede
 fourage fraguar 7-2-"
 igen som er bet. 1rd 1-2 s

som hermed for quitterer
 Wisselberg d 4 april S. Lund
 1795

Aprilj quart: prn 1795 er 3rd 2M - s
 og forfaldens l.andgt: 14-2-1
 Tilsumma 17rd 4M 1s

Om en betalt og derfor quitteres
 Wisselberg d 4 Maj 1795 S. Lund

Juli qu: med familieskat tilligemed
 alt øvrige som denne quartal
 er forbundens Rigtig betalt med
 7rd 1M 10 S som tilstaars og
 for quitterer S. Lund
 Wisselberg d 8 Aug
 1795

Octobr: qu med Hovedskatpenge samt
 Soldaterløn og Extraskatter til
 Octobr Maanedes udgang betalt
 med 8rd 5M - 7 S
 Saa og Afgiften forfalden
 til næstkommende Martini 14-2-1
 til sammen 23rd 1M 8 S
 som er betalt til
 Wisselberg d 9 Novbr. 1795 S. Lund

Janu qu og Matrecul skat 3-3-9+
 familieskat og sørp: " - " 15+
 den 1/2 Termin Kornskp: 3-5-4
 Soldaterløn 1/2 Termin
 a' 8s er " - 3-3
 extraskat 1 M 3 Ps: " - 1-8+
 Tugtsuus og Fred skær " - " - 11
 er 8rd 3M 2 S
 Gøtgjørelsen for levede
 fourage fraguar 7-2-"
 igen som er bet. 1rd 1-2 s

som hermed for quitterer
 Wisselberg d 4 april S. Lund
 1795

Aprilj quart: prn 1795 er 3rd 2M - s
 og forfaldens l.andgt: 14-2-1
 Tilsumma 17rd 4M 1s

Om en betalt og derfor quitteres
 Wisselberg d 4 Maj 1795 s. Lund

Juli qu: med familieskat tilligemed
 alt øvrige som denne quartal
 er forbundens Rigtig betalt med
 7rd 1M 10 S som tilstaars og
 for quitterer S. Lund
 Wisselberg d 8 Aug
 1795

Octobr: qu med Hovedskatpenge samt
 Soldaterløn og Extraskatter til
 Octobr Maanedes udgang betalt
 med 8rd 5M - 7 S
 Saa og Afgiften forfalden
 til næstkommende Martini 14-2-1
 til sammen 23rd 1M 8 S
 som er betalt til
 Wisselberg d 9 Novbr. 1795 S. Lund

og række blev til en lille landsby, og bebyggelsen fik navn efter Sebastian Wøldikes hustru Vibeke. Senere blev dette navn til den nuværende betegnelse Vibæk.

Udstykning fra Visselbjerg Hovedgård var et af de tidligste resultater her i Vestjylland af de store landboreformer i Danmark omkring slutningen af 1700-tallet.

For forfatteren til denne artikel – amatør lokalhistoriker – var det en stor oplevelse at få mulighed for at gennemgå kvitteringsbogen, se rækken af kvitteringsunderskrifter fra proprietærene på Visselbjerg og lade sig inspirere til at dykke længere ned i vilkårene for de otte arvefæstebønder i Alslev Sogn omkring år 1800.

Et var at navnene i bogen nok var velkendte. Noget helt andet og meget større var at have direkte adgang til et dokument med originale håndskrevne kvitteringer, og at bogen ud over at tjene sit formål som kvittering for den aftalte landgilde også indeholdt en lang række specifikationer over de ekstraordinære skatter, som borgerne i Danmark blev pålagt at betale.

Kvitteringsbogen kom i brug 1788, og det var netop tiden, hvor landboreformerne med udskiftning og begyndende udflytning blev sat i gang. Samtidig var økonomien i dansk landbrug god med stærkt stigende afsætningspriser, og det skabte råderum til forbedringer og investeringer. Den sidste kvittering i bogen er fra 1864, så bogens funktionsperiode dækkede over den periode, som medførte de største forandringer nogensinde i Danmark, såvel på den politiske scene som for udseendet af det danske landskab.

Oplysningstidens tanker i 1700-tallets

Europa førte frem mod afskaffelse af ene-vælden, vedtagelse af en ny grundlov i 1849, og indførelse af demokrati i Danmark. Tidens nye tanker var også baggrunden for de store reformer i landbrugslandet Danmark med udskiftning, udflytning og afskaffelse af stavnsbåndet i 1788. Drivkraften omkring reformerne var også behovet for en større og mere rationel landbrugsproduktion til at finansiere det danske samfund og brødsføde en voksende befolkning.

Danmark blev i perioden reduceret til en europæisk miniputstat, men de mange dramatiske begivenheder og de mange reformer førte frem mod den velfærdsstat og det mønsterdemokrati, vi oplever i dag i Danmark.

I kvitteringsbogen var der frem til 1816 nævnt over 40 forskellige skattetyper. Det var i dette tidsrum ejeren af arvefæstegårdene, proprietæren på Visselbjerg, der skulle opkræve og afregne skatterne til staten, og derfor var det ham, der kvitterede i bogen for betalingen. I øvrigt hæftede han også for skattebetalingen.

Som de første ekstraordinære skatter blev »Broepenge« og »jordemoderen« betalt i 1792, derefter fulgte i 1794 »kornskatter«, »fourageskatten« og »soldaterløn« og i 1812/1813 kulminerede antallet af skattetyper. Ejeren af fæstegården var på dette tidspunkt Ole F. Jessen, og hans specifikationer og kvitteringer for betaling af skatter for disse to år fyldte syv sider i kvitteringsbogen.

Netop denne store udspecificering gav et godt overblik over de mange reformtiltag, som blev iværksat omkring 1790 af kronprinsen, den senere Frederik den VI, og over de mange udgifter, som mobiliserin-

Matrikelkort på NETTET

MILJØMINISTERIET

Kort & Matrikeltryk

Kortets gyldighedsperiode:

1820-1865

Kortets oprindelige målestok:

1:4000

Ejerlav registreret på kortet:

»Videbæk By, Alslev-

(1350258)

gen af hær og flåde i forbindelse med Napoleonskrigene påførte staten. Regningen på disse udgifter blev videresendt til den danske befolkning i form af ekstraordinære skatter.

Blandt de mere kuriøse oplysninger i bogen var der kvittering for, at køerne havde været ved tyr på Visselbjerg, og at prisen i 1802 for syv køer var en mark og 12 skil-

ling, stigende – vel på grund af inflation – til tre mark i 1803, men så var det også for otte køer.

Fæstegårdens jorder var fordelt på 14 stykker. En mindre gårdtoft derhjemme, to store regulære marker »Østermark« og »Vestermark« to gode engstykker mod vest ned til Varde Å, seks stykker hede af forskellig karakter, to grunde ved Ålegrøften, der

kunne bruges til tørvegravning samt yderligere et engstykke ved førnævnte grøft.

Ved den nye matrikel i 1844 blev gårdens hartkorn reduceret fra 6 til 3-6-2-2 ¼ i værdisat skattegrundlag. Dette forhold skyldtes, at værdien af engarealer langs Varde Å nu blev værdisat lavere end tidligere. Samlet udgjorde gårdens areal ifølge beregning efter matrikelkortet 1820 lige over 61 hektar, men heraf var betydelige områder hede.

Fra 1814 ophørte bogen med at være skattekvitteringsbog, og frem til den gik af brug i 1864 var det kun betaling af landgilde, der blev kvitteret for.

Arvefæsteforholdet for gården ophørte først i 1903, hvor brugeren af ejendommen Søren Nielsen Hjort afkøbte Wentzel Hansens enke herlighedsretten.

Gennemgangen og analysen af kvitteringsbogen var en spændende opgave for Alslev Sognearkiv, og arbejdet gav forøget indsigt i de forandringer, der prægede LandbrugsDanmark omkring år 1800.

Dermed blev der føjet mange nye brikker til den mosaik som kan kaldes »Fortællinger fra Alslev Sogns historie«, og som interesse-rede læsere har adgang til via www.alslev-sognearkiv.dk

Noter

1. Ejere af arvefæstegården iflg. kvitteringsbogen:
Mads Heldwad 1788-1790 – ejer af Visselbjerg fra 1783
Søren Lund 1790-1809 – do
Ole Frank Jessen 1809-1815 – do
Ingeborg Jessen 1815-1817 – enke efter O.F.J.
Mathias Thomsen 1817-1850 – ægtemand nr. 2 til Ingeborg Jessen
Jens Villadsen Andersen 1850-1858 – ejer af Visselbjerg
Wentzel Hansen 1858-1864 arvefæster i Vibæk. Opkøber herlighedsretten til de seks arvefæstegårde i Vibæk af J.V. Andersen

2. Arvefæstere på gården:
Claus Petersen 1771-1785?
Nis Clausen – 1785-1788
Niels Hansen 1788-1815
Søren Nielsen 1815-1854
Laurids Nielsen Hansen 1854-

3. Folketællinger
1787 Nis Clausen 28 år med hustru Maren Jørgensdatter på 26 år, to børn, N.C.s fader, karl og tjenestepige.
1801 Niels Hansen 45 år med hustru Anna Marie Olufsdatter 45 år og seks børn
1834 Søren Nielsen 46 år med Anne Margrethe Sørensdatter 38 år og syv børn samt Niels Hansens enke og en tjenestekarl
1840 Søren Nielsen 52 år med hustru Ane Margrethe Sørensdatter 43 år og seks børn
1845 samme ægtepar med fem børn
1850 Søren Nielsen som enkemand med 3 børn og tjenestepige – 1 søn er fraværende som soldat
1855 Laust Nielsen Hansen og hustru Mette Maria Sørensdatter med et barn, to tjenestefolk og Søren Nielsen på aftægt

- 4: Skattetyper i 1812 og 1813.
Folke- og familieskat, ejendomsskat, skatkammerfonden, soldaterløn, kirurgløn, ekstraskat af personer, skriverpenge til amtsforvalter, jordemoderløn, ¼ % skat, tugthuspenge, sandflugtsomkostninger, bro- og vejpenge, kammerleje, kornskat, veterinærskolen, ildstedsskat, arealskat, marchpenge, kystbevogtning og møbelskat m.fl.

Kilder:

- Årbog, Fra Ribe Amt, 1932-1935 En landsby fra nyere tid af H.P.H. Novrup
Årbog, Fra Ribe Amt, 1921 Alslev Sogn af H.P.H. Novrup
Dansk Skatthehistorie IV 1660-1818 Claus Rafner
»Kviteringsbogen« for arvefæstegården i Vibæk A 18
Folketællinger DIS
Tingbøger i landsarkivet Viborg
Kort og Matrikelstyrelsen kort på nettet
Alslev Sogns Kirkebøger, Alslev Sognearkiv A18 m.fl.
Forordning fra 13. maj 1769 om selveje

*Hans Ole Villadsen, Alslev Sognearkiv 2012
Transskribering af kvitteringsbogen og forordning af Elly Jessing*

Maren Eskeldsdatter

Vestjyske adelsbønder i 16-1700 årene

Af Olga Pedersen

I foråret 2012 gjorde gårdejerparret Karin og Peder Vad Thellesen, Hjortkjær, mig opmærksom på en gravsten, der ligger i diget om Grimstrup Kirke. Stenens indridsede skrift er til dels udvisket, men der kan tydeligt læses: » ... hviler i ... ren, salig Marr ... Eskeldsdatter, Hincbel 1766«.

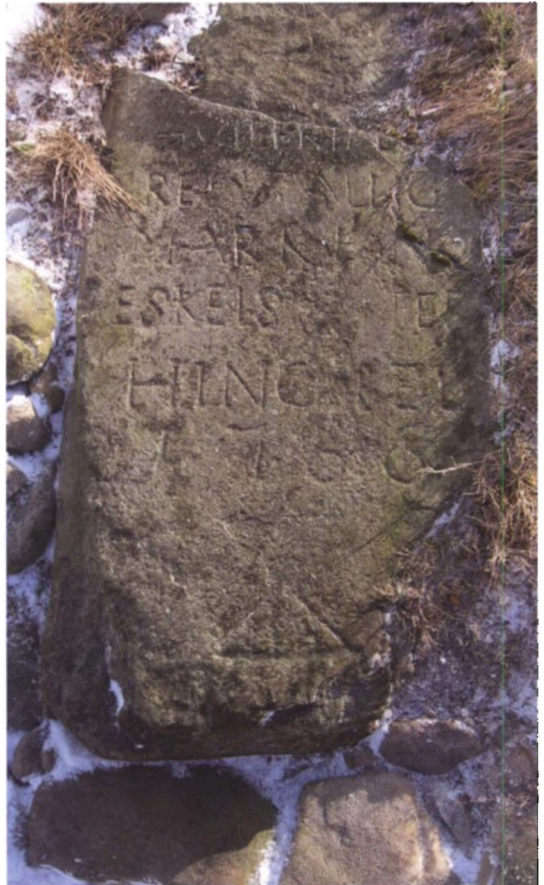
Stenen havde i mange år ligget i Fuglsig Bæk, før den omkring 1970 var bleven anbragt på sin nuværende plads i kirkediget. Den havde været årsag til mange gisninger og gætterier på egnen, og det historisk interesserede ægtepar bad om hjælp til opklaringen af, hvor denne sten stammede fra, og hvorfor den i mange år havde ligget upåagtet i bækken, hvor den tilsyneladende bare havde tjent som trædesten for vejfarende, der skulle passere denne for at komme fra Hjortkjær i Grimstrup Sogn til Slepsager i Fåborg Sogn.

Jeg har prøvet at opklare Maren Eskeldsdatters historie og grunden til, at hun overhovedet fik en gravsten, hvilket absolut var usædvanligt for bondeslægter i 1766.

Gravstenen

Utydeligt kan man læse ordene » ... hviler i ... ren, salig Marr ... Eskeldsdatter, Hincbel 1766« og nederst på stenen ser man spor af et indhugget timeglas.

Jeg er ikke i tvivl om, at der står: »Her hviler i Herren, Maren Eskeldsdatter, Hincbel, 1766«. Men hvem var Maren, hvis

Stenen med indskriften: »Hviler i Herren salig Maren Eskeldsdatter. Hincbøl 1766«. Nederst på stenen ses spor af timeglasset. Foto forfatteren.

gravsten var at finde langt uden for kirkegården og henkastet i Fuglsig Bæk?

Var det en ung pige, der var kommet i ulykke, havde født i dølgsmål og derefter kasted sig selv og barnet i bækken og var druknet, og som ved denne handling, der gjorde hende til både morder og selvmorder, havde forment sig adgang til den indivi-ede jord på Grimstrup Kirkegård?

Hvem var i givet fald faderen til barnet? Havde hun måske haft tjeneste på herregården Endrupholm, og havde måttet »tjene« herremanden eller hans ridefoged med sin krop, så det var en af dem, der var faderen? Eller var det en tilfældig tjenestekar, der ved samværet med hende havde overtrådt pietismens strenge regler om seksuel afholdenhed før brylluppet, og som nu ikke kunne få en fæstegård, og altså ikke kunne forsørge kone og barn, og derfor havde for- nægtet forholdet?

Hendes slægtninge havde måske nægtet hende adgang til hjemmet, enlige mødre var ikke i høj kurs på de tider, og den ulykkelige pige havde så ikke kunnet se anden udvej end at drukne sig i Fuglsig Bæk. Senere havde familien fået dårlig samvittighed over svigtet, og havde derfor rejst en sten for hende.

En anden teori var den, at Maren, på grund af at hun havde begået selvmord og barnemord, simpelthen var blevet begravet her ude i engen, og familien havde så, som en slags bod, sat en sten over hende her. Stenen var så ad åre faldet ud i bækken. Denne historie kunne nok trække tårer frem i manges øjne. Gisningerne var mange og mangeartede.

At der måtte være en forbindelse til

Maren og gården i Hinkbøl, kunne der ikke være tvivl om, men hvilken? Var Maren måske slet ikke en ulykkelig ung pige, men derimod en gammel kone, der træt af dage var gået i vandet, måske havde der været et dårligt forhold til en svigerdatter på gården i Hinkbøl, og Maren har ikke haft lyst til at leve længere.

Gårdejer Kristian Schmidt, Hinkbølgård, kunne fra sin barndom huske, at stenen fungerede som trædesten for præsten, der boede på »Raunsøgård« og skulle passere bækken på sin vej fra Raunsø til Fåborg Kirke, der en tid var samme pastorat som Vester Nykirke.

Men gisningerne forstummede ikke. Hvorfor gik præsten den vej, hvor stenen lå? Bad han en bøn for Maren, når han trådte på hendes navn?

Stenen som trædesten mistede sin betydning, da der lidt vest for stedet blev bygget en bro over bækken, hvor stenen lå, Kirkebroen og den nyanlagte vej, Kirkebrovej førte nu trafikken over bækken.

Forbindelsen til gården i Hinkbøl

På stenen står Maren Eskeldsdatter, Hinkbøl. Altså måtte der være en forbindelse til dette sted, hvilket ingen kunne være i tvivl om, men hvilken?

Kristian Schmidt, der var født i 1893 i Hjortkjær, blev i 1918 gift med datteren på gården Hinkbølvej 2, og blev derved gårdejer. Han viste en tid interesse for stenen og dens historie. Egentlig overvejede han at få den flyttet hjem til gården, hvortil Maren jo måtte have levet. Dette fik han dog aldrig gjort alvor af, måske på grund af, at en vis frygt var forbundet med den mystiske sten.

Stenen er placeret i diget til venstre ved indgangen til kirkegården. Foto forfatteren.

Hvorfor lå den i bækken langt fra kirken? Myterne og gætterne omkring Maren og hendes gravsten fortsatte med uformindsket styrke.

Ejeren af den nærliggende gård »Egegård«, Anton Eg og gårdejer Niels Thomsen blev på et tidspunkt nysgerrige efter at se stenen i sin helhed, hvem ved, måske var der ligefrem runer på dens bagside, og de hev den op på brinken, hvor den så lå til forundring og gætterier omkring Maren Eskeldsdatter.

I Kirkegårdsdiget

I slutningen af 1960'erne besluttede menighedsrådet for Grimstrup Sogn at kirkegårdsdiget trængte til en renovering og skulle helt sættes om. Da dette blev kendt i sognet, fik Kristian Schmidt, Hinkbøl, den tanke, at Marens sten skulle hentes fra sin plads i engen ved Fuglsig Bæk og anbringes i det nye dige. Han allierede sig med Ib Jensen »Gesthedegård«, samt Ivan Erbou på »Egegård« og sammen fik de stenen flyttet fra pladsen ved Fuglsig Bæk til det nye

dige ved Grimstrup Kirke, hvor den ligger i dag, måske lidt malplaceret i diget, og ikke på selve kirkegården. Måske burde den have været rejst op og ikke anbragt liggende, hvorved den allerede slidte inskription bliver udsat for vejr og vind og eroderer yderligere. Den er trods alle gisninger et vidnesbyrd om, at der i Grimstrup i 1700årene har levet personer, der følte sig som og som nedstammede fra middelalderens »bondeadel«.

Men hvem var Maren?

Teorien om den fattige pige kan man straks forlade. Ingen selvmordersker i 1700årene ville have fået en sten sat over sin grav. Ingen selvmordersker ville blive begravet i engen. Selvmord blev ligestillet med mord, og var altså en forbrydelse, og opfattelsen var den, at den indviede jord på kirkegården var forbeholdt *»ærlige sjæle«*. Desuden var det en almindelig mening, der stammede fra middelalderlig opfattelse, at ethvert liv, fra Gud får tildelt så og så mange år. Blev disse afkortede ved selvmord, havde sjælen ingen ro før *»den rigtige tid«* til døden var inde.

Hvis en sådan afdød blev begravet på kirkegården, kunne selvmorderens hvileløse sjæl, *let finde vej herfra og »hjem«* til gård eller hus, hvor familien så blev hjemsøgt af den. Selvmordere blev derfor begravet umiddelbart uden for kirkegårdsdiget, hvorfra man fandt, at det var sværere for dem at finde vej.

Senere blev der mildnet på denne regel, og en selvmorder kunne begraves på kirkegården mod, at man bar kisten ind over diget, og ikke gennem kirkegårdsåsen, idet

man skønnede, at det ville være vanskelige for sjælen at skulle kravle over diget, end gå den kendte vej gennem kirkegårdsåsen.

Det kunne naturligvis være en sikker foranstaltning at placere en sådan falden sjæl langt fra menneskebolig, hvilke jo kunne tale for teorien omkring engbegravelsen. Det ville være svært for den døde at finde vej hjem herfra. Men sikkert er det, at ingen om end nok så frafalden, ville få en gravsten sat over sig, og at ingen ville risikere at møde et gespenst på de grønne enge langs vandløbet. Det var forbundet med ubeskrivelig rædsel at begraves på denne måde, hvor den døde var helt i djævelens vold.

Denne teori kan man roligt forlade. Endvidere er det en kendsgerning, at der ikke blev sat sten over almindelige menneskers grave i 1700årene. Altså er det sikkert at Maren ikke har tilhørt samfundets laveste klasse.

Gravminder

Adelen havde i middelalderen oparbejdet en vis tradition for at sætte store mindesmærker for deres afdøde. Adelspersoner blev helst begravede inde i kirkernes gulve, her var man Gud nærmere, og i dag ser man deres store ligsten ligge i midtergangene.

Allerede i 1600tallet var kongen dog nødt til at forbyde denne skik, da de store sten, der ofte var opretstående og omfangsrige, og helst skulle stå ud for den plads, hvor den afdøde var bleven begravet, i flere tilfælde fyldte så meget, at de blev svært at bevæge sig rundt. Det blev derfor påbudt, at stenene blev anbragt i gulvhøjde, så der kunne gås hen over dem. En af begrundelserne for

Grimstrup Kirke. Foto forfatteren.

forbuddet var at endvidere: »andre kunne tage eksempel heraf og til skade og fordærv indlade sig på lignende becostninger. Enhver bør derfor skikke sig, som deres stand fordrer.«

At det var på tide at får standset trafikken ses deraf, at bondeadelen i enkelte tilfælde begyndte at begrave repræsentanter herfor, eller andre betydningsfulde personer i kirkegulvene, som f. eks herredsskriver Anders Gregersen i Bolding, der har ligget i Aastrup Kirke, lige foran altret siden begyndelsen af 1700årene. Han var herredsskriver og har derfor tilhørt en selvstændig selvejerslægt,

der dog i hans tid har været nødsaget til at tage til takke med en fæstegård under godset Endrupholm.

Kirkegården

Alle andre begravedes uden for kirken. Her var ikke tale om ligsten eller anden markering af graven, før det langt hen i 1800årene, blev almindeligt at man på landsbykirkegårde bemærkede, hvor en grav med et familiemedlem fandtes. Men over Maren blev rejst en sten i 1766. Man kan ikke formode, at hun blev begravet inde i kirken,

men at selvhævdelsen, som betegnede bondeadelen er holdt i hævd i Grimstrup.

Altså formoder vi, at Maren ikke var selvmorder, men hvad var hun så? Det er en kendsgerning, at stenen lå i engen og bækken i flere generationer. Det er ikke bevist, hvornår den er fjernet fra Grimstrup Kirkegård og lagt i bækken som trædesten langt fra kirke og kirkegård. Det er en meget stor sten, som man ikke sådan lige tager med sig. Det må have kostet et stort arbejde at fragte den hertil. Altså er det rimeligt at antage, at det er præsten, der har påbudt dette for ikke at få våde fødder, når han skød genvej over engen.

Bondeadelen

Grevens Fejde, der tog sin begyndelse i 1534 er vel at betegne som en religiøs strid. Ærkebispesædet i Malmø på bød bystyret at udvise de lutherske prædikanter, hvilket afstedkom store protester. Grev Kristoffer af Oldenburg, der som en af oprørerne kom til at give navn til Grevens Fejde, mødte i juli repræsentanter fra den fynske og jyske adel i Ry ved Silkeborg, hvor adelen tvang de jyske bisper til at pege på lutheraneren her-tug Christian som kongsemne.

Imidlertid samlede vendelboen skipper Clement i Ålborg, bønderne til et oprør, som efter forskellige sammenstød, endte med at: »*Clements styrker i Aalborg indtog byen den 18. december. Aalborg blev plyndret, mange oprørere henrettet eller fik, hvis de var selvejerbønder, som halsløsning frataget deres ejendom, mens fæstebønder maatte betale en stor bod.*« Clement selv blev henrettet på Viborg Landsting i september 1536.

Det blev den enkelte bondes egen opgave

at tilbagebevise, at han havde deltaget i fejden. Kunne han ikke det, var hans gård nu kongens ejendom. En del bønder fra Ribe Amt deltog i oprøret, og blev underlagt de samme regler. Afstå sine besiddelser eller bevise at han ikke havde deltaget i oprøret.

Selvejerne var nu kun få, men Marens forfædre var blandt dem. Der var stor præstige forbundet med at være selvejer. Man følte sig hævet langt over fæstebønderne, og betragtede sig selv som værende næsten adelige. Derfor betegnelsen Bondeadel.

Selvejerbønder i Grisbæk

Marens slægt tilhørte altså bondeadelen, selvbevidste selvejerbønder, fra Grisbæk i Vejrup Sogn, hvor de havde siddet på de store gårde i mange generationer.

I middelalderen var en ejer af en selvejergård ikke, som det senere blev tilfældet, en ejendom, som ejeren frit kunne råde over, alene kunne sælge, udstykke eller pantsætte den, og i det hele drive den efter forgodtbefindende. En selvejergård var at betegne som en slægtsgård, hvilket vil sige, at den ejedes af slægten. Den ældste søn overtog som regel gården efter forældrene, mens de øvrige søskende, i kraft af deres arvepart, var medejere, og gården kunne ikke sælges uden deres samtykke. Den enkelte partsejer kunne ligeledes kun sælge sin gårdspart, hvis de øvrige ejere først var blevet den tilbudt. Besidderen af gården søgte naturligvis ofte at købe en del af disse anpartar, så han blev ejer af en større part af gården.

De af sønnerne, der ikke kunne overtage slægtsgården, søgte ofte andre erhverv, såsom handel og håndværk, men gik i mange tilfælde ind under fæstevilkår, og søgte at

overtage fæstegårde, der lå så afsides, at de ikke havde hoveriforpligtelser, eller som i mange tilfælde som følge af Grevens Fejde, var ejet af Kronen, og dermed udlagt som underhold for rytteriet, den tids militær. De var fri for hoveriarbejde, men havde i stedet forpligtelse til at underholde en ryttersoldat med familie.

De følte sig ikke som hovbønder og regnedes, i kraft af at de havde en andel i en selvejergård, heller ikke som sådanne, de blev også af myndigheder behandlet som selvejere. Derfor fik de stillingerne som f. eks. herredsfogeder eller sandemænd. Sandemænd var efter Valdemar Sejrs Jyske Lov af 1241, en slags faste nævninge, der spillede en stor rolle i datiden. Grummeslægten har flere repræsentanter af slagsen sandemand og herredsfoged.

Der var otte sandemænd i hvert jysk herred. De udnævntes på livstid af kongen, eller som for Gørding Herreds vedkommende, af lensmanden på Riberhus Slot. For deres ulejlighed fik de ½ mark rede sølv, som skulle udredes af den person, som ved rettens hjælp, krævede sandemandsed til afgørelse i et stridspørgsmål. For at blive udnævnt til sandemand, skulle man være selvejer og man skulle være en anset og uafhængig mand.

En gårds »herligheder« d.v.s. heder, moser og kær, tilhørte kronen. Således også for Grisbækgården. Disse herligheder, der var fritaget for afgifter og kgl. skatter, blev efter enevældens ophør som oftest overtaget af de lokale herremænd. Egnens gårde havde »*fra Arrilds tid*« haft brugsretten over dem. Dette benyttede mange herremænd sig af, og forlangte erstatninger for det.

Bønderne kunne sjældent betale denne erstatning, de blev derfor nødt til at sælge deres gårde til herregården og blive fæstebønder.

Grisbækgården var selvejergård indtil omkring 1688, hvor Niels Nielsen på Endrupholm overtog den som fæstegård, hvilket dog ikke betød, at slægten mistede sin anseelse på egnen. Grisbækgårdens besiddere tilhørte »bondeadelen«, de havde rødder tilbage til Grummeslægten, det var ansete folk, der sjældent blandede sig med fæstebønder og endnu sjældnere lod deres døtre gifte sig med sønner fra fæstegårde.

Grumme-slægten fra Ildsted i Gørding Sogn

I den lille landsby Ildsted i Gørding Sogn levede og boede i middelalderen den magtfulde selvejerslægt Grumme.

I denne slægt kan findes præster, herredsfogeder og sandemænd. Præsten Morten Poulsen Grum i Aastrup og Vester Starup stammede fra Ildsted og den magtfulde Ildstedgård.

Navnet Grumme kan spores helt tilbage til tidlig middelalder og er frem i 16-1700 årene kendt på egnen, og det er derfor relevant at antage at den Jørgen Pedersen, der ejede den ene halvgård i Grisbæk i Vejrup Sogn, og af Niels Madsen i Molvad den 15. juli 1622 fik skøde på den anden halvgård her, var gift med en datter fra Ildsted, og derfor døbte én af sine sønner med navnet Grumme. Af andre børn nævnes Søren, Peder, Thomas, Jens og mindst én datter Karen, der blev gift med Frands Hansen i Darum. Sønnen, Grumme Jørgensen, fæster på en krongård i Tvile i Aastrup

Koret i Grimstrup Kirke hvor Marens kiste måske har stået i 1766. Foto forfatteren.

Sogn og gift med Mette Mortensen fra Vester Starup.

Jørgen Pedersen døde ret ung, og hans enke, Sidsel, giftede sig anden gang med Eskild Sørensen, og tilskødede ham den ene halvgård. Den anden halvgård ejedes af Jørgen Pedersens arvinger, Grumme Jørgensen for sin egen og to afdøde brødrers vedkommende, og søsteren Maren, der var gift med Søren Madsen i Jerne. I 1653 afstod de deres andele i denne gårdsdel til Eskild, der blev en magtfuld gårdmand med et stort jordtilliggende.

1666 overtog sønnen Jens Eskildsen Grisbækgården. Han overlod straks ved brylluppet en halvdel til sin fæstemø, der var datter af Eske Thygesen i Vejrup. Denne forlangte at få et tingsvidne på, at hans datter nu var gårdejer, en titel, der kun tilegnedes en selvejer.

Deres søn Eskild Jensen overtog gården i slutningen af 1600årene. Eskild døde, kun 47 år gammel i 1710, samme år som den næste i arvefølgen Eskild Eskildsen blev født. At der stadigvæk var stil over slægten viser bl.a. at herredsskriver Anders Gregersen fra Bolding i Aastrup Sogn, holdt barret over dåben.

Eskild Eskildsen giftede sig med Lene Sørensdatter og sammen fik de fire børn, hvoraf Maren Eskeldsdatter er den ældste. Født i Grisbæk i Vejrup Sogn den 3. oktober 1734.

Jyllerup i Årre Sogn

Familien flyttede omkring 1738 til Eskærdsalsvej 7 i Jyllerup i Årre Sogn. Det er uklart hvorfor fæstegården i Grisbæk blev forladt, men en antagelse er, at den

dygtige og velhavende fæster, derved fik en bedre gård. Eskild Eskildsens hustru Lene Sørensdatter døde i Jyllerup i 1792, 86 år gammel, og Eskild døde, ligeledes i Jyllerup i 1800, 90 år gammel.

Maren Eskeldsdatter af Jyllerup giftede sig 27.3.1760 med Jens Christensen af Hinkbøl i Grimstrup Sogn. Hendes slægt har kastet glans over Hinkbøl, måske er det grunden til, at der rejstes en sten over hende på Grimstrup Kirkegård, hvor stenen oprindeligt må have stået, sikkert i det nordvestlige hjørne, for derved at markere i hvilken retning, den afdøde havde sit hjem. Bondeadelens spor fornægtede sig ikke, måske faderen i Jyllerup har forlangt og betalt for den store stens rejsning.

Ægteparret, Maren og Jens fik 1761 en datter Anne. I 1763 en søn Eskild og i 1765 endnu en datter, som kom død til verden. En dødfødt kunne ikke døbes, men præsten har her gjort en undtagelse og skrev i kirkebogen at: *»Gud vil ikke at nogen af disse små skal fortabes.«* Han har sikkert fraveget reglerne i dette tilfælde, måske ihukommende den gamle slægt, og bestemmelsen fra Landemodet i Odense i 1586, hvori de lød: *»når navnløse børn, som ikke blive døpte, skulle begraves, da skal Pastores lade dem ligge i kirkegaarden og ikke i kaalhaven.«*

Maren Eskildsdatter, Jens Christensens hustru i Hinkbøl i Grimstrup Sogn, døde december 1765, 31 år gammel og blev begravet 4. søndag i advent. En sten blev sat over hendes grav.

Senere er den blevet kasseret og på én eller anden måde slæbt ud i engen ved Fuglsig Bæk, hvor den har tjent som trædesten for præsten, når han gik fra det ene

sogn til det andet. Måske har han bedt en bøn for Maren engang imellem, inden han har sat træskoen på hendes navn.

Hvem der har slæbt stenen ud i engen bliver nok aldrig opklaret, men at Maren tilhørte den vestjyske bondeadel og derfor fik en sten på sin grav, er hermed opklaret.

Kilder:

Borberg, Laurits Ploug: *Familien Borberg*. Skive 1956.

Grimstrup Sogns kirkebog

Vejrup Sogns kirkebog

Årre Sogns kirkebog.

Oluf Nielsen: *Gørding Herred*.

Troels Lund: *Dagligt i Norden bd. XIII-XIV*

RA 1944: s. 169ff

Grimstrup Lokalkarkiv

Viborg Landsarkiv: Endrupholms godsarkiv mikrofilm 53753.

Olga Pedersen, Vestergade 6, Holsted. Født 1935, Lokalhistoriker. Har udgivet en lang række artikler, f.eks. i FRA. Tre bøger om Aastrup Sogn og Slægtsbøger over Schlosserslægten og Rosendahlslægten, Esbjerg

Viljestærke kvinder i Windfeld-familien

Af Kathrine Tobiasen

For et almindeligt moderne indstillet hun-kønsvæsen – strømperne behøver såmænd ikke at være specielt røde – kan det være en næsten chokerende oplevelse at bevæge sig tilbage i tiden og erfare, hvor tilbagetrukket en rolle kvinderne har spillet. De havde ikke stemmeret og måtte, hvis den beskyttende mandlige vinge i form af først far, og dernæst ægtemand forsvandt, straks tiltage sig en lavværge, for uden myndighed gik det naturligvis ikke.

Længere tilbage i tiden optrådte damerne ikke engang i kirkebogen. Børnene er mandens børn, som når man kan læse, at *»Jens Hansen lod sit barn døbe«*. Omkring 1780 kom en forordning, der tilsagde præsterne at indføre moderens navn i kirkebogen, men det har ligget lidt tungt med at efterkomme ordren visse steder. I Ansager i Ribe Amt måtte provsten således, den 5. maj 1782 komme med en påmindelse til pastoren: *»Uagtet det ved Synoden er indskierpet at Moderens Navn lige saavel som Faderens skal ved Børnenes Daab anmeldes, sees dog sligt til Dato ikkun at være efterkommet saaledes, at Moderen nævnes til sidst, da dog Forældrenes Navne samlet bør nævnes.«*¹

Når konerne begravedes, var det ofte fuldt tilstrækkeligt at nævne, at Jens Hansens Enke blev jordet xx dato. Selv ved vielsen kan man, hvis man er rigtig uheldig, finde

en indførsel á la *»Jens Hansen og Mads Niensens datter af Bjergby copuleret«*. En pige kunne således gå gennem livet uden at hendes navn blev indført i Bogen.

Så meget desto mere opmuntrende er det at støde på kvinder, der på en eller anden måde har skilt sig lidt ud. Vi taler ikke her om kendte adelige fruere eller de få kvindelige skribenter, der findes, men om ganske almindelige piger og koner, der har gjort noget, der viser, at de i hvert fald har haft ben i næsen – for naturligvis har den slags også eksisteret dengang, myndighed eller ej!

Jeg har blandt mine aner tre af slagsen, mormor, mor og datter, som jeg synes fortjener, at der ristes en ekstra rune over dem.

Første generation.

Vi lægger ud i Farup Sogn ved Ribe, hvor Andreas Hansen Windfeldt omkring 1700 residerede på den store marskgård Tandrupgård. Hans far, Hans Nielsen Windfeldt, har været en mand af betydning i det lille samfund. Han opnåede at få rejst en gravsten i kirken, som stadig er bevaret, om end så slidt, at ikke al teksten lader sig tyde: *»Hans Nielsen Windfeld, defoged over ..., d. 1700 i hans alders ... år, og hans anden hustru Barbara Knudsdatter Windfeld, d. 17. okt. 1708. De levede i et kristelig ægteskab i 43 aar og fik 5 sønner og 4 døtre.«*¹

Et klip fra Farup
sogns kirkebog
1716, hvor
Barbaras vielse
er indført.

Forlovet man u...
1716 Mastij Tanderup sog. Dom. 2. Febr
Barbara Andersen Windfeld fra Tanderup.
Niels Mortensen af Kjørbøl, Farup.
Niels Mortensen af Kjørbøl, Farup.
Niels Mortensen af Kjørbøl, Farup.

Andreas var ældste søn fra en gård i Kærboel i Farup Sogn, men det blev altså ikke den fædrene gård han overtog. Formentlig blev han dog ikke snydt, for Tanderupgård var meget stor; matriklen 1688 fortæller, at den står for et hartkorn på hele 17 tdr. 2 skp. 2 fk. 1 alb.

Trods størrelsen var Andreas ikke selvejer, ejerskabet havde præresident Worm i Ribe. Allerede fra 1684 finder vi Andreas på gården; i følge en kop-og kvægskatteliste fra dette år var han endnu ugift og havde fire tjenestefolk på stedet. Dertil kom en besætning på seks heste, syv køer, seks stude og syv svin. Senere blev han gift, og konen kender vi som Johanne Marie Andreaskone (der er den igen!!). Deres andet barn er Barbara, der blev født i foråret 1693. Det er før den ældste bevarede kirkebogs start, men ved begravelsen opgives hendes alder ret præcist, derfor kan vi være nogenlunde sikre på fødselstidspunktet.

Tidspunktet – slutningen af 1600-tallet – var en hård krisetid, hvor landet og befolkningen var slidt af langvarige krige, mens kongen arbejdede på at få økonomien på ret køl igen. Hans vigtigste middel her var udskrivning af et væld af ekstraskatter, som

har tynget det hårdt prøvede folk yderligere. Trods alt må vi dog formode, at Barbara og hendes søskende, som hun havde 12 af, de fleste er dog døde som små, voksede op i rimeligt gode kår. Gården var stor, og marsken gav basis for kvægavl og studesalg og dermed – velstand.

23 år gammel blev hun viet til Niels Mortensen af Kjørbøl, Farup. Vielsen fandt sted den 12. marts 1716 i Farup Kirke. Niels' herkomst kendes ikke med sikkerhed, men han må være født ca. 1689, en bror, Terman Mortensen, var handelsmand i Ribe. En Morten Termansen, som holdt til i Kjørbøl, og som fik en gravsten rejst over sig i 1711², kan være et muligt emne som far til de to brødre, men jeg har ikke fundet dokumentation for det.

Der var ingen fødegård til nogen af siderne, som det unge par kan overtage, men de fik i stedet en gård i Kirkeby, stadig Farup Sogn. Det var en større gård, som var delt i to halvgårde; den anden gårdpart beboedes af en lejer, men avlingen blev drevet af Niels, der har haft et hartkorn på 6 tdr. 4 skp. 1 fd. 1 alb. at gøre godt med. Naturligvis har Andreas sørget for at få sin datter bortgiftet i passende forhold.

Niels var tilsyneladende en stridslysten person. Han havde flere retssager kørende, bl.a. en strid med sin kones fætter, Hans Jensen Windfeldt, en søn af Andreas Hansen Windfeldts søster Mette, er et eksempel på at et slægtsnavn nedarves fra moderen, (faderen hedder »bare« Jens Sørensen), og var selvejer på gården Lundgård i Farup. Uenigheden drejede sig om indgrøftningen af et stykke eng og retten til at bruge veje. Hans Windfeld hævdede selv, i et indlæg i retssagen: *»som bekiendt er, at min Store Eng af alders tiid har været indgrøftet og rundt omkring med en gammel grøft forsynet ... hvilken gammel grøft alleene af mig er blevet renoveret«*. Men nu havde Niels åbenbart tilladt sig at indgrøfte en eng til sæd, som aldrig tidligere havde været indgrøftet, og han havde gjort det uden de andre lodsejeres samtykke. Det ser også ud til, at han ved sit forehavende var kommet til at lukke visse veje, som altid havde været åbne for alle. Endvidere indtog han nogle personer, så som en enke på Tanderup, i striden, der intet har med sagen at bestille. Helt galt gik det den 6. august 1744, da Niels i egen opfattelse var ude i lovligt ærinde i engene. For Hans derimod tog ærindet sig ikke slet så uskyldigt ud, og det kom til et sammenstød mellem de to. Hvad der egentligt skete, er vanskeligt at sige, ud fra den snørklede retstekst, men hændelsen fik Niels til at indsende en klage, der gik på, at han *»som sagesløs mand udi Tanderup og Kirkeby Enge skal være ved voldsom overlaster beegnet«*³. Disse *»haarde angribelser«* fik til gengæld Hans Windfeld til at reagere med en kontrastævning.

Sagen rullede ved retten mellem de to trættekære herrer og deres prokuratorer

med mange juridiske omsvøb og henvisninger til lovparagraffer. Niels havde indhentet to vidner, men desværre for ham kunne modpartens prokurator påvise, at det ene vidne, *»et Quindfolk«*, var udstyret med en hukommelse, der ikke helt stod til troende; hun havde således ikke styr på, om den begivenhed, hun skal vidne om, lå to eller ti år tilbage i tid. I hvert fald som prokuratoren fremstillede sagen. Herefter kunne det andet vidne afvises, selv om manden var tilforladelig nok. Men ét vidne er intet vidne – loven befaler *»tvende personers overensstemmelse!«*⁴

Hvordan Barbara har haft det med disse trakasserier, oven i købet med en af hendes slægtninge, kan vi ikke vide noget om, men hun har jo nok stået ved mandens side som den gode hustru. Nu skete der det, at Niels døde den 15. maj 1746, 57 år gammel. Sagen havde ikke fundet en afgørelse, og i følge skiftet efter ham fik Barbara pålagt at få afsluttet den. Udover striden med Hans Windfeld, verserede en anden sag mod en jægermester Bachmann, som Barbara også måtte tage sig af, hvad hun givetvis har klareret.

Samme skifte præsenterer en gedigen overraskelse: Tilsyneladende har det været den almindelige mening i byen, at Niels selv har ejet sin gård, men ved det andet møde i skifteforretningen må noget klares først, for *»førend noget videre blev foretaget mødte for Skifte Retten, Velærværdige og høilærde Hr. Christen Bech, Provst over Vandfuld Herred, og vedkiendte sig at være Possesor^s af dette Stæd, som Sallig Niels Mortensen paaboede og er fradød ..., hvilket hand beviiste med lovformelig Skiøde paa Stemplet Papiir No. 4 til 2 Rd. under Dato 11te Juny 1738,*

hvilken Skjøde bemelte Herr Provst Bech begierede læst og paaskrevet.« Den udlejede halvgård har Niels ganske rigtigt skøde på. Men selv er han fæster. Hr. provsten forsikrer dog, at han vil have: *»Enken med hendes livsarvinger til det beste recommenderet, samt skiftet saa snart giørligt sluttet og fuldendt.»*⁶

Barbara var nu enke med seks børn, hvoraf de fleste dog var voksne og flyttet hjemmefra. I alt ni børn bragte hun til verden, de tre døde som spæde. Hun kastede sig ikke ud i et nyt ægteskab, men fortsatte driften af gården alene. Ved hjælp af tjenestefolk, må vi formode, for sønnerne havde andre planer: Den ældste var studiosus og læste teologi, en anden var kunstner og mester for altertavlerne i bl.a. Tistrup Kirke, Øster Horne Herred, og den lokale sognekirke, og en tredje slog sig ned som købmand i Varde, hvor han opnåede en vis navnkundighed som en af egnens største studehandlere, og endda af kongen fik tilladelse til at slå mønt.⁷ Den yngste søn forsøgte sig med en karriere indenfor hæren, men han endte med at blive afskediget, og ved Barbaras død i 1777, har man intet hørt fra ham i syv-otte år. Tilbage er de to døtre; Maren var længe ugift, uvist af hvilken grund, da hun må have været et godt parti, men hun blev 1769 viet til en gårdmand i Farup Sogn. Johanne Marie vender vi tilbage til i anden generation.

I 1751 var provst Bech død, og da der i dødsboet kiggedes nærmere på skødet, viste det sig, at Bech i sin tid havde købt gården af Niels Mortensens bror Terman Mortensen, med den klausul, at familien med et bud på 500 rdl. som har været salgsprisen dengang, havde ret til at købe gården tilbage. Den

umyndige Barbara kunne som kvinde ikke købe gården, men det kunne hendes ældste søn Morten, der nu var blevet sognepræst i Thorning og Karup sogne, hvor han blandt sognebørnene havde en flok indvandrere sydfra, senere kendt som Kartoffeltyskere. Hans kone i andet ægteskab er Else Cathrine Steensen, Steen Steensen Blichers mors moster. Han klarede det juridiske og passede i øvrigt sit job, mens mor fortsat sad på gården. Og der kan vist ikke herske tvivl om, at det er hende, der har investeret og reel var ejeren. Da Morten et par år senere døde, nævnes gården i Kirkeby ikke blandt ejendelene.

I 20 år stod Barbara for driften af stedet, indtil hun i 1765 besluttede sig for at sælge det. Ingen af børnene har villet eller kunnet overtage gården, så køberen blev en Engelbreth Michelsen fra Norge, og købesummen var 2900 rdl., næsten en seksdobling af prisen i 1751. Enten har Barbara altså været en meget kyndig dame, eller også har prisen den gang været alt for lavt sat. Oveni prisen kom en aftægtskontrakt, hvor Barbara betingede sig, at hun for sin livstid kunne benytte et nyligt opført hus på grunden, samt en lade, hvor hun kunne holde en ko. Hun skulle endvidere have et stykke jord, dels til have og dels til koens græsning. Enken bekostede selv det fornødne hegn, der skulle sættes op, men reparation og vedligeholdelse fremover påhvilede køberen. Sønnen Anders, kunstneren, var under mors beskyttende vinger, han skulle bo i huset sammen med hende, og skulle han overleve hende, *»da skal hand ligesom og paa samme maade som hans Moeder hans hele Liftstid, saafremt hand i eenlig Stand forbliver,*

Farup Kirke. Tegning: Inger Tobiasen.

nyde Huset og ovenbemeldte Grund til frie beboelse og brug, men efter Hans Moeders Død, Nyder hand til Køer ingen græsning eller foeder.»

Barbara levede endnu syv år, faktisk overlevede hun Anders, der døde i 1770. Skiftet efter hende viser, at hun har været en særdeles holden dame. Hun tituleres »Madame«, og selv hendes beskedne aftægtsbolig har i høj grad skilt sig ud fra bondehjemmene, med en overflod af møbler og husgeråd. Der var læderstole til et helt spisebord og et par lænestole, hun har ejet et – ganske vist – »bedærvet« klaver, og der er gardiner for vinduerne og masser af skilderier på væggene. Endda blomster og krydderurter i

potter har hun smykket sin stue med. Hun har kunnet dække bord til mange gæster med sit blå og hvide hollandske stentøj, og sølvtøjet har været rigeligt; en del af det var arvegods fra 1715 og -16 og har været gaver til hendes bryllup. Der er vin- og ølglas, kaffekander og thepotter og kopper. Ting i kobber, messing og tin. I Barbaras køkken har man fremtryllet sjældne delikatesser, det vidner husgeråd som tærte- og søsterka-geforme, vaffel- og gode-råd-jern og flere stor fade, bl.a. et fiskefad, om! Bøger har hun heller ikke savnet, og udvalget viser, at hun har haft tanke på sin evige salighed og i øvrigt har været optaget af tidens pietisti-

ske vækkelse. Først nævnes en Stor Dansk Bibel in fol., vurderet til hele to rigsdaler, og desuden Biskop Brorsons⁸ Psalmebog, Johan Arnds⁹ Sande kristendom, en opbyggelig pietistisk bog af udenlandsk oprindelse, og syv andre gudelige bøger.

Men mest imponerende er nok hendes garderobe, selv med nutidige øjne er den flot. Der var fem adrienner, et par stykker i silke damask, og masser af jakker, trøjer og skørter. Silke nævnes igen og igen, sammen med et »*Cammer Dugskniplings Tørklæde og en sort Fløyels Kyse*. Til udendørs brug har hun kunnet vælge mellem: *en Silke Kaabe med to Sølv Hager i, en Blaae Ulden Damaskes Erme Kaabe med to Sølv Hager i og en sort Ulden Damaskes Dito med sølv hager forret med graae-værk*«. Om det så er et fiskebensskørt, så tælles det blandt klædningsstykkerne. Det eneste, der ikke er nævnt, er sko og strømper, men det kan næppe tænkes, at hun har måttet undvære den slags?

Under skifteforretningen kom datteren Maren og barnebarnet Edel, som Barbara havde taget under sine vinger efter forældrenes død, op at toppes om tøjet. Edel påstod, at den afdøde kort før sin død har lovet hende hele garderoben, men det fandt moster Maren sig ikke uden videre i. Hun mente nemlig, at hendes mor flere gange har skænket hende tøjet. Først efter nøjere overvejelser endte det med, at Edel fik det hele.¹⁰

Barbara havde hang til – og mulighed for – at flotte sig, og det har hun åbenbart ikke været ene om. I 1783 mener Christian VII, at flottenhejmermanererne i bondestanden har taget overhånd, og han lancerer nogle skrappe regler for, hvor store bøndernes

fester må være, hvad de må traktere med, og hvor længe et bryllup må vare. Også med hensyn til påklædning har de at holde sig til det beskedne: »*Ingen af bondestanden på landet, ung eller gammel, gift eller ugift, må bære andre klæder end af hjemmegjort (dvs. dansk fremstillet) tøj, som vadmel, hvergarn og andet deslige. Kvindfolkene må aldeles ej bære silketrøjer eller skørter, eller silke-tørklæder; dog må de bære en silkehue, og trøje og skørt af kram-tøj, og bønderne (mændene) ligeledes bære en trøje eller vest af kram-tøj, og skal sognefogederne og lensmændene enhver for sit sogn og distrikt hermed have indseende*«. De luksusstykker, man måtte have i kisterne, behøvede man dog ikke at smide ud, det ville vel også være et ekstremt udtryk for frådseri! Dem var det tilladt at slide op, og inden det gode kram var slidt op, var restriktionerne op gennem 1790'erne blevet lempet.¹¹

Anden generation

Johanne Marie Nielsdatter Windfeldt er yngste datter af Niels og Barbara. Hun er døbt den 9. marts, »*anden søndag udi fasten 1732*«, i Farup Kirke.

Hun var en forbavsende pige. I en stor slægtsbog over Windfeldt-familien¹² forsvandt hun helt ud af historien, det nævnes blot, at hun er gift i Broager, men intet om eventuelle efterkommere. Der er en god grund til, at man har tabt sporet af hende, for i virkeligheden var hun gift i Broeng, en bebyggelse i Ål Sogn vest for Varde! Rent bogstaveligt blev hun gift i Broeng, for vielsen foregik hjemme i stuen på brudgommens fødegård, den 14. december 1752, et par uger før hun, 20 år gammel, nedkom med sit første barn. Det er vist første gang,

Ål Kirke, hvor Johanne Marie og Niels er begravet. Foto: Kathrine Tobiasen.

at en såkaldt huskopulation finder sted i Ål Sogn. Det er nok ikke vinterkulden og den nært forestående fødsel alene, der har holdt brudeparret hjemme i huset; det må antages, at bruden har bragt skikken med sig hjemmefra. Huskopulationer var på denne tid almindelige i købstæderne, fra at være noget adelen benyttede sig af, havde skikken bredt sig til borgerklassen, og herfra videre til folk på landet, som omgikkes byfolk.

Hvordan Johanne Marie overhovedet var havnet her, på et i forhold til hendes føde-

gård beskedent sted i det karrige sogn nordpå? Ved et bryllup tilsyneladende uden hendes forældres velsignelse? Og med en ægtefælle, som ikke har egen (fæste)gård og strengt taget ikke var i stand til at forsørge hende? Var hun stukket af hjemmefra for at følge sit hjertes udkårne? Der er rigeligt med stof til at lade fantasien spinde en historie over de få fakta, vi har om begivenhederne ...

Der kan ikke herske tvivl om, at hun har mødt sin tilkommende, Niels Sørensen af Broeng, da han har tjent i Farup. Mange

unge fra Ål og nabosognene har langt tilbage i tiden, tjent nogle gode ekstra skillinger ved at drage til de fede marsk-egne omkring Ribe og Tønder, og her fungere som fremmedarbejdere. Niels, der ikke var udset til at være den, der skulle overtage fæstet på sin fødegård, har taget turen til Farup og søgt arbejde der.

Trafikken fra sognene omkring Varde Å til marskgårdene, fortæller Erich Pontoppidan om i sit Danske Atlas, hvor han skriver: »*Fra disse Egne udgaaer aarlig en god Deel unge Karle og Piger til Marsklandene og Holsten for at fortiene noget, hvilket haver den Nytte, at de lære og føre med sig tilbage et og andet nyttigt Handgreb i Landvæsenet og Oeconomien, saasom at opgrøfte og inddige deres nedrige Marker, at bygge med Grundmuur i steden for Bindingsværk og Leervegge, hvilket her paa syndre og vestre Kanten nu meget bruges, og hvortil de har indrettet adskillige Tegl-Ovne.*»¹³ Altså et arrangement, der har været meget fornuft i, og stavnsbånd eller ej – de unge karle havde tilsyneladende ikke noget problem med at få lov til at drage af sted om sommeren. Skikken holdt sig i øvrigt langt op i tiden; et kig i 1800-tallets til- og afgangslister i kirkebøgerne fra sognene på egnen, vil afsløre en livlig trafik til og fra Slesvig og Sønderjylland. Det var her alle bønderkarle og -piger fik udvidet horisonten og lærte nyt om landbrugsdrift.

Hvorvidt Johanne Marie har fulgt sit hjerte og handlet helt på egen hånd, da hun blev gravid, kan vi ikke vide noget om. Men Barbara besøgte så vidt vides aldrig sin datter i Broeng. Ingen af familien optræder som faddere for Johanne og Niels' børn. Og selv da der blev sendt bud til den gamle frue

i Kirkeby, efter at både Johanne Marie og Niels var døde af en grasserende sygdom, efterladende sig fem mindreårige børn, lod hun sig ikke bevæge – der er naturligvis også langt fra Farup til Ål! Men – den første søn og datter nr. to opkaldes efter mor-forældrene, og flere af de andre børn fik navn efter Johannes søskende. Helt galt har det ikke stået til mellem de to familier. Og det ligger fast, at Niels i 1755 modtog et pænt beløb, 200 rdl., fra sin svigermor, hvorefter han gav afkald på yderligere arv efter sin hustrus forældre.¹⁴

Som nævnt havde Niels ikke egen gård at råde over. Fødegården gik til hans ældste søster Maren og hendes mand Mogens Christensen, der var blevet gift kun 20 år gamle, hvorefter de overtog fæstet. Lidt forbavsende, da Niels faktisk var et par år ældre og tilsyneladende mere moden til at blive fæster. Sådan skulle det ikke mages, Mogens har i godsejeren på Hesselmeds øjne været et bedre emne som fæster, og Niels blev overladt til at vente på sin chance og i mellemtiden være indsidder på Broenggård. Her blev Johanne Marie en del af en storfamilie, der udover svogerparret også omfattede Niels' mor, Maren Nielsdatter Jegum og flere yngre søskende. Heldigvis for Niels, men nok tragisk for familien, døde både svoger og søster af pludselig opstået sygdom i 1754; ved skiftet efter dem oplyses, at de døde samme dag. Hun døde d.13. april om formiddagen, og hendes mand om eftermiddagen; en spæd datter overlevede kun forældrene med nogle få dage. Nu var Niels' chance inde, han tog over efter dem og fik hermed også ansvaret for et par nevøer. Endelig kan han

byde sin brud på nogenlunde ordentlige forhold på en af sognets bedste gårde.

Johanne Marie var vant til store og gode forhold hjemmefra, og hun tog nogle skikke med sig. I Broeng indrettede hun sig med fint linned, noget som ellers må have været aldeles uset i bøndergårde der på egnen. Hun forsynede sit linned med broderede monogrammer; hvilket fremgår af skiftet, hvor linned og dækketøj fik sit eget afsnit. I linnedskabet fandtes »1 Dreils Dug, 2 hvide med Nafn H.M.N.D og 1756 (det kunne ligne en del af brudeudstyret, hvis det ikke havde været for det faktum, at det er jo broderet fire år efter vielsen!), 1 liden Dito Dug, 1 dito Handdug, 1 liden Dreils Dug, 1 pr. fin Hørgarns lagner, 1 pr. dito Pudevaar med Nafn, 1 blaae hiemgiordt Omhang med hvide litser.«¹⁵

Johanne Maries garderobe kunne ikke leve op til hendes mors, men i forhold til nabokonerne har hun været yderst velklædt. Hun har kunnet vælge mellem et par kjoler og seks, syv skorter og diverse trøjer, blandt disse én i damask, og hun har kunnet svøbe sig i en sort silkekåbe med sølvhager. Og der var andre ting i huset, der skiller sig ud fra det sædvanlige på egnen: I stuen stod »et slauværk med huus «– det, vi i dag ville kalde et bornholmerur – og familien var i besiddelse af en kuffert med læder. Ligesom de havde rigeligt med husgeråd, porcelænskopper, sølvskeer og fine theskeer.

I løbet af det 18 år lange ægteskab blev Johanne Marie mor til ni børn, der kom med de sædvanlige par års mellemrum. Tre af dem døde som spæde, heriblandt den førstefødte. Men i 1770 ramtes gården igen af sygdom, og både Niels og Johanne Marie, samt deres 10-årige datter Barbara var

blandt ofrene. Ægteparret døde af den samme »her i sognet grasserende svaghed«, han ca. fire måneder efter hende. Samme dag som han begravedes, lagdes også datteren Barbara i jorden. Sygdommen har i sandhed raseret stedet – også fæsteren på nabogården i Broeng, Hans Christensen, og hans kone bukkede under for den.

Angiveligt dør de alle af en *grasserende sygdom* – og passer dermed ikke helt med denne beskrivelse af Vester og Nørre Horne Herreders befolkning og deres sundhedstilstand, som stammer fra det 18. århundredes midte: »Luften paa denne Landsdel nær Vesterhavet er saa sund som nogensteds i Danmark, hvilket tilskrives de idelige vinde fra Vesterhavet, hvorved Luften holdes ren for skadelige Dunster. Den frie Luft, saavel som Almuens gode Føde og ædruelige Levned gjør, at man sjælden her ved saa meget af grasserende Sygdomme at sige som andetsteds. Den mest gjængse Svaghed er Forkjølelse, som de kalde Betændelse, hvilken gemenlig cureres ved Aareladen og Svededrik.«¹⁶

Niels og Johanne Marie efterlod sig fem børn, der var mellem 16 og $\frac{3}{4}$ år – og en gård, der skulle drives videre.

Tredie generation

Hvad gør man nu med gården og børneflokkene? Jo, man griber til det mest nærliggende: Skifteforvalteren, fru Dorte Margrethe Hansen til Hesselmed ønskede, som skik var, at lade gården blive på familiens hænder, »at see en af Børnene Conserveret ved gaarden til dens i Fæstetage... og Stervoens Midler saa længe maatte indsættes, til Een af Børnene kunde opnaae den Fuldkommenhed, Stædet at tage i Fæste.«¹⁷. Som en midlertidig løsning indtil et af børnene er klar til at

*Gårdspladsen på Hesselmed Gods, hvor både anden og tredje generation af familien var fæstere.
Tegning: Inger Tobiasen.*

tage over, udpegedes deres farbror Bonde Sørensen til at føre opsyn. Han skulle føre dagbog over alt, hvad der gik ud og ind af gården, og forespørge hos husbonden, hvis han ønskede forandringer, forbedringer, køb eller salg. Og som der står i skiftet: »Paa samme maade som Bonde Sørensen er paalagt, bliver og de paa stedet værende u-myndige og deres Olde Moder ogsaa paalagt, at ikke i ringeste maade at foretage sig uden ommeldte Bonde Sørensen forud giver betænkning og samtykke, og det saa længe boen bliver paa den maade hen-

staaende«. Den nævnte oldemor er ikke oldemor, som vi i dag forstår ordet – det var Niels Sørensens gamle mor, der stadig levede og havde sin plads i familien og husholdningen.

Det ældste, stadig levende barn, var den knapt sekstenårige Maren, døbt den 7. april 1754. Og det er hende, der tænkes på, når familien skal »*conserveres ved gården*«. Hendes ældste bror, Niels, var kun 14 år, og det ville vare længe, før han var moden til at være ansvarlig for en gård. Men selv en meget

ung pige kunne mageligt giftes med mand i den rette alder og af den rette støbning. Han skulle bare findes, og eftersøgningen gik straks i gang. Imens gik livet sin gang på Broenggård, og Maren har, støttet af farmor, taget sig af alt det huslige og de små søskende. Det lykkedes, så vidt vi kan skønne, i hvert fald overlevede den spæde lillebror, Claus Guldager Nielsen, der kun var et halvt år, da hans mor døde.

Allerede året efter var løsningen klar. Man havde fundet et passende parti til Maren: En 33-årig slægtning af den gamle farmor ville være i stand til at drive gården som sig hør og bør. Hans navn var Niels Jensen, og han måtte forpligte sig til:

1. at svare alt hvad der måtte være af gæld m.m.
2. at han sørger for den gamle aftægtskone, at hun får hvad hun kan være tilstået og lovet af hans forgængere, *»som en brav og skikkelig gammel Kone tilkommer at omgaas«*.
3. at tage sig af de tre umyndige børn på stedet (den næstyoungste, Edel, har mormor i Farup taget til sig). De har krav på *»Ophold, Føde, Klæde og Education med anden Christendomsøfvelse, til de hver for sig fyllder deres 18 aar«*.¹⁸

Hvad Maren så har sagt til aftalen er mindre væsentligt i denne sammenhæng. 17 år gammel er hun gift, husmor i en stor husstand og ansvarlig for sine små søskende. Og hun må formodes at have taget ansvaret på sig. Niels Jensen kan jo meget vel have været en udmærket ægtemand – de to får et par børn, en søn, som døde straks efter fødslen, og en datter, der traditionen tro

blev opkaldt efter sin nyligt afdøde mormor, Johanne Marie. Alt gik tilsyneladende som det skulle, indtil manden med leen igen viser sig i Broeng og tog husbonden med sig. Niels Jensen begravedes den 13. juli 1774, kun 36 år gammel.

Der skal skiftes efter Niels, der var jo en lille umyndig datter, hvis rettigheder skulle tilgodeses. Enken fik lov til at beholde formue, bohave og inventarium, mod at være ansvarlig for at hendes yngre søskende fik deres arv efter forældrene, som det var bestemt i 1771, og endvidere forpligte sig til at give datteren i arv efter faderen: *»Rede Penge 20 rdl, en forsvarlig Seng af Værdi 13 mk. 2 sk., en brunmalet Dragkiste med fire Skuffer, der har været den Sal. Mands, af Værdi 3 mk. 5 sk. og en af de paa Stedet værende Sølv Spise Skeer med Navn NMSK-BADW og årstal 1716«*.¹⁹ Disse sølvskeer er interessante ved, at initialerne på dem viser, at de stammer fra Niels Mortensen Kjærbøl og Barbara Andreasdatter Windfeldts bryllup. Trods Niels Sørensens arveafkald i sin tid, er forskellige stykker altså blevet sendt nordpå til Broeng.

21 år gammel og alene med gård og barn havde Maren kun én mulighed. Hun måtte forsynes med en ny ægtefælle. Det var både i hendes og omgivelsernes interesse, for en gård var en virksomhed, som ikke kunne drives uden både en husfader og -moder. Igen vendte man tilbage til den gamle bedstemors familie for at finde en mand, der levede op til kravene. Den udvalgte blev Christen Nielsen, der var søn af en yngre halvbror til farmor, og født 1744 i Trolldholm, Ål Sogn. Han var søn nummer tre i en særdeles livskraftig børneflokk, hvor i alt fem

1. Maren Nielsdatter, født 1750, død 1791, 400 rdl.
 2. Christen Nielsdatter, født 1750, død 1791, 400 rdl.
 3. Maren Nielsdatter, født 1750, død 1791, 400 rdl.

Skiftet efter Maren Nielsdatter. Punkt 3 i opgørelsen af sterboens indtægter, fortæller om de rede penge, som enkemanden ikke kendte til hun ejede

drengene voksede op til at blive gårdfæstere. Først da den yngste var gifte- og fæstemoden, var faderen klar til at gå på aftægt, og det blev lillebror, der tog over efter ham. De andre var i mellemtiden blevet placeret på forsvarlige gårde i Ål og nabosognene, og Christen fik altså sin chance i Broeng.

Han var en driftig mand, der forstod at få velstand ud af sit brug. Hesselmeds regnskabsbog viser, at han hvert år har betalt sin landgilde uden slinger i valsen.²⁰ Det skulle senere vise sig, at han kunne investere de kontanter, han rådede over, så de gav overskud. Lidt penge fik han gennem mindre arvelodder, hans kone modtog fra Barbara i Farup. Den gamle mormor døde i 1777 og efterlod sig en pæn formue.

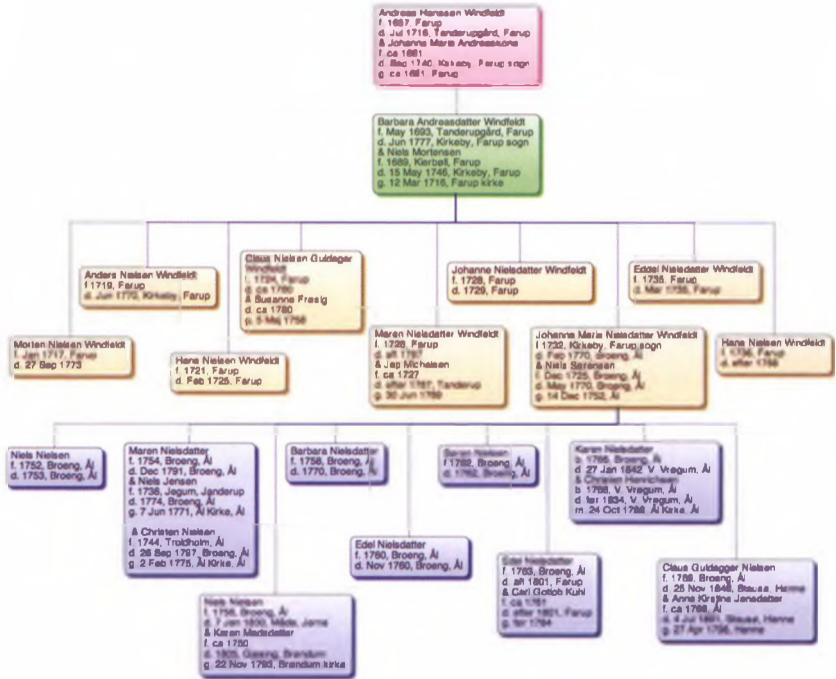
Det gik dog ikke uden problemer for arvingerne i Broeng. Deres far havde nemlig som nævnt tidligere givet afkald på yderligere arv. Børnenes skifteforvalter, godsejeren på Hesselmed, mente dog, at de tilkom deres fulde del. Det modsatte de øvrige arvinger sig, så godsejeren måtte føre sag for børnene. Den afsluttedes den 6. oktober 1779 med, at afgangne Niels Sørensens fem børn i Broeng fik tilkendt 242 rdl. i arv, begrundet i, at to af Barbaras sønner var døde uden at efterlade sig arvinger. Det blev så mor og søskende, der nød godt af arven,

og disse lodder var ikke omfattet af Niels' afkald. Det var ikke gratis at føre den slags sager. »For at forekomme en Proces, hvorved Medarvingerne intenderede at udelukke disse Børn fra arv, fordi deres forlængst afdøde Faders Afkald for sin Kones Fædrene- og Mødrene-arv, imod oppebåren 169 rdl. 11 sk., fandtes i Stervboen« kan han inkassere 30 rdl., og desuden skal han have dækket udgifterne »for mine rejser, correspondance og forbrugt stemplet Papiir, i alt 8 rdl.«. Men trods alt – der bliver 28 rdl. 2 mk. 2 4/7 sk. til Maren, som udbetaltes den 18. november samme år til hendes ægtemand – som sig hør og bør, da det er ham, der har myndigheden over hende ...²¹

Maren og Christen fik syv børn, der kom med to-tre års mellemrum, og Maren har tilsyneladende passet sit husmoderhverv efter bogen. Men hun blev ikke gammel; måske kom hun aldrig rigtigt til kræfter efter den sidste fødsel, idet hun døde ¾ år efter, at hun var nedkommet med sønnen Niels Christian, hun var da 37 år gammel. Begravelsen fandt sted juledag 1791.

Der var umyndige børn i ægteskabet, så der skulle igen skiftes. Dermed en ny chance for higende og søgende slægts- og lokalhistorikere til at få et dybt indblik i, hvad denne familie har at gøre med. Og her

Anetavle.

springer en regulær bombe. I boet findes, som det lakonisk nævnes: *Reede penge som Enkemanden icke kiende ved hun ejede - 400 rdl.*²²

Hvor Maren havde disse penge fra, vil for evigt forblive en gåde. Den meget mere beskedne arv, hun modtog, udbetaltes til hendes ægtefælle, som derfor i høj grad kom til at kende til den. 400 rdl. er rigtigt mange penge i 1791, og det forekommer ganske urealistisk, at en husmoder skulle kunne stikke så mange penge til side. Har hendes mor eller mormor i al hemmelighed givet hende beløbet? Men hvad har hun samlet sammen til? Hvorfor har hun holdt dem skjult for manden? Igen er her stof, som en hel roman kunne vokse ud af.

Vi får aldrig svaret på disse spørgsmål, Maren har ikke efterladt sig breve eller dagbøger. Men hun har haft sit eget stille stærke liv ved siden af den reglementerede husmoder-tilværelse. Spørgsmålene kan vi andre så spekulere over. Hvad ville slægtsforskningen være, hvis vi ikke havde den slags gåder at fundere over?

En afsluttende krølle på historie kan leveres af enkemanden, der overlevede Maren med seks år og naturligt nok giftede sig igen, dog uden at det resulterede i flere børn. Han har til fulde vidst at drage nytte af de mange penge. De fik ikke lov til at ligge gemt under madrassen, tværtimod. Christen må siges at have fungeret som egnens lokale lånekontor. I skiftet efter ham

opregnes en stribe tilgodehavender, og det ses her, at fæstebonden Christen har kunnet forstrække flere selvejere med pæne lån. Fra skyldnerlisten:

En panteobligation fra selvejer Søren Nielsen i Mosevrå150 rdl.

En panteobligation fra selvejer Niels Sørensen i Nebel 35 rdl.

En revers fra Søren Nielsen, Mosevrå 99 rdl. 5 mk. 12 sk.

Peder Nielsen Bork i Billum (afdødes bror) skylder 200 rdl.

Lars Nielsen i Gedberg (også afdødes bror) skylder 20 rdl.

Niels Nielsen i Troldholm (yngste bror) skylder 4 rdl. 2 mk.

I alt blev overskuddet i boet gjort op til 822 rdl. 4 mk. 8 sk., så Marens to sønner og fire døtre havde en klat penge at starte deres liv på!²³

Noter

1 Danmarks Kirker: Ribe Amt, hæfte 32. Nationalmuseet, 1996, s. 3302

2 Ibid. s. 3303

3 beegnet: mødt

4 Riberhus Justitsprotokol B.85D-1 fol. 524 ff.

5 Possesor: ejer

6 Skifte efter Niels Mortensen. Skifteprotokol for Ribe Amt, LAV, B9-1215, fol. 27b-38b

7 M.K. Sørensen: Bidrag til en Beskrivelse over Farup Sogn. I: Samlinger til Jysk Historie og Topografi. VIII. bind. 1880-81. s. 1-48

8 Bronsor var biskop i Ribe 1741-64

9 Johan Arnd var generalsuperintendent i Celle i Tyskland, død 1618

10 Skifte efter Barbara Windfeldt. 1777. Skifteprotokol for Ribe Amt, B 9-1220, s. 340-53

11 Erna Lorenzen: Hvem sagde nationaldragt? Wormianum, 1987, s. 10

12 Mary Windfeldt Kaiser, Slægten Windfeld, Dansk Historisk Håndbogsforlag, København, 1979

13 Erich Pontoppidan, Den Danske Atlas, København, 1769, V. 2. s. 658

14 Riberhus Skøde & Panteprotokol, LAV, B85 D SP1, fol. 279b

15 Skifte efter Niels Sørensen og Johanne Marie Nielsdatter. Hesselmed Skifteprotokol 1758-1808. Landsarkivet, Viborg G 459 nr. 27 s.169-180

16 A. Ravnholt: Fra Vester- og Nørre Horne Herreder. Viggo Nielsens Forlag, Nr. Nebel, 1935

17 Skifte efter Niels Sørensen og Johanne Marie Nielsdatter. Hesselmed Skifteprotokol 1758-1808. Landsarkivet, Viborg G 459 nr. 27 s.169-180

18 Ibid.

19 Skifte efter Niels Jensen Broeng 1774, Hesselmed Skifteprotokol 1758-1808, LAV, G 459 nr. 29, fol. 306-09

20 Regnskabsbog over landgilde 1769-1801. Hesselmed godsarkiv, LAV, G 459, 16

21 Hesselmed Overformynderiprotokol 1764-1807. LAV, G 459 - 31

22 Skifte efter Maren Nielsdatter, Broeng. Hesselmed Skifteprotokol 1758-1808, LAV, G 459 nr. 27, fol. 446-48

23 Skifte efter Christen Nielsen Broeng. Hesselmed Skifteprotokol 1758-1808, Landsarkivet, Viborg, G 459, Nr, 27. s. 555-61

Kathrine Tobiasen, Korsagervej 13, 8940 Randers SV, mail: k_tobiasen@mac.com. Bibliotekar og slægtsforsker, redaktør for DIS-Danmarks medlemsblad Slægt & Data. Har skrevet mange artikler i bladet og udgivet Slægtsforskning på nettet (sammen med Gitte Christensen). I 2013 udkommer bogen At skrive slægtshistorie.

Inger Tobiasen, Aarhus. Tegner, har udgivet mange billedbøger og illustreret faghøger.

Eulalia Ussing og hendes kokebog

Af Bodil Stenkjær og Søren Mulvad

I 1860 udsendte Eulalia Ussing i Ribe en kokebog, som formentlig ikke er særlig kendt længere. Vi vil i følgende artikel beskæftige os med, hvem forfatterinden var, og i hvilket miljø kokebogen er forfattet samt se lidt på de retter, som forfatterinden komponerede.

Eulalia Ussing var medlem af en vidt udbredt slægt Ussing, hvis medlemmer havde indtaget betydningsfulde positioner i Ribe. Hun var selv født den 12. februar 1820 i et beskedent hus i Grydergade, nuværende nummer 12. Faderen Peder Ussing var snedkermester og moderen var Kjersten, født Lund. Fadderne ved Eulalias dåb fortæller os, at familien må have været respekteret. De var fra det absolut pænere borgerskab. Der var en præstedatter, jomfru Satterup, stadskirurg Hansen og rebslager Dynesen. Der var flere børn i familien, og i hvert fald én havde en kunstnerisk åre, Stephan (1828-55), som blev en kendt skulptør. En lidt fjernere slægtning, maleren Stephan Ussing (1868-1958) boede ikke i Ribe, men opholdt sig ofte her for at male scener fra byen.

Familien Ussing er omtalt flere steder i den ældre slægts erindringer, for eksempel Christian Giørtz Middelboe (1852-1920, marineminister, kontreadmiral):

»Et af mine mest levende Barndomsminder er »Gamle Ussing«, (Peter Ussing, sned-

ker, 1785-1872) hos hvem mine Søskende og jeg fik Undervisning i Tegning og Maling med Vandfarve. Han var en højt ejendommeligt gammel Vikingskikkelse. I en Alder af over 70 År løb han på Skøjter og anvendte de såkaldte hollandske Skøjter med lange, høje Næser som Kølen af en Båd, hvor Træet fra Skøjten forlængede sig ud langs Næsen. Disse Skøjter regnedes den Gang for at Være særlig egnet til Hurtigløb. Jeg erindrer endnu den gamle Mand i en noget krumbøjet Stilling, med en Pigkæp vandret i begge Hænder og Armene svingende, løbende uden Overfrakke på og med et stort uldent Halstørklæde slynget flere Gange om Halsen. Hans Søn, Stefan Ussing, (billedhugger, 1828-55) hørte jeg ham ofte omtale, men jeg tror, han var død den Gang. Hjemme hos ham boede der en Datter Eulalia, en meget dygtig Kogerske, der udgav en Kokebog, der i alt Fald i Ribe konkurrerede med Madam Mangor.

Gamle Ussing ejede en norsk Pram, der havde Station i Sønderåen, en Arm af Ribe Å. Den var smukt holdt og altid i pæneste Orden, og ofte om Søndagen brugtes den til Fisketure og Udflugter op ad Åen.

Jeg erindrer en Gang, jeg var med på en sådan Tur sammen med en gammel Smedemester af Ussings Venner. Fiskeriet gik ganske livligt, og ved Frokosten gik Snapse-

flasken så livlig rundt, at Smeden fik for meget, så han trillede udenbords. Det har åbenbart ikke været nogen hyggelig Situation, da den overbordfaldne skulle tages ombord i Prammen, der ikke kunne tåle at få ham ind over Siden, men Ussing var en praktisk Mand, der fik Smeden lempet hen til Prammens Agterende og med megen Besvær fik ham halet ind over denne.

Manden var jo blevet dygtig våd og tænkte mest på at komme hjem, men da det var Solskin og godt Vejr, lagde Ussing til Siden af Åen, bragte sin Ven i Land og lagde ham til Tørring i Solen.¹

Og Andreas Schack Steenberg (født 1854, oprettede de danske folkebiblioteker) skrev om familien:²

»Hvert Efterår var der en stor Slagtning, der blev købt et Svin, en Slagter kom for at stikke det, og samtidig mødte en Veninde af Huset, Frk. Eulalia Ussing, for at ordne alt ved Slagtingen. Jeg mindes jo bedst de mange dejlige Pølser, men en Del blev saltet ned. Det mindes jeg, fordi vort Hus altid blev omtalt som et rigt Hus, hvad Saltmaden angik, vi fik nemlig også en Tønde islandsk Kød fra min Mors Far, Andreas Hemmet, der var islandsk Købmand.

Den nævnte Eulalia Ussing, var Datter af min Tegnælærer, den gamle Maler Ussing, der boede i Grydergade. Hans Søn, der døde ung, var en udmærket Billedhugger, et af hans Værker, et Basrelief, findes i Domkirken. Faderen havde en stor Samling af hans Udkast i sin bedste Stue. Ved Siden af Maler Ussing boede en Konditor. Ved mit Besøg i År så jeg, at Maler Ussings Hus var slået sammen med konditorens, det har

måttet ærgre den gamle Maler i hans Grav. Mellem de to Naboer var der nemlig dødeligt Fjendskab. Konditorens Hus sprang en Alen frem og havde Vindue ind mod Malerens Facade. Jeg tror, at dette Vindue gjorde sit til at ødelægge Maler Ussings Liv. Han lå i Proces med Naboen, og hans Sind kom derved i en uligevægtig Tilstand, der sikkert har bragt ham til Handlinger, som var mindre velovervejede. I det mindste havde han i et af sine Vinduer klæbet et Par lægeattester, der udtalte, at han ikke var sindssyg. Jeg blev gode Venner med ham, og han tog mig med ud på sine Fisketure på Nipsåen.«

Eulalia har altså gået til hånde i husholdningerne i den gamle by. Hun må i sin ungdom have tjent andre steder, måske mest i herskabshuse, hvad dedikationen i kogebogen til »Fru geheimerådinde von Krogh« tyder på. Det er ikke lykkedes at identificere denne frue. Den adelige familie von Krogh var kendt i Danmark, Norge og forskellige tyske stater som fremragende militære og embedsmænd. Deres stamtavle findes i Dansk Adels Årbog 1898, men der er ingen gehejmeråder nævnt. Såfremt vedkommende findes der, må det være under en senere erhvervet, højere rang, hvilket er meget sandsynligt. Kogebogen blev trykt i Ribe og forhandlet af en boghandler i Randers, som Eulalia Ussing må have været i forbindelse med. Det kan tyde på, at hun har tjent i denne by, for ellers kunne hun lige så godt have valgt en ripensisk kommissionær.

Eulalia Ussing døde i en ret ung alder, kun 56 år gammel den 4. januar 1877. Der blev ikke bragt nekrologer i lokalpressen i anledning af hendes dødsfald; men dagen

efter begravelsen fandt en borger sig foranlediget til at påtale, at det var generende, at byens ungdom samledes udenfor kirken ved bryllupper og begravelser, og at de larmede og morede sig upassende under de kirkelige handlinger. Man kan derfor formode, at begravelsesfølget har bestået af repræsentanter for byens gode borgerskab.

Kogebogen

Eulalia Ussing: »Nyeste Kogebog for store og små Husholdninger«. Pris: 1 Rigsdaler.

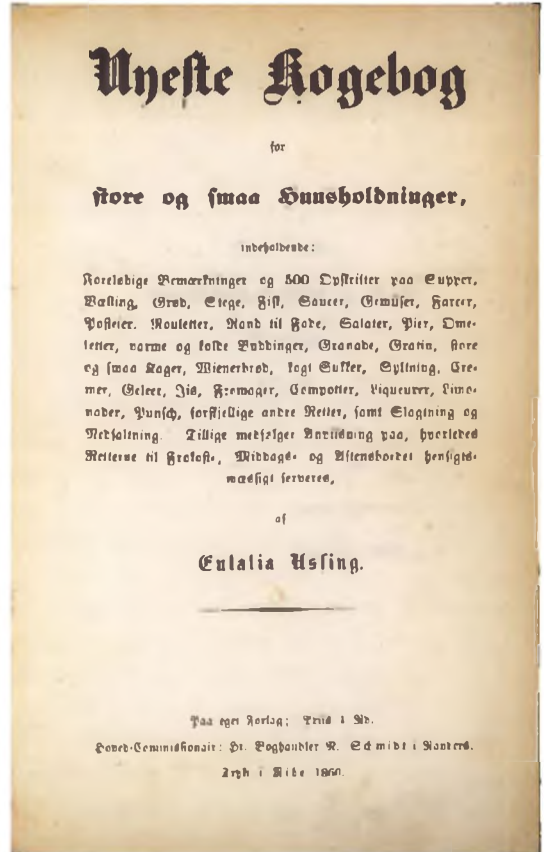
I forbindelse med dedikationen skriver Eulalia Ussing følgende:

»Deres Nåde.

Opfordret af flere har jeg haft Dristighed til at udgive denne Kogebog. Erindringen om mit Ophold i Deres Nådes Hus og om min første Uddannelse der, gjør mig det til en Trang at tilegne Deres Nåde Bogen. Min bøn er: At De vil yde den en venlig Modtagelse og fælde en skånsom Dom over samme.«

Bogen fremtræder ret undselig, lille og brun, men når man åbner den, får man et helt andet indtryk. Den indeholder 500 opskrifter, som spænder over bl.a. supper, grød, vælling, stege, fisk, salater, postejer, kager og desserter, foruden forskellige former for konservering. Selv om bogen har rundet de 150 år, vil opskrifterne sagtens kunne bruges i dag. Det kræver dog, at man kan tyde de krøllede bogstaver, som er benyttet i bogen, og at man er i stand til at omsætte pund, lod og pægl til mere nutidige måleenheder.

Man kan nøjes med at vælge en enkelt

Titelblad fra bogen der blev udgivet i Ribe i 1860.

opskrift, men det er ikke det, bogen umiddelbart lægger op til. Den indeholder foruden opskrifterne en række forslag til serveringer til frokost og middag på hverdage og til større selskaber. Kun få af disse serveringer er under fire retter, og man ser for sig et bedre borgerskabskøkken a la Matador, hvor alt laves fra grunden af kokkepigen og hendes medhjælper i form af køkkenpiger og stuepiger.

3 eksempler på 4-retters menuer til varm aftensmad:

- Små postejer. Røget oxebryst med gemüse. Bøfsteg med sauce og kartofler. Rødgrød med fløde.
- Marvboller med sellerisauce. Røget lax med blomkål. Spækket oksemørbrad med sauce og brunede kartofler.
- Østers med citron. Fyldt selleri med sauce. Haresteg med sauce, ribsgele, salat og kompot. Rømbudding med saftsauce

Der er temmelig meget arbejde forbundet med de enkelte menuer, og fremstillingen kræver en husmoder eller kokkepige med rigtig god indsigt i madlavningsmæssige metoder og anvendelse af meget forskellige råvarer.

Set med nutidens øjne mangler der ikke noget med hensyn til råvarer. Der anvendes et bredt udsnit af både danske og importerede frugter og grønsager, specielle fiskearter og kødtyper som gris, okse, fjerkræ og vildt og ikke så få krydderier. Skal der anvendes kød, starter man med en hel gris eller okse, og så følger der anvisninger på partering og saltning, fremstilling af kraftsuppe, rullepølse medisterpølse, lungepølser, spegepølser og blodpølser, indtil alt var anvendt.

Inden for vildt ses harer og rådyr, ligesom fuglevildt er repræsenteret med urfugle, ryer og fasaner ned til snepper, bekkasiner og drosler. For de sidstnævntes vedkommende spiste man altså solsorte og sangdrosler, som er de samme fugle, vi ser i haven og på foderbrættet om vinteren. De små fugle blev tilberedt med indmaden i, dvs. også tarme. Historien fortæller ikke, om det hele blev spist.

Østers er en råvare, som vi i dag næppe vil betegne som hverdagsmad, med mindre man gør brug af de østers, som man selv kan hente i Vadehavet. Anderledes på Eulalias tid, hvor hun ret ofte må have arbejdet med østers i rigelige mængder. Hun nævner dem i små og store menuer som rå og farserede og i postejer, i fiskeretter og saucer. I en geddepostej indgår der fx 24 østers og i østerssauce 16 østers.

Det er også karakteristisk, at selv i disse husholdninger spiller økonomien en rolle, intet må gå til spilde. Et eksempel på det sidste kan man se under overskriften »At hensalte grønt«. Der gøres rede for, hvorledes blade fra selleri og porre først skylles i koldt vand og lægges til afdrypning til næste dag, hvorefter de trykkes tørre i et klæde. De lægges derefter lagvis med salt i en krukke. Før brug skal bladene lægges i koldt vand for at trække saltet ud igen. Derefter kan bladene bruges i supper og saucer, eller hakket som grønt drys på maden. Tørring i ovnen nævnes som en anden metode til bevaring af bladene. I dag vil sådanne blade nok i mange tilfælde anses som køkkenaffald og ende affaldsposen eller i bedste fald på komposten. Hvem kunne i dag tænke sig at benytte nogen af disse metoder i større stil?

I forbindelse med bevaring af råvarerne indeholder bogen et stort afsnit om konservering af frugt og grønt. Der syltes både danske frugter, som bliver til saft, gele, kompot og marmelade, og udenlandske frugter som ananas og abrikoser indgår. For grønsagernes vedkommende føler man sig heldig i dag ved at være i besiddelse af en fryser, så man undgår de meget salte ærter og

bønner. Saltning af grønsager har været en anvendt konserveringsmetode helt op i 50'erne, hvor det blev almindeligt, at de enkelte husholdninger fik egen dybfryser.

Slår man op på menuer til større middagsselskaber kaldet »Anretninger til middagstaffel« kan de variere fra 5-6 anretninger op til 10-12 forskellige grøntsags-, fiske- og kødretter afsluttende med kager og konfekt.

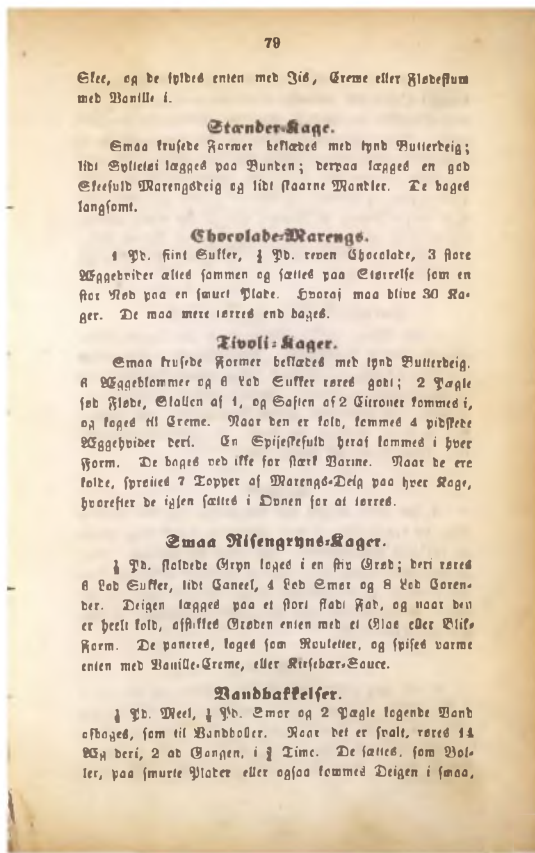
I disse middage forekommer mere specielle råvarer. Her kan nævnes eksempler som artiskok, oliven, trøffel, stør og skildpadde. Sidstnævnte indgår i bogens register efter forløren skildpaddesuppe som »Virkelig skildpaddesuppe«. I bogen gives der nøje anvisninger på fremstilling af suppen, og da dyret åbenbart købes levende, begyndes der med, hvorledes det aflives.

Citat fra bogen:

»Skildpadden lægges på et bord, et klæde svøbes om hovedet, som hugges af. Derpå hejses kroppen op med et reb, for at blodet kan løbe af natten over. Derpå lægges den på ryggen, og i den ridse, som ses i den underste skal, skæres forsigtigt for ikke at berøre galden, som først må borttages. Kødet vaskes af i koldt vand og salt, hvori det står i nogle timer og koges derpå i frisk vand og salt«.

Denne ret vil ikke forekomme mere her i landet, da dyret er fredet, men har man læst Babettes gæstebud eller set filmen af samme navn, har man en fornemmelse af, hvorledes det er foregået.

Denne skildpaddesuppe indgår i dette 11-retters middagstaffel:

En af de fine gamle sider fra bogen.

- Skildpaddesuppe med kødboller og æg.
- Små postejer med asparges, rejer og sauce.
- Dyresteg med sauce og ribsgele.
- Lammekoteletter med rosenkål.
- Røget oksebryst med savoykål.
- Grilllet kalve-brissel med trøffelsauce.
- Artiskokker med rørt smør.
- Kabinetts-budding med sauce.
- Stegte kapuner med sauce, salat og kompot.

- Charlotte-budding af champagne.
- Is, bisquet, marengs.

Det er interessant at konstatere, at man midt i 1800-tallet havde så bredt et udvalg af råvarer hentet såvel til lands, til vands og i luften, og også at det globale islæt træder så tydeligt frem. Sammenlignet med dette har vi i dag indskrænket vores anvendelse af råvarer betydeligt, således at vores spisevaner har begrænset sig til at inddrage meget færre råvarer, særlig inden for fisk, indmad og grøntsager som forsk. kåltyper og rodurter.

Referencer

Hiort-Lorenzen, H.R. og Thiset, A.: *Dansk Adels Årbog* 1898
Mulvad, Søren (red.): *Vi husker det gamle Ribe*. Sydvestjyske Muséer 2010
Lengnick: *Stamtavle over familien Ussing*. København 1854
Ussing, Eulalia: *Nyeste Kogebog for små og store Husholdninger*. Randers 1860

Noter

- 1 *Vi husker det gamle Ribe*, udsendt af Sydvestjyske Muséer 2010, side 57ff
- 2 Sst. Side 67ff

Søren Mulvad, Varming Vesterby 9, 6760 Ribe, leder af Historisk Arkiv i Seem Sogn. Har tidligere udgivet en række artikler i »Fra Ribe Amt« og flere bøger af historisk indhold, hovedsagelig fra Ribe-egnen. Desuden artikler i Koldingbogen og Østjysk Hjemstavn, skolekomedier m.v.

Hovederne med tre ansigter fra Glejbjerg og Bramming

Er de et symbol på den keltiske lysgud, Lugh ?

Af Birthe Høgsbro Østergaard med appendiks af Gunnar Iversen

Overskriften er valgt ud fra de artikler, som Knud Høgsbro Østergaard (KHØ) har skrevet, hvoraf de to er publiceret:

- »En trehovedet gud? To mærkelige stensulpturer fra Glejbjerg og Bramming« 1954.¹
- »Hovederne med tre ansigter fra Glejbjerg og Bramming. Den der finder, han søger ! ----«, 1972.²
- »The Celtic problem in Denmark« 1977. (ikke publiceret).³

Den første overskrift stiller spørgsmålstegn ved ordet gud? Den næste angiver, at forfatteren ikke har opgivet at løse gåden og den tredje viser, at han søger efter svar i studiet af den keltiske kultur og gudeverden.

Lige siden KHØ omkring 1936 blev gjort opmærksom på Glejbjerghovedet og senere Bramminghovedet, arbejdede han med at undersøge disse stensulpturers historie. Han døde i 1987, 87 år gammel.

Det følgende indlæg er et sammendrag, som bygger på disse artikler og slutter med fokus på den konklusion, som forfatteren nåede frem til gennem mange års studier under mottoet – »Den der finder, han søger!« Et appendiks, skrevet af Gunnar Iversen, er tilføjet med fokus på keltisk mytologi og dens mulige forklaring på den symbolik, som er knyttet til de to trehoveder.

På min reol står en gipsafstøbning af trehovedet fra Glejbjerg, hvis gådefulde historie jeg som datter af forfatteren har levet med og interesseret mig for gennem mange år. I håb om at denne artikel kan forny interessen for de to mærkelige hoveder og bidrage til yderligere forskning, har jeg valgt at følge op på min fars artikler.

Min far, nu afdøde Knud Høgsbro Østergaard (KHØ) var sognepræst i Aastrup og Vester Starup Sogne fra 1936 til 1972 og blev i 1938 formand for Historisk Udvalg i Aastrup Sogn, Ribe Amt.

Da folk i sognet efterhånden kendte til præstens historiske interesse, blev han ved en fest i sognet gjort opmærksom på et underligt stenhovede, som stod på en stor trekantet sten i haven på »Glejbjerggaard« i Grene, og efter nogle år begyndte han at udforske historien om denne stensulptur.

Den daværende ejer af gården, Niels Peder Nielsen, havde overtaget gården i 1918. I handelsaftalen om gården blev der udtrykkeligt gjort opmærksom på, at stenhovedet fulgte med i handelen, men det var en betingelse, at det aldrig måtte blive fjernet fra gården eller lide nogen overlast. (Fig. 1 og 2).

På den trekantede sten var der også udhugget et hovede, og der var knyttet sagn og overtro til dem begge. Det fortælles, at da

manden på gården i fjern fortid engang døde, mente man, at konen havde forgivet ham. Da han lå lig i den østre del af gården, havde man en nat set en hvid skikkelse gå tværs over gårdspladsen. Ansigtet på den trekantede sten skulle forestille manden og de tre ansigter konen. Man vidste også at fortælle, at da hovedet og den trekantede sten engang havde stået oppe på loftet over kostalden, var der død en ko i besætningen. Da man gik op på loftet, så man, at hovedet var trillet ned fra den trekantede sten. Man skulle derfor altid passe på, at hovedet stod på sin plads på underliggeren, ellers ville der ske uheld i besætningen.

Ved at kontakte de mennesker, der havde relationer til gården, fik han nogle oplysninger om hovedet. I mange år havde det siddet indmuret i gavlen på staldbygningen ud mod vejen, men i 1908 blev stalden bygget om og datteren af den daværende ejer, Kathrine Nørskov, Glejbjerg, kunne huske, at alle blev meget forbavset, da hovedet blev taget ud af muren og de så, at det havde tre ansigter.

Hun var selv med til at tage stenen ned og fortalte, at den store trekantede sten også sad i muren. De to staldlænger var opført af kløvede kampesten. Efter at hovedet var taget ned, blev det stillet på en stenhøj i havens sydøstre hjørne, men man har nu for at skåne det for nedbrydning af vind og vejr flyttet det til en plads inde i huset i et dertil fremstillet stativ.

Hovedet er af finkornet granit og måler ca. 27 cm i diameter, altså noget over naturlig størrelse. De to af ansigterne er meget veludførte, hvorimod det tredje er enten ufuldendt eller har lidt overlast .

*Fig. 1 Trehovedet i Glejbjerggaards have.
Foto: Sørine Andersen*

*Fig. 2. Trehovedet i haven på Glejbjerggård 2008.
Foto BHØ.*

Fig. 3 og 4. Glejbjerghovedets to ansigter.

Fig. 5 og 6. Glejbjerghovedets tredje ansigt.

De to bedst udførte ansigter har stærkt fremtrædende øjenbuer og halvkugleformede, fremtrædende øjne. Næserne er lige og kraftige uden antydning af næsebor. Læberne er meget store og svulstige. Hagepartiet er tydeligt udformet på begge ansigter, men noget mere markeret på det ene end på det andet. Der er ingen antydning af ører på nogen af ansigterne og ingen skæg. Hårfladen er nobret på en sådan måde, at det synes at skyldes bevidst hugning og ikke en forvitring. Hovedet er jævnt hvælvet foroven, og der er ingenting, der tyder på, at det har siddet i en eller anden bygning og båret noget. Det korte runde halstykke er uden udsmykning, afsluttes fornedet af en plan flade uden taphul eller lignende og giver ikke nogen antydning af, hvordan det kan have været anbragt. Det mest ejendommelige og karakteristiske træk ved hovedet er de ornamenter, som findes i panden på de to af ansigterne. De to ornamenter, som ses tydeligst på fig. 3 og 4 er indbyrdes forskellige. På det ene ansigt er det en lille trekant, hvor spidsen peger ned mod næsen og på det andet er det en trekant med en knop i midten. Endvidere er det ene ansigt omgivet af en

vulst, der når helt ned under hagen. På fig. 5 og 6 ses det tredje ansigt på hovedet.

På et tidligt tidspunkt, i 1939, blev KHØ klar over, at der fandtes et lignende hoved på Bramminge Hovedgaard ca. 15 km. sydvest for Glejbjerg (Brammingehovedet fig 7 a,b,c.). Da han så det første gang, stod det på en romansk granitsøjle ude i haven, og sådan havde det stået lige så længe, folk kunne huske.

Hovedet er lige som Glejbjerghovedet af finkornet granit. Det måler 31 cm i diameter, og er således en del større end Glejbjerghovedet. De tre ansigter, som alle er veludførte, sidder ved siden af hinanden men i lidt forskellig højde. Det mest iøjnefaldende fællestræk er, at der på to af ansigterne findes ganske de samme ornamenter i panden, som på Glejbjerghovedet. På det lavest siddende ansigt findes den trekantformede figur med perlen, fig. 7a. Her er den blot endnu mere fremhævet. På et andet ansigt findes ligesom på Glejbjerghovedet en lille trekant (Fig 7c). Omkring dette ansigt findes også en vulst som på Glejbjerghovedet, og på dette ansigt går den også helt ned omkring hagen. På det ansigt, som ingen ornamenter har i panden, er der også

Brammingehovedets tre ansigter.

en vulst, men her går den ikke ned under hagen. Næserne på to af ansigterne er slået af, enten med vilje eller ved et uheld. Et særligt træk ved Brammingehovedet er den ring, der findes på halsen, et typisk keltisk træk, som ses på den keltiske gud Cerrunos og mange af de andre gudebilleder på Gundestrupkarret. (Fig. 15, se også s. 54.)

Fig 7a.

I mellemrummene mellem ansigterne er der indhugget forskellige tal og bogstaver, der tydes som Anno 1795 ISS., men det var ikke muligt at relatere disse bogstaver og tal til gårdens bygningshistorie eller gårdens ejere. Stenen blev i 1953 undersøgt af direktøren for Danmarks Geologiske Museum, Hilmar Ødum, som meddelte skriftligt, at » – de nævnte karakterforskelle i stenens overfladepartier er ikke stærkt udtalte, men de kunne tyde på en senere indhugning af tal og bogstaver.«

Ligesom ved Glejbjerg hovedet er der knyttet sagn til dette hoved. Formen og indhold i disse sagn adskiller sig ikke væsentligt fra de sagn og den overtro, som er knyttet til Glejbjerg hovedet, og som er nøje beskrevet i artiklen i KUML.

Fig 7b.

Det blev nu en udfordring for KHØ at undersøge de mange uopklarede spørgsmål

1. Hvor var disse hoveder fundet, og hvordan var de havnet der, hvor de nu befandt sig?
2. Hvornår var de fremstillet, og hvordan kunne de dateres?
3. Var der paralleller til stiltrækkene? Hvad betød symbolerne?
4. Hvilken funktion havde de haft?

Fig 7c.

5. Kunne de have relation til keltisk kultur og gudedyrkelse?

Fundsteder

Glejbjerghovedet blev efter oplysninger fra det ældste, levende menneske med relation til gården, Marie Thorøe, født på gården i 1871, fundet i en grusgrav overfor Glejbjerggaard omkring 1880. Hun huskede, at hendes far havde sagt, at børnene ikke måtte lege med hovedet, da han syntes, at »det så originalt ud«, og det blev derefter indmuret i gavlen på laden. Der blev af KHØ foretaget en prøvegravning lige nord for vejen, men der fandtes ingen kampesten og ingen trækul eller potteskår, der kunne tyde på ældre kulturlag. Stedet var stærkt omrodet og gav ikke meget håb om, at en nærmere undersøgelse kunne give noget bidrag til en belysning af fundforholdene.

Få meter øst for dette sted stod der en brøndring, hvori der løb vand fra et drænrør, der kom inde fra marken øst for vejen. Før denne brøndring havde der været en brønd sat af røde sten. På dette sted har der åbenbart tidligere været en kilde. En svigersøn til Anders Thorøe, den daværende ejer af gården, fortæller, at hans svigerfader købte gården i sin tid, netop fordi der var denne kilde ved gården. Marie Thorøe fortæller i sit sidste brev: »Angående kilden, da var den der, for far lagde en rørledning ned til gården, så der var vand både i ko- og hestestalden. Der stod altid vand i trugene, og der var en vandhane i vaskehuset.« (s. 60).

Kilden var meget vandførende, indtil marken omkring 1950 blev drænet. Den dannede en hel lille sø nord for vejen, hvor

der voksede tagrør. På generalstabens farvelagte målebordsblad fra 1869 ses søen som en lille, blå plet. Marken var endnu omkring 1950 stærkt vandlidende og bevokset med kogleaks, skønt den skrånede jævnt mod syd ned mod Terpling Å. På Videnskabernes Selskabs kort fra ca. 1800 er gården vist og betegnet som »Dambergggaard«, et navn, som senere ikke brugtes, efter at den lille sø var forsvundet. Også her foretog KHØ en prøvegravning, men fandt ved denne gravning heller ingen potteskår. Ind mod den asfalterede vej, lidt længere mod øst, var der en halv meter muld, hvilket han tydede som tegn på, at det var her, den lille sø havde været. Terrænet viste nu ikke mere nogen særlig tydelig lavning, som kunne angive søens beliggenhed.

Navnet Glejbjerg, som siden 1916 blev anvendt som betegnelse for den opståede stationsby, var ifølge indberetning til Biskop Bloch i Ribe 1768 navnet på en typisk vestjysk såkaldt »Enestegaard«, som lå der, hvor det senere Glejbjerg Mejeri kom til at ligge. Ifølge hartkornsspecifikationen af 1789 var den en fæstegård under Endrupholm i Vester Nykirke Sogn i Skads Herred. Den var nu delt i to gårde og den ene er så efter at være købt til selveje, flyttet ud til den lille sø og har fået navnet »Dambergggaard«. Den sidste af den gamle slægt, som flyttede gården ud, Niels Rasmussen, som solgte gården til Anders Thorøe, kendte intet til hovedet, sagde Anders Thorøes svigersøn, B. Schnell Hasle, Ballerup. Han havde tit talt med sin svigerfar om kilden og hovedet, og i et brev skriver han, »min svigerfar, som ejede gården i 1890 sagde, at hans mening var, at der havde været en hellig kilde på

Fig. 8. Glejbjerghovedets fundsted markeret med en pil fornedet på midten af et udsnit af Videnskabernes selskabs kort ca. 1800 (I. s. 62).

den anden side af vejen, som gik forbi gården, medstensætning og disse to hoveder.« Kilden synes senere at være brudt igennem højere oppe på marken. Den nævnes ikke i Nissen Ramtens optegnelser om kilder, som findes i Nationalmuseets arkiv, og heller ikke i den før omtalte indberetning til Biskop Bloch.

Resultatet af undersøgelserne blev da, at hovedet var fundet i en grusgrav af legende børn i nærheden af en kilde (Fig. 8). Den store trekantede sten med ansigtet på er antagelig fundet samme sted, da det blev indmuret i gavlen på den nærliggende gård sammen med hovedet kort tid efter, at det blev fundet, men stilmæssigt er denne sten vurderet som typisk romansk og derfor således fra 1000-1100 tallet. Senere, da gavlen blev revet ned i 1906, blev begge sten stillet op på en stenhøj i haven. Her stod de, indtil de for nogle år siden blev taget ind og stillet i et dertil indrettet stativ for at beskytte dem mod erosioner af vejr og vind.

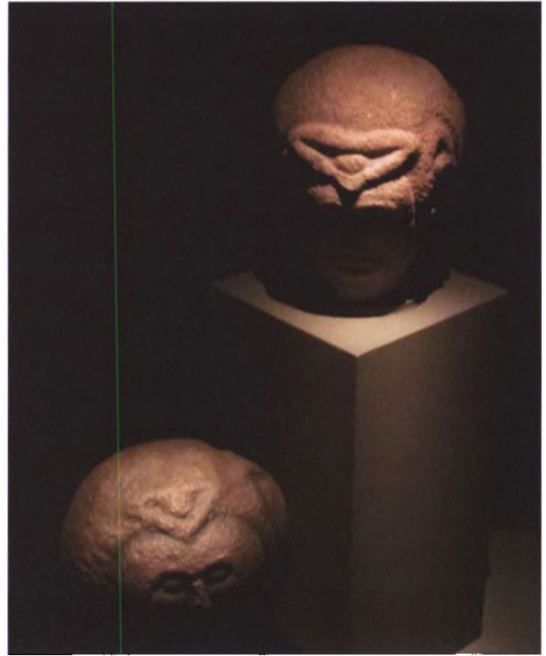

Fig. 9. De to trehoveder på Esbjerg Museum.
Foto Steen Frydenlund Jensen, Sydvestjyske Museer.

Brammingehovedet

Dette hoved stod oprindeligt på en romansk granitstøtte i haven på Bramming Hovedgård. Under en storm blæste støtten omkuld og hovedet fik en plads indenfor. I 1981 blev det købt af Esbjerg Museum og fik en fremtrædende plads i museets særudstilling om keltisk jernalder. Det står nu sammen med en kopi af Glejbjerghovedet. (fig 9).

Hovedet er ikke nævnt i indberetningen til Ole Worm i 1638 for Bramming Sogn,⁴ og heller ikke i indberetninger til Biskop Bloch (ca.1768) om Bramming Hovedgård, så dette hoveds historie og fundsted fortæller sig i det ukendte. Det senere indhugge-

de årstal 1795, kan måske angive fundåret. Når hovedet er endt på Bramminge Hovedgaard, er det en mulighed, at det er fundet et eller andet sted på gårdens jorder eller én af fæstegårdene og så blevet afleveret til herremanden på Bramminge Hovedgård. De meget markante ligheder mellem de to hoveder gør det alligevel oplagt at betragte dem som paralleller.

2. Hvornår er de fremstillet, og hvordan kan de dateres?

Dateringen af hovederne er stadig et uløst spørgsmål blandt forskere, men man kan forsøge en datering ved at analysere teknik, stil og symbolik. I sine undersøgelser af dateringen blev KHØ gennem mange år mødt med skepsis overfor den formodning, han meget tidligt havde om, at det drejede sig om stenhoveder fra keltisk jernalder.

Efter at have opsøgt flere specialister på Nationalmuseet og Glyptoteket gennem årene måtte KHØ erkende, at det ikke med de nuværende metoder var muligt at sandsynliggøre en datering til keltisk jernalder. Artiklen blev alligevel skrevet, museumsdirektør Mackeprang støttede ham i udarbejdelsen af denne første publikation og Rigsarkivar prof. P.V. Glob sørgede for, at artiklen fra 1954 blev trykt i KUML.

Ved et stort arbejde gennem mange år, fik han derefter kontakt til udenlandske arkæologer, og i artiklen fra 1972 gør han udførligt rede for, hvordan disse kontakter førte ham på sporet af forskere, som kunne sandsynliggøre en keltisk forbindelse (professor Herbert Jankuhn, Göttingen, professor Unversagt fra Berlins forhistoriske Museum og professor Kirfel i Bonn). De

erklærede, at de to hoveder ikke havde noget at gøre med slavisk kunst. En af de indvendinger, han altid mødte, var, at man ikke herhjemme kunne hugge i granit før de romanske kirkebygningers periode 1100-1250. Også Asger Jorn mødte denne indvending og skriver i en artikel, hvor trehovederne fra Glejbjerg og Bramming omtales⁵ ... *»Det er dog desværre den almindelige opfattelse indenfor fagkredse, at rundskulpturer i granit først forekommer i Norden tidligst i det tolvte århundrede, indført sammen med katolicismen. Dette fremkalder et dilemma, for det er umuligt at placere de to figurer) inden for kristen ikonografi, og figurerne har nok aldrig været tilknyttet en kirke. Enten må de være fra vikingetiden, hvorved en del ældre nordisk stensulptur da må dateres ældre end det gøres, eller også må de være sene hedenske gengivelser, der har bevaret vikingetidens kultiske tradition ind i kristen tid - .«*

Både i Tyskland og Frankrig var man på dette tidspunkt meget skeptiske overfor tanken om, at kelterne havde gudebilleder. Man mente, at de kun havde skabt ornamenter i bronze og aldrig havde frembragt monumenter i sten eller bronze.

Offentliggørelsen af artiklen i 1954 faldt nok sammen med, at der ude i verden var en øget interesse for keltisk kunst. I 1957 bragte det amerikanske tidsskrift »Life« i sin europæiske udgave en lang serie om kelterne, »Europas gamle kulturfolk« og ved at kontakte idémændene til denne artikel kom han i forbindelse med arkæologer i Edinburgh, Stuart Pigott og Anne Ross. Anne Ross udgav sit store værk »Pagan Celtic Britain« i 1967⁶ og i kapitlet om »The Cult of the Head« medtager hun trehovedet fra Glejbjerg. (s. 117 med billede pl. 41 a).

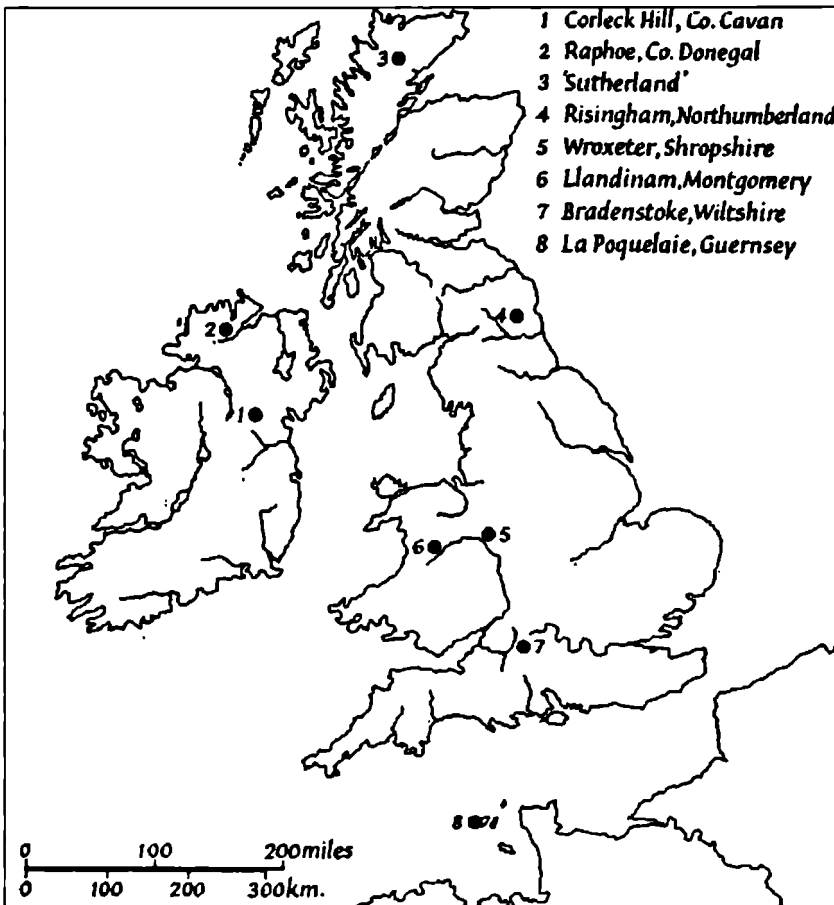

Fig. 10. Oversigtskort over fundsteder i Irland, Skotland og England for stenhoveder med tre ansigter.⁷

Der er på dette tidspunkt fundet ialt otte stenhoveder med tre ansigter i Irland, Sotland, England og Guernsey. (Fig. 10).

Det irske hovede, fundet i Corleck, County Cavan, har også interesseret KHØ, men det medtages ikke her, da det ganske vist har tre ansigter, men stilmæssigt er forskelligt fra de andre to (se dog s.56, hvor Gunnar Iversen har nævnt det). Anne Ross noterer om de danske hoveder, at de er lige

så vanskelige at datere, som de irske hoveder og skriver i oversættelse: ((6) s. 118) »Der er en del keltisk materiale i Danmark, enten af keltisk oprindelse eller vidnesbyrd om keltisk indflydelse, og mellem dette er også det menneskelige hoved. Men som i Irland er der ikke nogen romersk besættelse, som kan danne grænsen for, hvad der er før-romersk og hvad der er efterromersk, og den samme arkaiske brug af hovedet og den stædighed, hvormed det anvendes som

ondt-afværgende symbol, findes i Danmark så vel som i Irland. Denne skik har efterladt mange vidnesbyrd, der er indlysende middelalderlige. Hoveder af forskellig slags og sandsynligvis fra jernalderen er fundet og hoveder med tre ansigter er sat under debat af pastor K. Høgsbro Østergaard i en artikel i »KUML.« i 1954. Bortset fra hoveder, der er uimodsigeligt tidlige, finder vi den samme kontinuitet i anvendelsen af hovedet, såvel i profane som i religiøse sammenhænge, hvor det må have været anset som et middel mod det onde. Ligheden mellem den danske og den irske ikonografi og det ejendommelige forhold, man står overfor i begge lande i forsøget på at finde frem til en tilfredsstillende kronologi, er noget som kræver et særligt studium, hvilket nødvendigvis må medføre, at spørgsmålet om arten og varigheden af den keltiske indflydelse i Danmark må blive taget op til overvejelse.»

Et problem for de arkæologer, der afviser, at det kan være forhistorisk er, at der heller ikke i historisk tid (altså efter vikingetid og frem) findes nogen paralleller til den stil og den symbolik, der er anvendt i hovederne.

Stillistiske træk

Man kan altså hverken ud fra fundhistorien eller overvejelser over datidens teknik sikkert datere hovederne, men stilmæssigt ligner ansigterne dog utvivlsomt den stil, der findes i keltisk kunst i Europa. Så en hjælp til datering kunne være både *stil* og *symbolik*, herunder trekanten med perlen på det ene ansigt, både i Bramming og Glejbjerg.

Egentlige paralleller lykkedes det ikke KHØ at finde. Han var i de senere år optaget af at finde symbolet på smykker og brak-teater fra folkevandringstiden og fandt den triangelformede figur med prikken i mid-

ten som stempelmærke på flere guldbrak-teater.⁴⁾

I det omfattende, upublicerede manuskript på engelsk med et stort billedmateriale fra 1977, »The Celtic Problem in Denmark,« altså det sidste om dette emne inden hans død i 1987, gennemgår han et antal vidt forskellige stensculpturer rundt omkring i Danmark, som alle må antages at være fra før-kristen tid eller fra overgangen mellem hedenskab og kristendom. Det gælder således nogle fritstående stensculpturer, hvoraf nogle må antages at være fallosfigurer fra en hedensk kult. Han søgte og fandt mange paralleller til disse stenarbejder, ikke bare i Irland og Skotland, men også i andre tidligere keltiske områder i Europa. Disse fællestræk i stil og symbolik, som internationale forskere også har beskrevet og anerkendt som keltiske, mente han kunne være et udtryk for, at der havde været en keltisk påvirkning i store dele af Jylland. Omtalen af de udvalgte stenfigurer gengives her i en meget kort oversigt:

- a. *Stenhoved øverst på søjle fra Over Lerte ved Jels.* Dette hoved omtales af Anne Ross ((6) p. 90), som mener, at det har flere paralleller, bl.a. en klar parallel i et hoved fra Heston Woods, Yorkshire og påviser, at denne kombination af hoved og søjle er et keltisk symbol med fallisk betydning.
- b. *En søjle i Rørkær nær Tønder.* Udover beskrivelsen af søjlen, som har hoved nederst på søjlen, opstilles her en teori om sammenhæng med en helligkilde på stedet, den eneste helligkilde i Tønder Amt, som i øvrigt ligger tæt ved Guldhornenes fundsted. Sammenhængen mellem en helligkilde og keltiske kult-

Fig. 11. Tête Coupées fra Entremont, Provence.

objekter demonstreres af Anne Ross i kapitlet om »Heads and sacred waters« ((6)p. 104) og note 2 på side 21.) En helligkilde og fund af et hoved, som tyder på et keltisk kultsted ved Brønderslev får fyldig omtale af Anne Ross. s. ((6) note 24). Potteskår fundet på samme sted som hovedet dateres til 2. årh. f.Kr.

- c. Relief på kirketårnet i Holsted med kvindeskikkelse, hvis sødder er gengivet i profil, et typisk keltisk træk ((6)p. 48)
- d. Relief i Måbjerg ved Holstebro. De keltiske træk, som KHØ finder ved denne figur, »Maabjerg-trolden« kunne indikere, at figuren på Måbjerg Kirke er ældre end den romanske kirke, måske går tilbage til

keltisk jernalder og er sat ind i kirkemuren for at den kunne afværge det onde.

e. Relief i kirken i Hvidbjerg, Thyholm. En lille nøgen mandsfigur med klart falliske træk. Også her nævnes en helligkilde i nærheden.

- f. Relief på Vestervig Kirke, en kvadersten med fire hoveder, nu placeret inde i kirken over indgangen til koret og tre andre relieffer på kirkens apsis med forskellige motiver, hoveder og dyr.

Beliggenheden af Vestervig Kirke ved den tidligere udsejling fra Limfjorden, en vigtig handelsrute til England understreges. Den gamle sognekirke, som gik forud for denne, var nærmest ruin i 1600-tallet. Dens kirkegård bruges dog stadig. En helligkilde øst for korets fundament kan stadig ses. Den benævnes Sct.

Fig. 12. Relief i muren i Vestervig med fire hoveder.

Thøgers Kilde. Mange ting peger på, at stedet med de to kirker her i Vestervig har været et vigtigt religiøst center langt tilbage i forhistorisk tid, og selvom dets historie er gået tabt, vover KHØ at sammenligne ansigtet med de fire hoveder fra Entremont i Provence, hvor der har været en keltisk helligdom. fig. 11((6) p. 65, fig 26) med kvaderstensrelieffet på muren i Vestervig Kirke (Fig.12).

Selvom de to relieffer (fig. 11 og 12) er forskellige i stil og mange detaljer, kan de sammenlignes i symbolikken. Båndene, som ender i kløverblad, svækker ikke argumentet for, at figuren er forhistorisk, men dokumenterer det snarere. Der findes tre andre relieffer med motiver, som heller ikke synes at indeholde nogen kristen symbolik, og de har ingen kendte paralleller i romansk kunst.

- g. *De to opretstående gravsten i Tømmerby Kirkes våbenhus*, hvoraf den ene har tydelige falkiske træk. Mange forskere mener, at også begge disse sten har keltiske træk. På kirkens apsis (fig 13) ses flere stenrelieffer, som har givet anledning til meget forskellige tolkninger, og ved flere af disse beskrivelser refererer han udover til Anne Ross til værker af tyske og franske arkæologer bl.a. Paul Jacobsthal »Early Celtic Art«, Oxford 1944.

1. Et dyr med menneskehoved (fig. 14 a)
2. En jæger med en hund og stav med dragehoved (14 b)
3. En basilisk (et fabeldyr – var i øvrigt forlæg for bagsidemotiv på 100- kronesedlen 1997) (fig. 14 c)
4. En hjort forfulgt af en hund. Dette motiv

Fig. 13. Apsis på Tømmerby Kirke. Foto Annemari Øllgaard Kjær.

- findes også på et lerkar, som er dateret til keltisk Jernalder. (9) (14 d og e)
5. To menneskehoveder.
KHØ mente, at så vidt man kunne vurdere dem på det tidspunkt, er der ingen af dem, der synes at have relation til kristen symbolik, mens det er mere sandsynligt, at de er samtidige med de to gravsten inde i kirken.

Fig. 14 a. Dyr med menneskehoved.

Fig. 14 d. Hjort forfulgt af hund
Fotos a,b,c,d Annemari Øllgaard Kjær.

Fig. 14 b. Jæger med horn.

Fig. 14 c. Basilisk.

Konklusionen på denne afhandling var følgende

Spørgsmålet, som blev stillet i begyndelsen af artiklen var: »Har kelterne bredt sig til den danske halvø Jylland?« Med henvisning til beskrivelserne af de forskellige genstande må svaret blive bekræftende. Det synes at være den eneste mulige forklaring på disse gådefulde granitskulpturer. Sammenlignet med lignende symboler fra Tyskland og England, som utvivlsomt tilhører keltiske områder, må de være keltiske. Det er den samme blanding af forskellige skulpturer, der repræsenterer de keltiske trosforestillinger og hovedkulten kombineret med frugtbarhedssymboler, hornede guder og nøgne, falliske krigere. Religiøse monumenter af denne art og denne størrelse er ikke og kan ikke være importeret, men må have rod i en keltisk befolkning.

Anne Ross ville gerne hjælpe med offentliggørelsen af denne afhandling, men pga. sygdom nåede hun kun mundtligt at gøre nogle tilføjelser, for det første at KHØ kunne tilføje fundet af hovedet på Mors, som viser

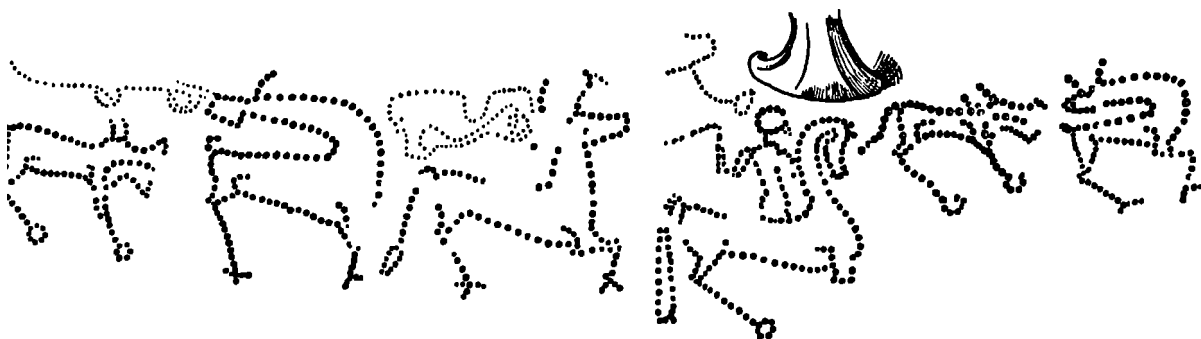

Fig. 14 e. Ornamenteringen på karret s. 62 fra Kraghede: Rytter med hunde (eller jagtleoparder) jager hjorte og ox(eyr). Under hanken ses rytteren, foran ham hund efter hjort, bag ham ox, bag den atter hund efter hjort. 1:5

sig at være et stenhoved fundet ved restaureringen af Outrup Kirke, Mors i 1975. (10) og for det andet at han i konklusionen skulle pege på en mulig keltisk indvandring over Oderflodens munding til Østdanmark.

Symbolikken

I sin artikel fra 1972 stiller KHØ spørgsmålet »Hvis de (trehovederne) nu er så gamle, som det tyder på, at de er, altså keltiske, hvad har de så symboliseret?»

I de islandske sagaer finder han ikke svar på dette, men mener, at den walisiske og irske litteratur kommer ham til hjælp. Herefter søger han svar i »Celtic Mythologi« af Proinsias MacCana fra 1969¹¹. Heri gøres der opmærksom på, at selvom tretallet og tredelingen træffes alle vegne, så synes det dog at have haft særlig betydning for de indoeuropæiske stammer og navnlig for kelterne, som var én af de sidste forgreninger af disse stammer. MacCana mener, at det kan skyldes, at hos indoeuropæerne har samfundet hvilet på en tredeling i klasser. Endvidere er der i Irland og Wales mange aforismer, som er tre-

delte og man anvendte tredelingen til at indprente det traditionelle lærestof, der skulle læres udenad (kelterne havde ikke noget skriftsprog, kun symboler). Af større interesse i denne sammenhæng, hvor det drejer sig om trehovede gudebilleder, er det værd at lægge mærke til, at når kelterne vil skildre en tredobling af en enkelt karakter, så skildrer man dette ved at gengive tre personer. Hvis personerne er af samme navn, så skelner man imellem dem ved at give dem forskellige øgenavne eller forskellige attributter. Hvis de derimod har hver sit navn, så har de en fælles funktion. I denne spidsfindige fortællestil finder MacCana en klar overensstemmelse mellem den litterære overlevering og hovederne med de tre ansigter. I denne forklaring skal vi da søge at forstå vore danske hoveder med de tre ansigter. Det kan forklare det mærkelige, at ansigterne i en vis forstand er ens og dog på andre måder forskellige. Det gælder både Glejbjerghovedet og Bramminghovedet og de tre ansigter på Gundestrupkarret, det velkendte keltiske bronzekar. (Fig. 15. Tekst til fig. forfattet af KHØ)).

Fig. 15. Gundestrupkedlen. Bemærk halsring på to ansigter, afvigelse i pandehåret på de to ansigter samt vulsten på panden i det store ansigt.

KHØ blev ved med at finde nye spor til sin død, men hvor megen forskning, der ellers er foregået siden 1977 er uvist.

Det hellige keltiske tretal

Af Gunnar Iversen

Det gav unægtelig et gib i mig, da jeg for år tilbage i en bog af den engelske religionsforsker Anne Ross – *Pagan Celtic Britain*, 1967 – så en henvisning til en dansk pastor Østergaard! Det drejede sig om den trehovedede stengud fra Glejbjerg, som jeg havde mistænkt for at være den keltiske lysgud, Lugh.

At KHØ var optaget af symbolikken om tretal og tredeling fører mig over i at fortælle om de tanker Gunnar Iversen, Sindrup Thy, forfatter, fortæller og dramatiker, har gjort sig om trehovedet i Glejbjerg.

I 2008 fik jeg (BHØ) kontakt med ham via en udsendelsesrække, som han var hovedansvarlig for, og som han kaldte »Den glemte sandhed« bragt i TV- Midt- Vest 2007-2009. Jeg blev klar over, at han var meget vidende om keltisk kultur og religion, og ved et besøg i hans udstilling »Danas have« i Sindrup i Thy blev jeg meget overrasket over her at finde en planche med billeder og hans forklaring til trehovedet fra Glejbjerg. Da jeg skulle skrive denne opdatering om trehovedet, ville jeg gerne inddrage hans teori om tolkningen af symbolikken på hovedet, og jeg gengiver her, hvad han selv skriver, og som jeg med hans tilladelse har fået lov at medtage som et appendiks til denne artikel.

Af den eventyrlige samling myter om Lugh fremgår det, at Lugh havde ikke færre end tre mødre – den tredje Tailltiu var dog hans plejemor. Nogle af legenderne nævner to brødre til Lugh. De bærer dog det samme navn alle tre, et fænomen, der også kendes blandt irske gudinder, f.eks. Irlands skytshelgeninde, Skt. Brigid, der i sin oprin-

delige, hedenske udgave fremtrådte i tre skikkelser, alle benævnt Brigid, men med hver sit område at tage hånd om, nemlig kunsthåndværket, lægekunsten og poesien, ejendommeligt nok tre fag, som også Lugh udøvede og tog vare på. Selv skal Lugh have fået tre sønner, hvoraf en hed Ainnli, et navn som jeg ifølge min gæliske ordbog vover at tolke som Juvelringen eller Lykkecirklen, et smukt navn for den afrunding, som tre tallet bl.a. står for. Helt så lykkelig blev Lugh's egen livsafrunding ikke, idet han ifølge én af myterne blev slået ihjel af nogle unge mænd – tre i tallet! Som en fremtrædende irsk myteforsker, R.A. Stewart Macalister har sagt det.¹² »Om ikke andet siger det dog noget om Lughs flerhed.«

Lughs alsidige kunnen dækkede – som rigtigt bemærket af den franske kelterforsker Jean Markale¹³ – hele tre samfundsklasser: præsterne, håndværkerne og krigerne. Apropos krig, så rådede Lugh engang under en udmattelseskrig sin søn CuChullain til at tage en på øjet i tre dage og tre nætter – Lugh ville så overvåge fjenden så længe.

Tretallet optræder også i myterne om Llew, den walisiske udgave af irernes Lugh. I forholdet til sin mor, Arianrhod, gennemlever han i en af fortællingerne den unge keltiske mands tre udviklingsstadier: navngivning, udrustning med våben samt indgåelse af ægteskab. Når han som ganske ung skomager fremstiller hele tre par sko til sin mor, er det måske ikke så underligt: Arianrhod var den walisiske månegudinde, og som bekendt fremtræder månen i tre gestalter (former), nymåne, fuldmåne og aftagende måne. Llew havde med andre ord ikke sin trehed fra fremmede.

Den nedadvendte triangel, der ses på Glejbjerghovedet, er ifølge lunarforskningen et lunarsymbol med relation til månen, i øvrigt også i relation til elementet vand. I myten om Arianrhod, Lughs mor, hedder det at hendes slot roterer over tre elementer, der kan tænkes gengivet af Glejbjerghovedets tre ansigter. Vandet synes at være det første element i den walisiske myte, idet Arianrhod først føder Llew i skikkelse af Dylan, der straks efter fødslen forsvinder som en fisk i vandet. Jord-elementet fremtræder, da Llew forvandler sig til en hvid hjort i skoven. Endelig dukker luft-elementet frem ved Llews død, da han dræbes af sin tvillingbror Gronw og forvandles til en ørn, der flyver op.

Solguden

Men hvor har vi så det fjerde element, ilden, – i myten såvel som på Glejbjergstenen? Svaret er: ilden er Llew, alias Lugh selv. Han var solguden, på Glejbjergstenen repræsenteret ved den runde kugle i midten af triangelen.

Det irske ord »lugh« betyder »den skinnende«, ligesom det walisiske ord llew betyder »lys«. Ordet lugh udtales i øvrigt lu – vel svarende til dansk lue.

Det var som lysets og solens gud, han blev dyrket ved Lughnasa mindefesten den 1. august, en fest der først og fremmest synes at have været landmændenes høstfest. Den blev ikke kun fejret i Irland men også på fastlandet, først og fremmest i det keltisk prægede Gallien i Frankrig, især omkring Reims. I Lyon, der er opkaldt efter Lugh, indrettede kejser Augustus sit hovedkvarter og overtog frejdigt Lugh-festivitassen fra kelterne.

Fig. 16. Trehovede fra Corleck, County Cavan.

Her i Gallien, hvor man har registreret omkring tredive eksemplarer af en trehovedet gud, blev guden af romerne kaldt Merkur, men han opfattes af de fleste forskere som Lugh/Llew.

I Nordirland har man fejret Lughnasa fest ved et stenhoved med tre ansigter på Corleck Hill, et hoved der nu findes på nationalmuseet i Dublin. (Fig. 16) (også kendt og beskrevet af KHØ. forf.).

Maire MacNeill, der i 1962 på Oxford University Press udgav et digert værk¹⁴ om sin udforskning af folketroen omkring Lughnasa, er af den antagelse, at trehovedguden portrætteret her i Corleck, er en ældre korn gud, Crom Dubh, »Den krumme mørke«, som lysets gud senere har overvundet.

Når jeg vover at tro, at Glejbjergguden ikke er Crom Dubh, men solguden Lugh alias walisernes Llew, skyldes det ikke mindst, at Llew på walisisk udtales Glej!

Ikke nok med det. Af H.F. Feilbergs ordbog over jyske almuesmål fremgår det, at når solen skinner, står fjorden »i glej«, dvs. den ligger spejlblank og skinnende – og hvem må så ikke sende Lugh alias Llew en taknemmelig hilsen!

Solgudens skygge

Nu ville en ren solstrålehistorie være ret så u-keltisk. I keltiske myter er der både lys og skygge, tilmed i stadig forvandling – i smuk overensstemmelse med årets gang i naturen.

Den engelske forfatter og religionsforsker Robert Graves¹⁵ har fremsat den teori, at Solguden Llew om efteråret forvandler sig til Gwyn, af irerne kaldet Guion. Navnet Gwyn betyder »den hvide.« Gwyn, siger Graves, er måneguden, udrustet med tre ansigter! – hvorved vel menes den tiltagende måne, fuldmånen og den aftagende måne.

Gwyn siger om sig selv, at han har hjemme i »Sommerstjernernes egn« – dvs. i astronomernes »Sommertrekant« (Fig. 17), dvs. mellem stjernerne Vega, Deneb og Altair. Her har vi altså endnu en mulig forklaring på trekanten i trehovedgudens pande!

Waliserne har vel ikke kunnet forene sig med den forestilling, at deres sommergud, Llew alias irernes Lugh, ved efterårstid skulle afgå ved døden – uden på en eller anden måde at leve videre, for så at komme igen sidst på foråret. Men at solen forsvinder, kunne de naturligvis ikke nægte. Derfor lod de i en anden walisisk myte Llew blive dræbt af sin rival, Gronw, der havde forelsket sig i Llew's hustru. Ved en mægler – og magikers – mellemkomst går Gronw dog med til at lade sig blive dræbt af Llew til gengæld – nemlig på det tidspunkt, hvor året skifter fra vinter – den årstid, Gronw har rådet over – til solgudens sommer. Gronw er med andre ord Llews mørke tvilling, hans mørke skygge.

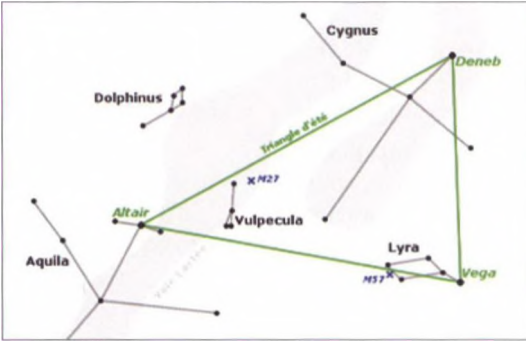

Fig. 17. Sommertrekanten med stjernerne Altair, Deneb og Vega. Kilde Wikipedia.

Fig. 18. Pytheas rejse fra Marseille til Nordvesteuropa. Kilde Wikipedia.

En seværdighed fra keltisk jernalder?

Howdan er det så gået til, at disse keltiske årtidsmyter er dukket op i det vestjyske og har fået sit unikke fysiske udtryk i trehovedguden i Glejbjerg?

Er der tale om ren import af et fremmed kulturprodukt i lighed med det udpræget keltiske Gundestrupkar, der oftest er blevet opfattet som en gave eller som tyvegods?

Eller boede der keltere i Jylland, som kunne deres kunsthåndværk? Det tror jeg, der gjorde.

Vi ved, at en græsk handels- og opdagelsesrejsende ved navn Pytheas omkring år 350 f. Kr. rejste fra den dengang græske handelsby Marseille til Cornwall og derfra over Nordsøen til »Guionernes rav-øer« yderst ude mod oceanet. Guionerne indsamlede rav på deres kyst og solgte det til deres naboer, Teutonerne.¹⁶ (Fig. 18.)

Vi er med andre ord på den jyske vestkyst, hvor Teutonernes hjemstavn – også ifølge et sprænglærd værk, Germanische Altertums-kunde fra 1951¹⁷ – skal søges, »hvor landskabet Thy i den vestlige ende af Limfjorden

den dag i dag betegner den nordligste del af deres territorium.«

Teutonerne anses idag i lighed med Kimbrerne fra Himmerland af mange forskere, inklusive undertegnede, for at have været keltere.

Gunnar Iversen, Sindrup, Thy,
januar 2013

På et udateret senere notat, som ligger sammen med artiklen fra 1977, har KHØ noteret ordene »Lugh« og »Merkur« og fæstnet sig ved steder i Anne Ross' bog, som omhandler denne gud, »the brilliant, many-skilled Lugh« ((6) s. 154) og andet i den keltiske mytologi, hvoraf jeg slutter, at han i forbindelse med sin artikel har været opmærksom på denne tanke.

Med dette resume af min fars arbejder og disse betragtninger af Gunnar Iversen, som min far ikke har kendt, håber jeg at have inspireret andre til at fortsætte med at udforske de gådefulde trehoveder.

At KHØ i sine sidste leveår ikke var i tvivl om, at han ville placere hovedet i forhisto-

risk tid, understøttes af hans udtalelse i en video fra 1986¹⁸ »Den der finder, han søger!« hvor han omtaler Trehovedet sådan: »Det er forhistorisk, et gudebillede fra keltisk jernalder.«

Noter:

1. K.Høggsbro Østergaard: En trehovedet gud? To mærkelige stensulpturer fra *Glejbjerg og Bramminge. Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab*, KUML 1954 s. 55-77
2. K.Høggsbro Østergaard: Hovederne med tre ansigter fra Glejbjerg og Bramminge. Den der finder, han søger s. 17-36, *Dansk Hjemstavn nr. 26-27*, Udgivet af Landsforeningen for Hjemstavnskultur
3. K.Høggsbro Østergaard: The Celtic Problem in Denmark, 1977, upubliceret (i privat eje)
4. *Danske Samlinger* 2. rk. IV S 108 flg
5. Asger Jorn: *Demokraten* 16. maj 1971 Tidens tre ansigter og deres forekomst i nordisk kunst.
6. Anne Ross: »Pagan Celtic Britain« *Library of Congress Catalog Card Number 67-16099*. Second impression 1968
7. Anne Ross: A Celtic three-faced head from Wiltshire. *Antiquity*, march 1967. s. 55
8. Mackeprang: De nordiske guldbrakteater *Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter, Bind II, planche 4,8*
9. Johannes Brøndsted: *Danmarks Oldtid, Bind 3, 2. edit.* p. 63
10. Per Noe, *Museerne i Viborg Amt*, 1976 nr. 6 s. 62
11. *Proinsias MacCana, Celtic Mythology*, Littlehampton Book Services Ltd; First Edition (October 1969)
12. R.A. Stewart Macalister (ed.) *Lebor Gabala Eirinn*. Dublin 1938 s.102
13. Jean Markale. *Die Druiden – Gesellschaft und Götter der Kelten*. Weltbild Verlag, Augsburg 1996, s. 75
14. Máire MacNeill: *The festival of the Lughnasa*. Oxford University Press, 1962, s. 426
15. Robert Graves: *The White Goddess. Farrar, Straus and Giroux*, New York 1966, s. 321
16. H.P.Steensby: Pytheas fra Massilia og Jyllands Vestkyst, *Geografisk Tidsskrift* (1918), bind 24 s. 30.
17. Hermann Schneider: *Germanische Allertumskunde*. Beck'ske Verlagsbuchhandlung, München 1951, s. 7 f
18. Marie-Louise Bordinggaard, Søren Bang og Anders Østergaard: *Den der finder, han søger*, video vist i TV-syd (1986)

Ældre stenalder	10.000- 5000 f.Kr.
Yngre stenalder	5000-1200 f.Kr.
Bronzealder	1200-400 f.Kr.
Keltisk jernalder	400-0
Romersk jernalder	0-400 e.Kr.
Germansk jernalder	400-793 e.Kr.
Vikingetid	793-1066 e.Kr.

Birthe Høggsbro Østergaard, Klokkerbakken 27, 8210 Århus V. Født 1946. Afdelingstandlæge. e-mail: birtheostergaard@gmail.com. Har skrevet tandlægefaglige artikler i danske og internationale tidsskrifter. Undervisning og kurser om tandlægefaglige emner. Medudgiver af bogen »Linoleumstryk« af K. Høggsbro Østergaard.

Gunnar Iversen, Sindrupvej 5, Sindrup, 7760 Hurup, Thy. Født 1938. Forfatter til en lang række egnesspil med udgangspunkt i nordisk mytologi og folkesagn. Har endvidere et socialpsykologisk og religionshistorisk forfatterskab bag sig og er foredragsholder og forelæser ved Folkeuniversitetet. Har været freelancemedarbejder ved Danmarks Radio og ved Radio Midt/Vest, hjemmeside <http://www.gunnariversen.dk>.

Regensen i Ribe

Af Søren Mulvad

På hvert sit hjørne af Sønderportsgade og Puggårdsgade i Ribe ligger bindingsværkshuse. Det vestre er rigtig gammelt, og kunne nok fortjene sin egen rune; men det østre, opført 1803¹ har nu også en historie at fortælle.

Det er sandsynligvis glemt nu, at bygningen i tidligere tider kaldtes *Regensen*. Og ikke uden grund. Latinskolens elever kom fra et stort opland, og kun de færreste kunne bo i deres hjem, mens de gik på skolen. Mange drenge måtte forlade moders kødgyder allerede som 11-årige og finde nye hjem i studietiden i Den gamle Stad. Rundt omkring i byen fandtes hjem, som mod betaling tog elever i kost og logis, og mange sådanne hjem blev næsten virkelige hjem for de unge drenge. *Regensen* var et af dem.

Som en erindringskræver fortæller: » ... hvert Pensionat havde sit Ry og Renommé og blev bedømt som Aktier på Børsen.«² Skal man bedømme efter beboernes taknemmelighed mod deres plejemødre, kan man læse den ene af nu kun to bevarede inskriptioner på gravsten, sat over pensionsværtinder, der med moderlig omhu bekymrede sig om de dem betroede drenge. To gravsten er »rejt af taknemmelige plejebørn.«

Den Ribe-fødte Christian Giørtz Middelhoj, senere marineminister, skrev i sine

Kathrine Holm Lybeckers gravsten i lapidariet på Ribe Kirkegård. Ved opmålingen er der fejlagtigt skrevet 1801 i stedet for 1861. Foto: Forfatteren.

erindringer om en oplevelse i *Regensen*. Han var kammerat og jævnaldrende med den så kendte dansk-amerikaner Jakob A. Riis:

»Jacob var et livligt Gemyt med et levende initiativ med Hensyn til vore Drengeforetagender. Han havde megen Interesse for

Skydning med Kanoner og havde konstrueret en sådan ved at få Løbet at en gammel Messingpistol anbragt på en Fyrretræsklods. Ved at skrue Pistolen ud var der frembragt et Fængsul, og Kanonen tændtes ved en Tændstik, en glødende Pind eller Lunte.

En Dag var det nær gået galt. I Gården til et lille gammelt Hus, der imellem Disciplene kaldtes Regensen, fordi en Dame dér havde Skoledisciple i Pension, skulle Jacob og jeg vise en af Pensionærerne Kanonen i Brug. Medens jeg var beskæftiget med at fylde Krudt i Kanonen og stod med den åbne Krudtkardus i Hånden, kom Pensionæren inde fra Køkkenet med en Tørveglød i en Ildklemme. Gløden skulle bruges som Lunte, men den kom for tidligt. Et Vindpust blæste en Gnist hen i Krudtbeholdningen, der futede af op i Ansigtet på mig. Stor Bestyrtelse blandt Artilleristerne og Skrig og Skrål fra Regensens Køkken. Jeg havde i min Forskrækkelse hevet Kanonen i Hovedet på Pensionæren og for Resten fået Forhåret og Øjenbrynene svedet af. I Ansigt var jeg forbrændt, og den samme Farve havde mine grå Klæder på Forsiden. Fader sagde ikke et Ord, gav mig kun et bebrejdende Blik og lod mig slide de brunbrændte Klæder op.³

Ovennævnte episode er formodentlig kun én af mange drengestreger, som har udspillet sig i dette hus.

Huset blev først indrettet som bolig for elever, – Regens – af Kathrine Holm Lybecker i sidste halvdel af 1840-erne. Hun kan findes i folketællingerne med et skiftende antal logerende. Til en begyndelse kun få, men efterhånden op mod en halv snes. Formodentlig er hendes aktier steget efterhånden, som det er rygtedes, at det var et

godt sted at være. Frøken Lybecker har sandsynligvis tillige lejet den ene af husets lejligheder ud og ladet drengene bo på værelser i det rummelige hus. I maj 1852 tog hun sin niece Regine Christensen som medhjælp.⁴

Frøken Lybecker drev pensionatet til sin død i 1861, og hendes drenge skillingede sammen til et gravmæle, som er bevaret i Ribe Kirkegårds lapidarium. Huset testamenterede hun til sin niece, som overtog det den 7. november 1861. Niecen var Regine Christensen, i hvis nekrolog oplyses:

»Frøken Regine Christensen var født den 13. maj 1834 i Ravnsborg i Guldager Sogn, hvorfra hendes far som kaptajn havde gået i koffardifart i 22 år. En bror til hende var ligeledes koffardikaptajn med hjemsted i Hobro, hvor han havde erhvervet sig et andet navn. På spindesiden nedstammede afdøde fra den gamle, ansete slægt Lybecker, hvis stamfar, afdødes oldefar Johan Ludvig Lybecker blev amtmand i Hjørring Amt i 1793. En søn af ham, Georg Lybecker, frøken Christensens bedstefar, var toldinspektør i Hjerting og overkrigskommisær ved kystmilitsen. Familien Lybecker formodes at stamme fra Holland.«⁵

Det hedder sig – og så passer det nok – at Regine Christensen, da hun kom til Ribe, bar på en sorg over en afdød forlovet. Hendes kærlige hjerte har imidlertid fået afløb for sine følelser ved at være moder for sine drenge, disciplene i latinskolen. Gennem mere end 50 år drev hun sit pensionat, vaskede, reparerede tøj, lavede mad, trøstede drengene, når de var bedrøvede og lo med dem, når de var glade. Som der stod i nekrologen over hende i Ribe Stiftstidende: »Hun herskede som enevoldskon-

Huset på hjørnet af Sønderportgade og Puggårdsgade. Foto: Forfatteren.

ge indenfor den gamle gård, men var tillige som en mor for sine unge pensionærer og delte deres glæder og sorger. En broget flok af videnskabsmænd og kunstnere, litterater og præster, pædagoger, jurister og kontorfolk har gennem den lange række af år kantet sig gennem den snævre dør mod Sønderportgade, slidt trapperne og spist ved det veldækkede, solide bord i det gamle hus, og den alderstegne værtinde mindedes dem stedse, alle med hengivenhed og kærlighed, ligesom hun fulgte dem på deres færd gennem livet.«

Frøken Christensen var en velkendt skikkelse i Den gamle Stad. Hun førte stor husholdning. Pensionærerne, hun selv og en medhjælp gav en husstand på et dusin. Hun eller hushjælpen har været et dagligt syn i gaderne med tunge indkøbekurve på arme. I stalden stod en ko, hvortil der var fri græsning på fælleden udenfor Sønderport. Mælk var man altså selvforsynende med. Hun arbejdede trofast, men måtte sluttelig bøje sig for alderen og sygdom. Hun døde i april 1913, 79 år gammel og træt.

I nekrologen svang den lokale redaktør sig op på poesiens blomstrede gyngestue og skrev blandt andet:

»I det bratte sving, som dannes af den bugtede, krogede Sønderportgade, og den næsten lige så uregelmæssige Puggårdsgade, ligger en gammel hjørneejendom. Med sine skæve vinduer og sine buede mure er den ikke særlig anselig, men den har sit historie forud for mange gamle huse i vor gamle by i en skrift, der er skrevet i taknemmelige hjerter landet over. *Regensen* er gårdens navn blandt indviede, og utallige eksemplarer af Livius, Homer, Platon og andre klassiske og uklassiske værker, som dybsindige videnskabsmænd har udarbejdet, er under hjerteskrærende suk og tænders gnidsel malet til atomer indenfor den gamle gårds mure af fremadstræbende drenge, som senere er blevet til landskendte mænd. ...

Den afdødes kærlighed til Ribe by har givet sit et smukt udslag i det testamente, hun oprettede før sin død. Heri har frøken Christensen betænkt forskellige personer og institutioner med gaver. Således har Den antikvariske Samling fået en antik temaskine og forskellige andre ting. Sin ejendom på

Regine Christensen i sin lejlighed. (til højre). Foto 1910 i Stiftelsen.

hjørnet af Puggårdsgade og Sønderports-gade har hun skænket til en stiftelse, som under navnet »Frøken Regine Christensens Stiftelse« skal afgive hel eller delvis fribolig for værdige, trængende ældre piger i Ribe. Bestyrelsen for denne stiftelse har den afdøde ønsket overtaget af byfogden i Ribe, præsten ved Sankt Catharinae Kirke og en lærer ved Ribe Katedralskole.«

I de mellemliggende år er fundatsen ændret en smule, så at det nu er en lærer ved Katedralskolen, der sammen med sognepræsten ved Sankt Catharinae Kirke og advokat Mogens Winther er ledere af Regine Christensens Stiftelse, der nu består af tre boliger, som fortsat udlejes til enlige kvinder.

Tak til lektor Steen Hansen, bestyrelsesmedlem i stiftelsen for vejledning i forbindelse med udarbejdelse af artiklen.

Litteratur:

- Engqvist, H.H.: Bevaringsplan Ribe, 1969
Vi husker det gamle Ribe. Udgivet af Sydvestjyske Muséer 2010
 Mulvad, Søren: Kirkegårdens Krønike. Liljebjerget 2007
Ribe Stifts-Tidende, den 7. april 1913

Noter

1. H.H.Engquist, side 80
2. Jørgen Bukhdal i *Vi husker...* side 112
3. Christian Goørtz Middelbo i *Vi husker...* side 92
4. Nekrolog i *Ribe Stifts-Tidende* 7/4 1913
5. Som note 4
6. *Kirkegårdens Krønike*, side 25

Søren Mulvad, Varming Vesterby 9, 6760 Ribe, leder af Historisk Arkiv i Seem Sogn. Har tidligere udgivet en række artikler i »Fra Ribe Amt« og flere bøger af historisk indhold, hovedsagelig fra Ribe-egnen. Desuden artikler i Koldingbogen og Østjysk Hjemstavn, skolekomedier m.v.

De arkæologiske undersøgelser på Danish Crown-grunden ved Nørre Holsted

Af Lars Grundvad & Martin Egelund

Forud for byggeriet af det nye kreaturslagteri nord for Holsted ved E20 motorvejen mellem Vejen og Esbjerg, udgravede 17 arkæologer fra Museet på Sønderkov et i alt 65.000 m² stort areal. De samlede arkæologiske undersøgelser startede i oktober 2011 og blev afsluttet ved udgangen af juli 2012. Undersøgelsen fremdrog blandt andet 44 huse, seks grave, fire teglovne og mindst tre offergruber.

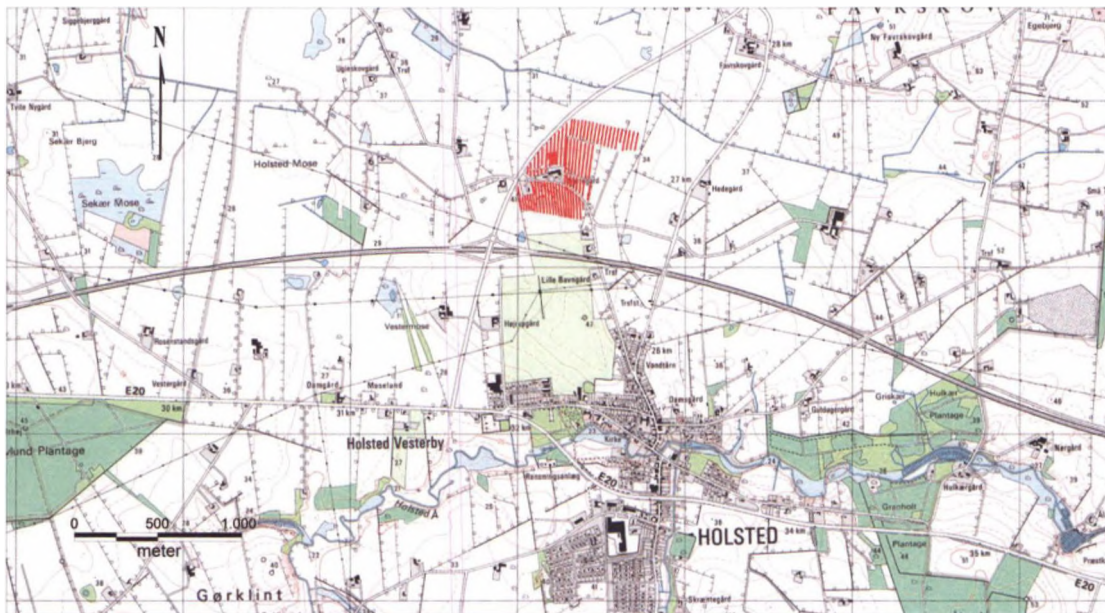
Ved projektets start var der store forventninger til arealet. Dette skyldtes områdets undergrundsforhold samt landskabets generelle udformning. Undersøgelsen tog sit udgangspunkt i en markant bakkeø, hvis højeste punkt var beliggende ca. 41 m over Dansk Normal Nul. Undergrunden bestod primært af fint sand, hvilket øgede chancen for at erkende bopladsspor fra sten- og bronzealder. Også ældre udgravningsresultater på særligt matriklerne mod syd og vest var med til at øge forventningerne. Således undersøgte Museet et større areal i forbindelse med anlæggelsen af motorvejsstrækningen E20 i 1993 og dertil kom undersøgelserne forud for etableringen af Holsted Vandværks pumpehus, som bød på jordfæste grave fra bondestenalder og en meget stor hustomt fra ældre bronzealder.

De arkæologiske forundersøgelser havde vist spor efter næsten alle danmarkshistori-

ens perioder, men levnene fra bondestenalder og ældre bronzealder syntes, arkæologisk set, mest opsigtsvækkende. Således blev der i forundersøgelsen fundet mindst to velbevarede huse fra ældre bronzealder og et lille hus fra sen bondestenalder, hvor der i et af stolpehullerne blev fundet seks hele kar, som var sat oveni hinanden som en russisk Babushka-dukke. Dertil blev der fundet mindst to grave og en ringgrøft, som med al sandsynlighed havde afgrænset en gravhøj, samt to teglovne, flere hegnsforløb, huse fra jernalderen og keramik fra yngre bronzealder.

Med udgangspunkt i forundersøgelserne blev det besluttet at lave to udgravningsfelter – et lille isoleret felt mod nord og et meget stort felt mod syd, som inkluderede arealerne under Mariegård og naboen mod vest. Det blev besluttet, i samarbejde med Vejen Kommune og Arkæologiske Råd, at starte mod syd og arbejde sig nordover for at afslutte med det lille felt, som lå umiddelbart nord for Mariegård. Museets faste arkæologiske stab forestod den daglige ledelse af undersøgelserne, mens et stort hold studerende fra Århus Universitet leverede en uvurderlig arbejdsindsats under hele forløbet.

I det følgende ønsker undertegnede at præsentere resultaterne fra de bedst repræ-

Figur 1. Forundersøgelens grøfter ses her markeret med rødt. Samlet viser de det totale undersøgelsesareal, som Vejen Kommune ønskede undersøgt. I alt blev der forundersøgt 25 hektar. Grafik: Museet på Sønderskov.

senterede perioder ved nærværende undersøgelse.

Langhuse, grave og kult fra sen bondestenalder (2800-1700 f.Kr.)

Blandt undersøgelsens mest opsigtsvækkende opdagelser var en række meget velbevarede hustomter fra sen bondestenalder. I alt blev der udgravet 11 huse fra denne periode, hvoraf fem var overraskende intakte. Der var næppe tale om en decideret landsby, men derimod om spredtliggende gårde. Husenes indbyrdes kronologiske datering kunne desværre ikke udredes i felten. De lå placeret nede ad bakkedragets syd- og østlige sider, og havde derved formentligt opnå-

et læ for vind og vejr. Desuden kunne det ses, at bygmestrene havde valgt kun at bygge på ren sandundergrund. De udgravede huse viste sig alle i undergrunden i form af gråbrune, markante stolpehuller. Bondestenalderens huse var af den toskibede type. Centralt langs husenes midterakse lå den stolperække, som havde båret rygåsen. Denne var flankeret af endnu to parallelle stolperækker, som angav husets vægforløb. Især ét af disse stolpebyggede huse bør fremhæves; nemlig et 32 x 6,5 m stort langhus med rette sider, en svagt rundet østgavl og en åben vestgavl (fig. 2). Dette hus er på nuværende tidspunkt det største af sin type syd for Horsens Fjord og ned til Ejderen.

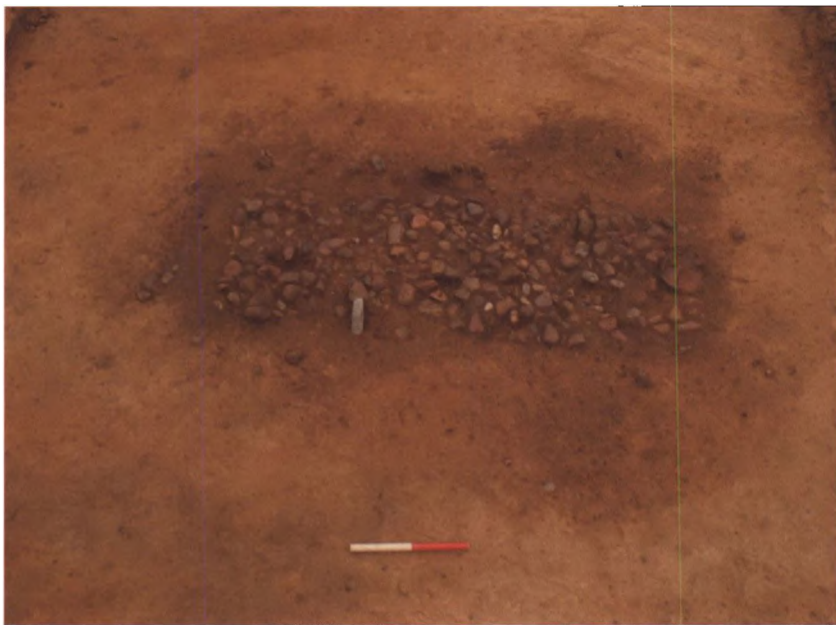
Figur 2. Undersøgelsens største bondestenalderhus ses her markeret vha. mel og undersøgelsens arkæologer. I baggrunden ses det store vådområde, som i dag er drænet. Muligvis havde dette vådområde fungeret som adgangsgivende transportvej til lokalitetens bondestenaldermiljø. Foto: Museet på Sønderkov.

Det var placeret på højdedragets østlige rand med sigt ud over det store vådområde, som endnu afgrænser pladsen mod øst og nord. I huset blev der undersøgt en række gruber, hvoraf især én var interessant, da der blev fundet store mængder agern og nøddeskaller, som på sigt kan berette om bondestenalderens madvaner.

To af pladsens øvrige hustomter havde haft nedgravede gulve i deres østre halvdele. I fylden, som var endt i disse forsænkninger, blev der fundet relativt store af mængder keramik og flintaffald, som kunne fortælle om livet på pladsen.

Foruden de meget velbevarede hustomter blev der udgravet fire enkeltgrave, som alle

udmærkede sig ved fornemt gravgods. I de to mest simple grave var hver af de gravlagte blevet givet en flintøkse med til efterlivet, og dertil havde den ene også fået en flintkniv. De to øvrige grave var mere fornemme og repræsenterede muligvis bondestenalderens aristokrati. I begge grave var afdøde blevet lagt på omhyggeligt dannede, rektangulære stenlejer, og ved den ene grav kunne et kistespor endnu ses aftegnet i undergrunden rundt om stenlejet. Den ene grav var tydeligvis en mandsgrav, hvilket kunne ses ved gravens fineste genstand, som var en nydeligt tildannet stridsøkse i grønlig bjergart (fig. 3). Den anden grav tilhørte en kvinde, som var blevet stedt til hvile med en

Figur 3. Den meget fornemme mandsgrav ses her med gravgaverne og stenlejret blottagt. Alle sten var knytstående og omhyggeligt nedlagt. Centralt i gravens stenleje ses den grågrønne stridsøkse og længst til højre et lersfad. Foto: Museet på Sønderkov.

voluminøs ravperlekæde, som indeholdt mindst 90 perler i forskellige størrelser og former samt to ravskiver. De to fine grave var så ensartede i karakteren, at de med stor sandsynlighed var næsten samtidige, og de lå så nær hinanden, at de må have tilhørt samme gravfelt, som muligvis repræsenterede én familie.

Ud over disse fire grave, blev der undersøgt endnu én grav som var blevet totalt nedpløjet og en anden som sandsynligvis var plyndret. Desuden fremkom der, som nævnt, en ringgrøft, som med al sandsynlighed havde omkranset endnu en enkeltgrav. Desværre var Mariegårdsvej placeret midt igennem den centrale del af højtømtten i starten af 1970'erne, hvilket betød, at selve graven aldrig blev genfundet. Gravhøjen var ikke tidligere kendt, og opdagelsen må

siges at være meget interessant set i lyset af den nærliggende samtidige boplads og de samtidige jordfæstegrave.

Endnu et spektakulært fund blev gjort sydligst i undersøgelsesarealet. I hvad der lignede blot endnu en almindelig kogestensgrube, blev der fundet to hele retvægede bægre. I bunden lå en stor sten, som viste sig at være en stor kværnsten, der var lagt med brugsfladen nedad i gruben. Under kværnstenen dukkede en løber op. Der var herved tale om et komplet kværnstenssæt – vel nok det ældste registrerede komplette sæt i Danmark (fig. 4). Gruben måtte givetvist betragtes som et udtryk for et frugtbarhedsritual, som fremstår uforståeligt for nutidens mennesker. Karrene var således placeret intakte ved siden af kværnstenssættet, hvorefter der sandsynligvis hav-

Figur 4. Det komplette kværnstenssæt ses her totalt udgravet. De omtalte kar var her blevet taget op. Bemærk de mørkere ildpåvirkede lag omkring stenene. Afbrændingen i kultgruben havde været så varmedannende, at undergrundssandet omkring gruben var delvist smeltet.

Foto: Museet på Sønderskov.

de fundet en rituel afbrænding sted i gruben.

Tømmerkrævende huse fra ældre bronzealder (1700-1100 f.Kr.)

Fordelt over de syd- og østlige dele af undersøgelsesarealet, placeret på bakkedragets svage skråninger, blev der afdækket fem hustomter fra den ældre bronzealder. Tre af husene var ca. seks m brede og mellem 11 og 17 m lange. De resterende to huse var derimod størrelsesmæssigt anseelige. Det ene målte 35x8 m og det andet 37x8 m (fig. 5). I alle huse var der flere kogestensgruber til stede. De repræsenterede mest sandsynligt gruber brugt i forbindelse med tilberedning af måltider.

Treskibede huse af denne type blev bygget af egetømmer med vægge i bulværks-

konstruktion – en konstruktionsmetode, som var enormt ressourcekrævende. Gavlene var svagt rundede, og vægstolperne stod regelmæssigt placeret i to rette, parallelle forløb. Stolpehullerne var så velbevarede, at det i flere tilfælde endnu var muligt at se spor efter de formodede stolper.

Pollendiagrammer viser, at egeskovene var svundet kraftigt ind mod slutningen af ældre bronzealder. Det er sandsynligt, at egeskovene blev ryddet med det formål at skaffe tømmer til netop den hustype, som her er beskrevet.

De her udgravede ældre bronzealderhuse er endnu en vigtig brik til forståelsen af byggeskik, husindretning og bosættelsesmønstre. Resultaterne kan på regionalt niveau sammenlignes med de meget omfattende undersøgelser ved eksempelvis Mannehøj/

Figur 5. Det ene af de to meget store ældre bronzealderhuse ses her optegnet med mel. Bemærk at huset fortsætter ind i den endnu stående have i baggrunden af billedet. Den resterende del af huset blev dog fundet umiddelbart bag den tværgående bøgehæk. Foto: Museet på Sønderskov.

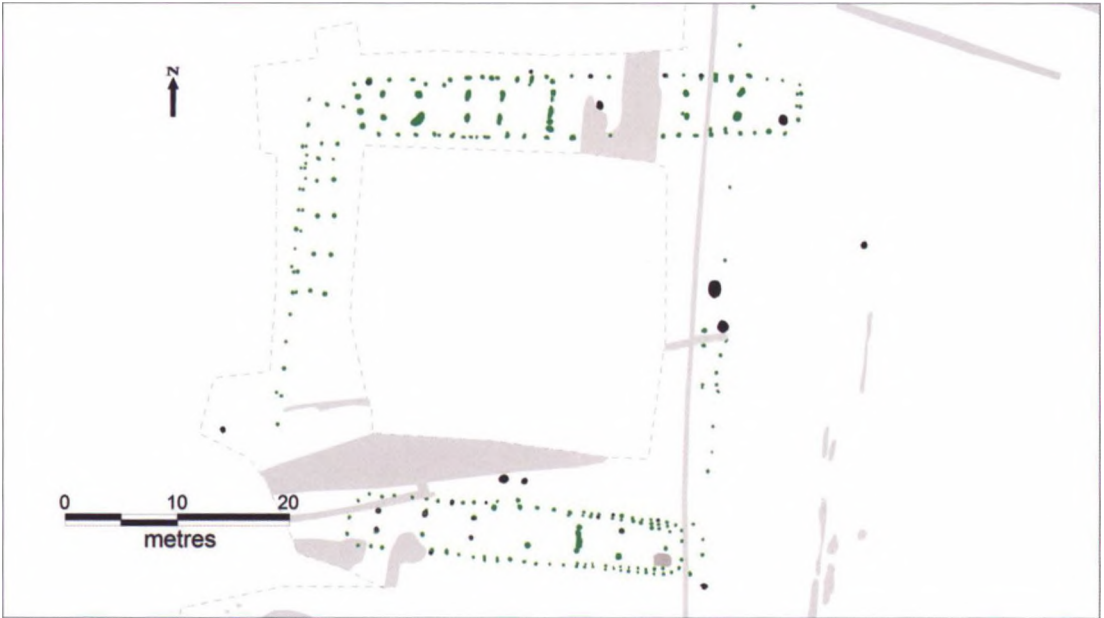
Kongehøj og Stavnsbjerg ved Vejen, de lidt mindre undersøgelser ved Kamp og Roved samt med udgravningerne på nabomatriklen mod vest.

En storgård fra germansk jernalder (ca. 550-750 e.Kr.)

Ved et lykketræf blev der påtruffet dele af et hus langs en af undersøgelsens vestlige feltgrænser. Forundersøgelsen havde ikke umiddelbart påvist anlægsspor, som indikerede, at der hér skulle være en hustomt placeret. Det var imidlertid tydeligt, at der var tale om en gavl med et indgangsparti. Da huset »forsvandt« ud af undersøgelsesarea-

let, blev det aftalt med Vejen Kommune og Kulturstyrelsen, at det måtte følges ud af feltet, men ikke længere. Resultatet af denne aftale skulle vise sig heldigt disponeret – et 40x5,8 m stort hus fremkom, og ikke nok med det, så fremkom der også et tilhørende tagdækket hegnsløb, som var orienteret fra husets vestgavl mod syd og tilbage ind i undersøgelsesarealet.

Præcis der, hvor hegnet sluttede, fremkom et nyt meget velbevaret hus. Dette var heldigvis beliggende i det oprindeligt udvalgte undersøgelsesareal. Også denne hustomt havde mægtige dimensioner; 32x5 m målte den. Begge hustomter og det omtalte

Figur 6. Den germanske jernalders storgård ved nærværende undersøgelse ses her digitalt rentegnet. Hver grøn markering repræsenterer et stolpehul, sort er madlavningsgruber og grå er moderne forstyrrelser. Mod nord ses den meget store hustomt, som må betragtes som en af undersøgelsens store overraskelser. Grafik: Museet på Sønderkov.

hegn var meget tydelige, og undersøgelsen af huset var meget grundig. Eksempelvis var vægforløbene endnu fuldt tydelige, og der kunne udskilles skillevægge og indgangs-partier. Dertil var der i mange stolpehuller tydelige stolpespor.

Ruminddelingerne var interessante, da navnlig det mindste af de to langhuse, havde tydelige spor efter stald i husets østende, hvilket implicit sandsynliggjorde, at beboelsesafdelingerne havde ligget mod vest.

Husene og hegnet udgjorde tilsammen en relativt stor gårdsenhed. Sådanne isolerede enkeltgårde er relativt sjældne. Gårdens beliggenhed er interessant, set i for-

hold til den meget store og velbevarede samtidige landsby, som blev delvist udgravet af Museet på Sønderkov syd for Holsted Å og Holsted Kirkegård i sommeren 2012.

Teglproduktion ved Mariegården

Som nævnt indledningsvist, blev der under forundersøgelsen erkendt mindst to formodede teglovne. Fylden havde i den ene teglovn frembragt et stykke senmiddelalderligt keramik, hvilket betød, at disse ovne muligvis kunne dateres til denne periode. Dette øgede interessen betragteligt.

Teglovnene blev alle udgravet på samme måde. Vi ønskede blandt andet at dokumen-

Figur 7. En af undersøgelsens arkæologer ses her under udgravningen af den ene teglovn. Midt i fyldlaget blev et hundeskelet udgravet og nænsomt optaget. Hunden var blevet kulet med ned, da man genopfyldte den kollapsede teglovn. Foto: Museet på Sønderskov.

tere den sidste teglstensbrænding og antallet af ovnenes anvendelsesfaser. I alt blev der undersøgt fire teglovne – to syd for Mariegård og to nord herfor. Der var stor forskel på ovnkamrenes størrelse, men selve opbygningen var ens. Hver ovn bestod således af to kamre; et fyrkammer og et ovnkammer, hvori teglstenene havde ligget opstabled under brændingen. Mellem de to rum, havde der i hver ovn været placeret en tegl-

mur med to til fire fyråbninger. Ved undersøgelserne af hver enkelt ovn kunne det påvises, at fyråbningerne havde været tilmuret under stenbrændingen.

Ovnene var gravet mellem 50 og 100 cm ned i undergrundssandet, hvilket formentligt skyldtes et ønske om en isolerende effekt. Som brændsel var der anvendt store mængder tørv, og det kunne konkluderes at hver ovn var blevet fyret ad flere omgange.

Figur 8. En fejlbrænding ses her blottagt i en af ovnene. Stenene var aldrig blevet færdigbrændt og særligt stenene langs ovnens yderkanter var endnu helt bløde. Under denne portion teglsten lå de sidste levn af en tidligere fejlbrænding. Bemærk de fire åbninger i den tværgående teglmur. Øverst i billedet ses fyrområdet, hvor man har fyret med tørv. Foto: Museet på Sønderkov.

Desværre blev der ikke fundet daterende materiale i ovnene, så derfor måtte en datering søges i typologiske studier af teglsten og ovnenes udformning. Efter samtale med teglovnskyndige kunne det med største rimelig påvises, at ovnene hørte til 1700-tallets sidste halvdel. Dette var interessant, da ovnene herved kunne knyttes til Nørregård, som Mariegårds forgængere tilsyneladende hed på det historiske kortmateriale. Herved

kunne en gårdsenhed knyttes til et sæsonmæssigt erhverv, som givetvist supplerede til gårdens økonomi.

Et af undersøgelsens delmål blev at udrede, hvorfra de store mængder materiale til teglstensproduktionen kom. Der skulle bruges store mængder tørv til brændingen og naturligvis ler til selve stenene. Svarene kunne findes ved en analyse af det historiske kortmateriale. På original 1 kortene

kunne det ses, at Holsted landsby både havde en fælles lergrav og fælles tørvemose. Disse fælleder var begge beliggende nær 1700-tallets Nørregård, og det må antages, at råmaterialet kom derfra.

Herved slutter præsentationen af op mod 5000 års historie på bakkedraget ved Nørre Holsted. Resultaterne har været enormt betydningsfulde, og de vil samlet indgå i den fremtidige forskning om boplads- og bebyggelsesmønstre gennem hele Danmarkshistorien.

Udvalgte fund kan ses på Museet på Sønderkov, hvor de indgår i udstillingen »Aktuel Arkæologi«.

Lars Grundvad, født 1983, Cand.mag. i Middelalder- og renæssancearkæologi, museumsinspektør ved Museet på Sønderkov. Har skrevet en række artikler om bl.a. middelalderlig landbebyggelse.

Martin Egelund Poulsen, født 1975, mag. art. i forhistorisk arkæologi, museumsinspektør ved Museet på Sønderkov. Har skrevet en række artikler om bebyggelsen i sen bondestenalder og ældre bronzealder.

Grindsted Kirkes klokke – 400 år

Af Mogens Jensen

I 400 år har Grindsted Kirkes ældste klokke lydt ud over byen. Søn- og helligdage har den kaldt mennesker sammen til gudstjeneste. Morgen og aften har den stemt sindet til andagt. Ingen er blevet lagt i graven, uden at klokken har ringet til afsked, og den har kimet festen ind, når et brudepar gav hinanden deres ja i kirken. Adskillige knebler er blevet slidt op undervejs. Et par af dem hænger i den kirkehistoriske samling i tårnrummet. Men klokken ringer ufortrødent videre. Siden 1935, hvor kirken fik tårnur, også med timeslag døgnnet rundt. Gennem de fleste af årene er ringning og kimning foregået med håndkraft. Men fra midten af 70'erne har klokken været forsynet med automatisk ringeanlæg (1975) og kimeanlæg (1977). Indtil 1923, da kirken fik sit tårn, hang klokken i en klokkestabel øst for kirken. Nu hænger den sammen med en partnerklokke fra 1923 i tårnet. Men det er ikke noget lige partnerskab. Den nye klokke bruges kun som supplement til den 400-årige ved sidste sammenringning til gudstjeneste.

Klokken

Om sig selv fortæller klokken, der har en diameter på 90,8 cm. og en vægt på ca. 450 kg., at den er støbt i Lübeck af Berent Bodemann i 1613. Med 2,2 cm. høje bogstaver står der rundt om dens hals:

BERENT♦BODEMANN♦GOS♦MICH♦ZV
♦LVBECK♦1613♦

fulgt eller forudgået af et skriftsted fra Romerbrevet 8,31:

SI♦DEVS♦PRONOBIS♦QIS♦CONTRA♦
NOS♦

»Hvis Gud er med os, hvem kan da være mod os?« Desuden er klokken smykket med Christian IV's monogram. Derimod er den sandsynlige bestiller af klokken, den lokale adelsmand Bendix Norbys navn ikke at finde, skønt Pontoppidans Danske Atlas 1769 skriver: »Paa Klokken, som hænger i et Træhuus østen for Kirken, staar CHRIST. IVti og Bendix Norbyes Navne.«¹ Over og under indskriften er der akantusborter. Klokketonen er Ais.²

Umiddelbart kunne man vel have forventet et dansksproget bibelcitater på en klokke, der blev støbt trekvart århundrede efter reformationen med dens vægtlæggen på brug af modersmålet i gudstjenesten; men der går ikke nogen skarp sproglig skillelinie i klokkeindskrifterne ved reformationen. Man blev længe ved med at bruge latin.³

Et rimeligt gæt på årsagen til denne fastholden ved latinen kunne være, at det er den latinkyndige i pastoratet, den til enhver

Grindsted Kirke med klokkestabel 1907. Foto i kirkens arkiv.

tid siddende sognepræst, der har villet demonstrere sin lærdom, når han valgte bibelverset eller forfattede indskriften. Derfor også sammenblandingen af tysk, som var støberens sprog, og latin, som var præstens fagsprog, på Grindsted Kirkes klokke.⁴ Sognebørnene har ikke kunne forstå hverken det ene eller det andet af de to sprog. Først på klokker støbt fra omkring år 1800 forsvinder de latinske indskrifter helt.

Klokken må have afløst en tidligere klokke, da kirken på dette tidspunkt allerede havde flere hundrede års historie på bagen. Om denne klokke har været revnet og dermed kasseret eller måske er omstøbt og indgået i den nye klokke eller er afhændet til en hjemlig klokkestøber til omstøbning, fremgår ikke af kilderne. Den ses ikke at være inddraget af kongen ved den store ind-

samling af klokker til kanonstøbning i 1601.⁵ Denne ramte generelt også kun kirker, der havde mere end én klokke.⁶ Imod en omstøbning taler dels den lange transportvej til Lübeck med den kasserede klokke dels, at udgiften til en omstøbning ikke svarer til udgiften til den nye klokke anslået nedenfor.⁷

Der findes ikke direkte oplysninger om prisen på den nye klokke. De bevarede regnskaber fra begyndelsen af 1600-tallet begynder året efter anskaffelsen af klokken.⁸ Men en nogenlunde nøjagtig pris kan anslås ved at se på andre klokkeanskaffelser fra samme tid. Et par noget større klokker på 1184 og 674 kg. støbt til Ondløse Kirke mellem Holbæk og Sorø et par år senere (1616) kostede henholdsvis 695 og 340 rdl.⁹ En endnu lidt senere klokke, som Sophie

Brahe og Holger Rosenkrantz til Rosenholm i 1634 forærede til den nu nedrevne Krogsbæk Kirke, kostede 137 Rdl.¹⁰ Med en diameter på 80 cm. kan den anslås at veje ca. 300 kg.¹¹ Det ses, at det naturligt nok har været forholdsvis billigere at støbe mindre klokker, idet de tre klokker fra den største til den mindste kostede henholdsvis 58 Rdl. 4 mk, 50 rdl. 2 mk og 45 rdl. 4 mk pr. 100 kg. Grindsted Kirkes klokke ligger med sin vægt på 450 kg. imellem de to mindste af de nævnte klokker og kan således med en vis sandsynlighed skønnes at have kostet 205-225 rdl. Hertil skal lægges transport og et nyt klokkehus.

Den nye klokke viste sig nemlig at kræve et nyt klokkehus (klokkestabel). Et sådant blev sommeren 1615 bygget øst for kirken. Klokkehuset blev bygget af egetømmer og tækket og beklædt på gavlene med fyrrefjæle. Alt tømmer blev indkøbt i skovene i Bindeballe, Bølling og Kjærboelling og skulle fragtes de ca. fire mil til Grindsted. Det fremgår af regnskabet, at de tungeste stammer krævede seks heste for vognen. Tre vogne skulle der til for at fragte tømmermanden Søren Møller i Keldkær ved Bredsten, hans fem svende, en savskærer og deres værktøj frem og tilbage. I de 16 dage, arbejdet med huset stod på, var tømmermanden og hans folk på kost – vel på en af byens gårde, hvor de også har haft deres logi. Der blev indkøbt stål, så smeden kunne smede spiger og søm til arbejdet, og det hele blev afsluttet med, at arbejdsfolk og sognemænd, som var samlet for at hjælpe med at rejse huset og få klokken på plads, delte en tønne øl. Den samlede udgift blev på 108 (slette) daler 2 mark og 3 skilling,

Kirkeklokken med Christian IV's navnetræk.

Foto: Forfatteren.

eller hvad der svarede til 2-3 års tiendeindtægter. Klokkehuset blev fornyet flere gange, inden klokken fik sin plads i tårnet i den ombyggede kirke i 1923. Senest i 1860 og før det i 1776 og, skønnet ud fra en levetid på knapt 100 år, sandsynligvis endnu engang omkring år 1700.¹²

Lidt generel klokkehistorie¹³

I sine første århundreder afviste den kristne kirke brugen af klokker, jf. den negative omtale i 1. Korintherbrevs 13. kapitel, hvor et menneske uden kærlighed omtales som

»et rungende malm og en klingende bjælde«. Udsagnet kan læses som vendt mod jødedommen, hvor ypperstepræstens klædning var forsynet med små advarende klokker, når han skulle ind i det allerhelligste i templet, angiveligt for at skærme ham mod faren ved at nærme sig Gud. Afvisningen skal i øvrigt sikkert ses i sammenhæng med og i modsætning til den vidt udbredte brug af klokker i hedenske kulturer, som man ikke ønskede at blive slået i hartkorn med.

Klokkestøberteknikken er opstået i Kina, hvor man kender til de første støbte klokker ca. år 1000 f.Kr. Herfra bredte teknikken sig gennem Forasien til Europa. De første klokker til kirkeligt brug blev støbt af munke i benediktinerklostre i 700-tallet. 4-500 år senere gik støbearbejdet fra klostrene over til borgerlige støbere, der desuden støbte husgeråd og fra 1400-tallet også kanoner.

Fra begyndelsen var klokken et signalinstrument til huslige og offentlige formål. På det religiøse område havde klokker primært til formål af holde onde kræfter på afstand. Men forståelsen udviklede sig fra det skræmmende til det kaldende, en invitation til gudstjeneste og andagt.

Det er som sådan Grindsted Kirkes klokke har lydt over byens tage i fire århundreder. Som en daglig påmindelse til den enkelte om morgen og aften at samle sindet til andagt, som en søndagsinvitation til menigheden til at samles i kirken til gudstjeneste, som en påmindelse om livets forgængelighed ved begravelser og en sang om livets fryd ved vielser.

Støbeteknik¹⁴

Det var en langvarig og omstændelig proces

at støbe en klokke, hvad enten støbningen foregik i en til lejligheden udgravet støbe-grube og smelteovn, eller i et støberi med en permanent grube og oven. Først skulle der opbygges en hul kerne af porøse teglsten og ler og denne drejes af ved hjælp af en skabelon, så den svarede til klokkens indvendige form. Kernen skulle være tilpas fast til at kunne bevare sin form under støbeprocessen og tilstrækkeligt porøs til at lade de gasser, der dannede sig under støbningen passere igennem. Til det formål blandede man ofte leret med hestemøg. Efter sigende kunne man derfor let kende støbersvende på den umiskendelige lugt af hestemøg, der hang ved dem.

Når kernen var tørret igennem, tildels ved hjælp af trækulsild i dens indre, blev den strøget over med fintsieet aske opblandet i vand eller øl, så klokkemodellen ligeledes af ler (den falske klokke), der herefter blev opbygget over kernen, ikke skulle hænge fast i denne. Tidligere tiders anvendelse af talg og voks til den falske klokke var på denne tid længst opgivet, til dels af økonomiske årsager. Efter at være blevet drejet af med en skabelon svarende til klokkens ydre form, blev den falske klokke på toppen forsynet med en krone til ophængning modeleret i ler. Derefter blev den udtørret og smurt over med et tyndt overtræk af flydende talg og voks. De ønskede indskrifter og anden udsmykning blev udformet i voks og påsat, og den falske klokke blev endelig overstrøget med et lag fedt, hvorefter der uden på den blev opbygget en kappe af ler forstærket med jernbånd. En ny ild i kernens hulrum sørgede for den endelige udtørring af kerne, klokkemodel og kappe.

*Klokkestabel med
kirkevæрге Jens
Præstegaard 1921.
Foto i kirkens arkiv.*

Herefter blev kappen meget omhyggeligt løftet af, den falske klokke slået itu og fjernet, kappen med stor nøjagtighed sænket ned på plads igen, og kernens indre og støbegruben blev fyldt op med hårdtstampet jord, så kerne og kappe kunne modstå metaltrykket under støbningen.

Til støbningen anvendtes en blanding af kobber (ca. 80%) og tin (ca. 20%), som efter opvarmning til mere end 1000° i en

smelteovn blev hældt ned i formen. En varm og samtidig vanskelig proces, da kobbers smeltepunkt er næsten 4 gange højere end tins. (1084° mod 283°) Tinnets skulle derfor først blandes i, når kobberet var blevet flydende. Ellers fordampede for meget af det.

Efter støbningen kunne kappen efter 1-2 dages afkøling af klokken fjernes, og resultatet kom til syne klar til finpudsning.¹⁵ Det var dog ikke altid resultatet var tilfredsstill-

Ringer Frederik Øhlenschläger o. 1920. Foto S. Levin-Hansen i Grindsted Lokalhistoriske Arkiv.

lende. »Knudsklokken« i Vor Frue Kirkes tårn i Kalundborg måtte således i 1649 omstøbes tre gange, fordi den ikke klarede den »sædvanlige prøve med ringen udi 24 timer«. ¹⁶

Hvorfor Lübeck?

Hovedparten af de danske kirkeklokker er støbt her i landet. ¹⁷ Ofte i en til formålet skabt støbegrube ved kirken, hvor klokken skulle bruges. De fleste af de udefrakommende klokker er støbt i Lübeck. I årene 1560-1624 leverede tre på hinanden følgende stadsstøbere fra denne by således i alt 58 ¹⁸ klokker til danske kirker. (Matthias Benning: 44 klokker i årene 1560-1604, hans søn Reinhold Benning: 7 klokker i årene 1604-13 og Berent Bodemann: 7 klokker i årene 1613-24.) I nævnte periode leveredes bl.a. klokker til Gesten Kirke (1582), Egtved Kirke (1595) og Bredsten Kirke (1597). Der var således på egnen en vis tradition for indkøb af klokker fra stadsstøberne i Lübeck. Også Grene Kirkes lidt yngre klokke er støbt i Lübeck (1634). ¹⁹

Berent Bodemann ²⁰

Som skik var, fortæller Berent Bodemann med sit navn på klokken, at den er hans værk. Første gang, han omtales i kilderne, er 1579, hvor han købte hus i Kupferschmiedestræse 10. Et passende sted for en kobbersmed (Rotgiesser). Er han allerede da etableret klokkestøber, kan hans fødselsår med en vis sandsynlighed sættes til omkring 1550. Han var gift to gange. Den første ægtefælle, Anneke, døde før 1602, mens den anden ægtefælle, Gesche, overlevede ham. Selv døde han 29. maj 1624.

Som Rotgiesser (kobbersmed) var han medlem af dette fags laug, der i 1609 talte fem mestre, og var i en årrække (i hvert fald fra 1608) oldermand, indtil han blev udnævnt til stadsstøber (Ratsgiesser), en stilling han bevarede til sin død. I årene 1612-14 var der en heftig strid i laugets med Berent Bodemann i centrum. Den daværende stadsstøber, Reinhold Benning, anklagede sammen med en anden mester, Berent Bodemann for at have brugt penge af laugskassen til egne formål. De erklærede ham for æreløs og søgte dermed at ekskludere ham af laugets og fratage ham hans borgerrettitigheder. Desuden lod de udfærdige et nyt laugssegl, da han nægtede at udlevere det, der var i hans besiddelse. Anklagerne blev afvist af byens råd og Benning måtte træde tilbage som stadsstøber til påske 1613, mens hans medklager blev forvist fra byen i 1½ år, og Berent Bodemann blev udnævnt til ny Ratsgiesser onsdag før påske 1614. ²¹

Af Berent Bodemanns bevarede ansættelsesbrev fremgår, at han som stadsstøber også var byens kanonstøber. Til det formål fik han leveret støbematerialet og måtte trække 10% fra som støbespild. Som løn for arbejde for byen, fik han 15 mark (fra 1621 dog 20 mark) pr. skippund (160 kg.) og for arbejder, der vejede mindre end 1 skip-pund, 28 skilling pr. lispund (8 kg.). Desuden havde han fri bolig i stadsstøberhuset, Lastadie nr. 7. Af leverancer, der gik ud af byen, betalte han ½ % i afgift til byens kasse. ²²

Vigtigst var stadsstøberens eneret på støbning af klokker over to skippund. Grindsted Kirkes klokke overstiger med sine knapt tre

Titelblad fra Grindsted Kirkes regnskaber 1614-20 med angivelse af tiendefæster og den fastsatte afgift.

skippund (ca. 450 kg.) denne grænse. Da den bærer årstallet 1613 er den støbt, før Bodemann foråret 1614 blev udnævnt til stadsstøber. Den sandsynligste forklaring er, at han om ikke formelt, så dog reelt har fungeret i stillingen efter forgængerens afgang og indtil sin egen udnævnelse. Ellers ville man ikke i Lübeck have kunnet støbe større klokker fra påsken 1613 til påsken 1614. Klokken er derfor sandsynligvis støbt i anden halvdel af 1613.

Berent Bodemanns klokker i Danmark

Ud over klokken til Grindsted kirke, som var Berent Bodemanns første levering til Danmark, findes seks klokker fra hans værksted i danske kirker: fire i kirker på Fyn: Udby (1615), Uggerslev (1619), Turup (1622) og Nr. Lyndelse (1623), ét i Be(d)sted, Thy (1615) og ét i Biersted, Vendsyssel (1624). Desuden har han støbt malmdøbefonten i Odense, Skt. Knuds Kirke (1620).

Det kan tænkes, at Turup Kirke fik sin klokke fra Berent Bodemanns værksted i 1622 på anbefaling fra Grindsted. Turup Sogn var anneks sogn til Søby Sogn med hovedgården Skovsgaarde, som på den tid var ejet af Bendix Norbys bror Oluf.

Også Uggerslev Kirkes klokke er knyttet til navnet Norby, idet den er skænket af jomfru Maren Norby fra Uggerslevgaard i 1619. Der er dog navnesammenfaldet til trods næppe nogen direkte slægtsskabsforbindelse mellem de to Norbyslægter. Derimod kan der vel tænkes en personlig forbindelse dem imellem.²³

Kirkens økonomi²⁴

Fra gammel tid betalte et sogns bønder tiende af korn og kvæg. En trediedel heraf gik til kirkens drift. De to andre trediedele til henholdsvis præst og konge. På den her omtalte tid var korntienden bortforpagtet i en nærmere bestemt årrække. Forpagteren – tiendefæsteren – skulle hvert år betale den i kontrakten fastsatte afgift, beregnet efter en kapitelstakst – en gennemsnitspris for kornafgrøder fastsat af stiftet hver år. Bøndernes korntiende udredt i naturalier tilfaldt derefter forpagteren, som kunne håbe på år med udbytte større end afgiften, men også kunne risikere en mindre indtægt, end han selv skulle udrede. Derudover havde kirken indtægter af kvægtiende, som i årene 1614-20 beløb sig til 2-3 daler årligt, svarende ca. til udgiften til regnskabsprovstens årlige besøg i sognet.²⁵

Krævede kirkens vedligeholdelse mindre udgifter end forpagtningsafgiften det pågældende år, forblev overskuddet hos kirkeværgen mod en godtgørelse på 5% p.a. for

at have midlerne til rådighed. Krævede vedligeholdelsen mere, måtte han lægge pengene ud uden rentegodtgørelse.

Ofte var korntiendefæster og kirkeværges samme person. I Grindsted var det på denne tid dog således, at adelsmanden Bendix Norby på Urup Hovedgård var tiendefæster, mens to sognemænd, Morten Christensen, Sønderby, og Anders Pedersen, Horsbøl, delte værdigheden og arbejdet som kirkeværges.

Bendix Norby

Som nævnt var det ejeren af hovedgården Urup, Bendix Norby, der var korntiendefæster, da klokken blev anskaffet, og dermed også sandsynlig ophavsmand til den. Han var af en slægt, der ikke altid færdedes på den rigtige side af loven og måtte lide straffen for det. Faderen, Peder Norby, endte således sine dage ved halshugning på Københavns Slotsplads 23. juli 1595 som straf for mord på en af sine tjenere under et drikkegilde i Odense.²⁶

Også den derefter beskikkede værges for den mindreårige Bendix Norby og hans to søskende, morbroderen Christoffer Rosenkrantz til Høgsbro og Hundsbæk, endte sine dage ved halshugning i København. Det skete den 23. eller 24. marts 1610, efter at han var blevet kendt skyldig i bedrageri.²⁷ Dommen er udødeliggjort i Wilh. Marstrands maleri »Dommen over Christoffer Rosenkrantz« i Chr. IV's kapel i Roskilde Domkirke.

I begge tilfælde var det kongen, der afsagde dommen. På den baggrund kan man godt undre sig lidt over, at Bendix Norby har fået klokken til Grindsted Kirke

forsynet med Chr. IV's monogram. Er det mon et forsøg på at bevise sin kongetroskab, trods de hårde domme over slægten?

Bendix Norby selv faldt også under kongens dom. Han var i 1642 en af 12 adelsmænd, der ved Viborg Landsting svor en af deres standsfæller fri for giftmord på hans hustru, men blev dømt for mened og forvist fra kongens riger og lande i 20 år. Han var dog allerede tilbage tre år senere mod at bøde 2000 rigsdaler til et børnehus i Viborg.²⁸ Målt på størrelsen af den bøde syner indkøbet af en klokke til 250 rigsdaler ikke af så meget.

Inden landsforvisningen havde Bendix Norby i 1626 investeret i en ny prædikestol til Grindsted Kirke. Den findes nu i Den kirkehistoriske Samling i kirkens tårn.

Krigshandlingerne i 1657-59 kostede ham 500 rigsdaler i rede penge og efterlod ham med en totalt ødelagt ejendom.²⁹ Hans dødsår kendes ikke; men hans jordiske rester findes i den nu tilmurede gravkælder under Grindsted Kirkes sakristi.

Økonomien omkring den nye klokke

De bevarede kirkeregnskaber for årene 1614-20 viser, at den årlige afgift, som forpagteren af korntienden skulle betale til Grindsted Kirke, i disse år svingede mellem 31 og 41 slettedaler afhængig af kapitelstaksten. Det var sammen med kvægtienden nogenlunde tilstrækkeligt til at dække udgifterne til kirkens vedligeholdelse og drift, men ikke til større anskaffelser som klokke og klokkehus. Bendix Norby Nordby/kirkeværgerne havde i 1614 et udlæg på 136 slettedaler, i 1620 nedskrevet til ca. det halve beløb.³⁰ Det store udlæg i 1613 kunne

have noget at gøre med anskaffelsen af den nye klokke.

Han havde i den forbindelse været ude på lånemarkedet. Korntiendefæsteren i det dengang lidt bedre aflagte nabosogn, Sdr. Omme, fru Anne Grubbe til Juellingsholm, forstrakte således kirken med 40 slettedaler i forbindelse med anskaffelsen.³¹ Det fremgår af kirkens regnskab, at lånet blev afdraget med 10 daler om året i årene 1614-17 – tilsyneladende rentefrit det første år. Derefter forrentet med 5%.

Men Anne Grubbe var ikke den eneste långiver til klokken. I regnskabsåret 1614/15 anføres betaling af en rente på seks daler til Niels Clausen i Gildbjerg, og ved regnskabsaflæggelsen i august 1615 anføres, at de 100 slette daler, som kirken var Niels Clausen skyldig, er betalt af Bendix Norby og skal optages i næstfølgende regnskab. Det fremgår da også af regnskabet for 1615/16, at han har betalt Niels Clausen de 100 daler, som denne forstrakte kirken med til den nye klokke. I samme sammenhæng bemærkes, at Bendix Norby har fået kirkens korn-tiende i fæste. Halvdelen af de 100 daler, han har lagt ud for kirken, skal derfor betragtes som indfæste, mens de sidste 50 daler skal betales ham af kirken inden 10 år.³² Niels Clausen må have været beboer af den lille adelige sædegård i Gildbjerg, som i 1588 omtales som ejet af Niels Råles arvinger.³³ Gården hørte blandt dem, som Bendix Norby senere pantsatte til børnehuset i Viborg som del af prisen for at få ophævet sin landflygtighed, og må derfor inden da være kommet i hans eje.³⁴

Som det er fremgået, blev i hvert fald en del af klokken anskaffelsespris dækket af

kirkens tiendemidler og ikke af Bendix Norby. Derfor har jeg ovenfor kaldt ham ophavsmand til klokken og ikke giver af den. Den nøjagtige fordeling mellem kirkens egne midler og tiendeforpagterens tilskud lader sig ikke udrede ved hjælp af de få års regnskaber.

Klokken kommer til Grindsted

Man kan ikke med nogen form for sikkerhed afgøre, hvordan klokken er blevet transporteret de 300 km. fra Lübeck til Grindsted. Der er flere muligheder at vælge imellem og alle muligheder for at lade fantasien råde.

Der er ikke langt fra Grindsted til Hærvejen/Oksevejen, som med dens afstikker via Kiel brugtes til eksport af levende okser til Hanseshtaden. Klokken kunne være transporteret den modsatte vej med oksekærre. Men det var en tung last at bakse med. Det anslåes, at vogntransport på den tid kunne klare 20-40 km. dagligt, afhængigt af vejens beskaffenhed.³⁵ Bruger vi laveste mål, vil transporten have taget 14-15 dage. For denne transportmulighed kunne tale, at det på egnen er kirker i nærheden af Oksevejen, der har fået støbt klokker i Lübeck (Gesten, Egtved, Bredsten, Grindsted og Grene.)

En lettere måde ville være at transportere klokken længst muligt ad søvejen, hvad der ligger lige for, når der er tale om en søfartsby som Lübeck som støbested. Klokken kan være blevet sejlet til Kolding eller Vejle og transporteret videre derfra på anden vis. Med oksekærre ville der være 2-3 dages transport fra disse byer til Grindsted. Fra begge byer kunne man evt. først have trukket klokken på en pram længst muligt op ad Kolding Å eller Vejle Å og derved vel have

sparet en dags tid på landtransporten. Også den metode kunne man have indhøstet erfaringer med ved transport af de tidligere klokker til de nævnte kirker. Såvel Kolding som Vejle havde handelsforbindelser med Lübeck ad både land- og søvejen. Og i Vejle slog en velstående lübecker sig ned netop på denne tid.³⁶ Grindsted Kirke havde forbindelse til begge byer, hvad to udgiftsposter i regnskabet 1614/15 vidner om: »Var i Kirkens Ærinde til Kolding 2 mk 2 sk.«, »Et Bud til Weyell i Kirkens Ærinde 1 mk.« Der angives ikke nogen grund til, at turen til Kolding kostede godt og vel det dobbelte af turen til Vejle.

Hvorom alting er. Klokkeren er nået frem. Og det har været et betagende øjeblik, da man fik fjernet halm og klude, der skulle beskytte klokken på turen, og den kom til syne gylden i al sin glans og kunne hænges på plads.

Det har været ventetiden værd. Og der er nok også som ved klokkehusets færdiggørelse blevet ofret et par daler på en tønde øl den dag, så man kunne skåle for den nye klokke. Nu kunne dagens og ugens og livets og dødens rytme igen ringes ud over byen.

Men ingen af dem, der skålede for klokken den dag, kunne vide, at klokken endnu skulle ringe 400 år og rundt regnet 40 mio. slag senere.

Anvendt litteratur:

- Bergholtz, Gösta: Att gjuta klockor i: *KLOKKER Arv og Eje* 1983-64:63-82.
Danmarks Kirker XIX Ribe Amt. 1979-2003.
Dansk Biografisk Leksikon, 1887-1905, XIV.
Die Religion in Geschichte und Gegenwart, 3. udg. 1958 bd. 2.
 Ellerhorst, Wilfred: *Handbuch der Glockenkunde*, 1957.
 Hack, Theodor: *Lübecker Glockenkunde*, 1913.

Hvas, Lone m.fl.: *Fra Vaalsted til by – indtil 1786, Vejles Historie I*, 1997.

Kragh-Nielsen, Niels H.: Om Søren Norby og hans baggrund i: *Personalthistorisk Tidsskrift* 2000: 2, 180ff.

Larsen, H. C.: *Hedens Domkirke*, 1948.

Manøe, Søren: Klokkerskatter i Ribe amt 1526-29 og 1601 i: *Fra Ribe Amt 1984*:165ff.

Michelsen, Vibeke: Jørgen Hansen – klokkestøber i Århus og Kalundborg i: *KLOKKER Arv og Eje 1983-84*: 83-104.

Møller, John M.: *Historiske oplysninger om Slaugs Herred*, 1914

Nielsen, Oluf: *Slavs Herred (Ribe Amt)*, (1868) 1981².

Nyholm, Hans: registrant af danske kirkeklokker på www.hikuin.dk/kirkeklokker.html.

Nyrop, C.: *Om Danmarks Kirkeklokker og deres Støbere*, 1882 (Særtryk af Kirkehistoriske Samlinger 3 R. IV:157ff.).

Politikens Danmarkshistorie Bd. 7, 1964.

Pontoppidans Danske Atlas 1769, Tome V.

Poulsen, N. J.: Jyske kirker på Christian IV's tid i: *Nationalmuseets Arbejdsmark 1980*: 57ff.

Salomonsens Leksikon XI, 1923.

Seks års Kirkeregnskaber 1614-20 i: *Rigsarkivet, Danske Kancelli B184*.

Uldall, F.: *Danmarks middelalderlige Kirkeklokker*, (1906) 1982²

Weissenbäck, Andreas & Pfundner, Josef: *Tönendes Erz*, 1961.

En stor tak til klokkestøber Boas Nielsen, Thubalka, Vejle, der har været behjælpelig med relevant litteratur og givende samtaler.

Noter

1. Tome V: 974.
2. Nyholms registrant.
3. Klokkeren til kirken i Kalvsund, støbt i Lübeck så sent som 1756, bærer en lang latinsk indskrift. Danmarks Kirker Ribe Amt: 3366.
4. Jf. Michelsen: 90f. Klokkestøberen J. N. Bieber i Hamburg brugte dog i 1700-tallets slutning latin (me fecit) efterfulgt af sit navn på de klokker, han støbte. Således i V. Nebel, Ribe Domkirke, Farup og Føvling
5. Manøe: 165ff.
6. Det samme gjaldt den tidligere indsamling til samme formål i 1528-29. Den ramte iflg. mail af 6.2.2013 fra museumsinspektør Jakob Kieffer-Olsen, Nationalmuseet, heller ikke Grindsted.

7. Prisen for omstøbning af en klokke i Kalundborg i 1649 angives til 16 Rdl. pr. skippund + 2 lispund støbemateriale. Grindsted kirkes klokke med sine knapt 3 skippund ville i så fald have kunnet omstøbes for omkring 50 Rdl. Michelsen: 94.
8. Seks års kirkeregnskaber.
9. Nyrop: 24.
10. Michelsen: 83. Klokken er nu i Karlby Kirke i samme sogn.
11. Målet oplyst af graver Dan Høj Laursen 25.2.2013. Vægtudregning jf. Weissenbäck: 36.
12. Seks års kirkeregnskaber; Danmarks Kirker, Ribe Amt: 2227. (En slettedaler svarer til 2/3 rigsdaler.); Larsen: 56.
13. RGG 3,2, 1958:1621ff.; Salomonsen XIV 1923: 148; Ellerhorst: 9ff.
14. Ellerhorst:68ff.; Uldall: Vff.; Bergholtz: 63-82.
15. En dramatisk skildring af en klokkestøbning i begyndelsen af 1400-tallet ses i filmen »Den yderste Dom« (1966) om den russiske ikonmaler Andrej Rublevs og hans møde med klokkestøberen Boriska.
16. Michelsen: 94.
17. Nyrop: 48.
18. Nyrop: 44.
19. Nyholms registrant.
20. Hack: 222f.
21. Hack: 297
22. Hack: 184ff.
23. Kragh-Nielsen: 198ff.
24. Poulsen: 57ff.
25. Seks års kirkeregnskaber, regnskabsåret 1614/15
26. Nielsen: 21f.; Møller: 32
27. Dansk Biografisk Leksion XIV: 196f.
28. Nielsen: 26f.; Møller: 40f.
29. Nielsen: 27f.
30. Poulsen: 59
31. I *Danmarks Kirker, Ribe amt*: 2261 s.89 anføres lånet som rigsdaler; men regnskabet siger slettedaler.
32. Seks års kirkeregnskaber 1614-20.
33. Nielsen: 55; Møller 168.
34. Møller: 168.
35. Politikens Danmarkshistorie Bd. 7:106.
36. Hvas m.fl.: 128.

Mogens Jensen, provst emeritus, dr. theol., Engvej 16, 7200 Grindsted. Har bl.a. udgivet disputatsen To Mænd og deres Mission, 1992, artikler i fagtidsskrifter og lokalhistoriske bidrag til Egnsbogen, Grindsted. Bidragyder til Danmarks Nationalleksikon og Kvindebiografisk Leksikon. Tænk Efter-skrivent i JydskeVestkysten siden 1997.

Om Torben Klinting og hans forfatterskab

Af Magne Juhl

I årbogen var i 2012 en omtale af Torben Klinting og Terkel Kristensen under titlen »Jord eller blæk Et kulturhistorisk portræt af to vestjyske bondelærere«. ¹ I denne artikel nævnes kun følgende om Klintings forfatterskab: »Torben Klinting fortsatte som førstelærer, men supplerede sine intellektuelle tilbøjeligheder med et omfattende folkloristisk forfatterskab, der gjorde ham kendt ud over lokalsamfundet. Hans erindringsbog er således udkommet på det dengang landskendte N.C.Roms forlag.«

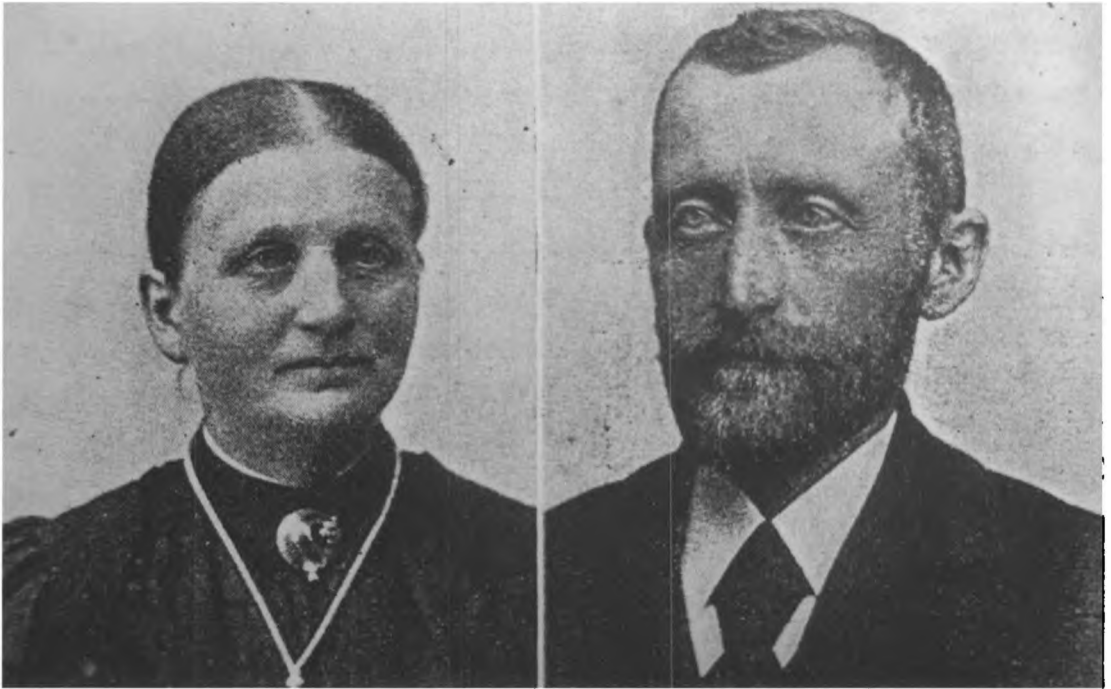
Ved en gennemgang af indholds- og forfatterfortegnelsen i årbogen fra Historisk Samfund, findes Klinting ikke nævnt. Til gengæld nævnes forfatterskabet i H. K. Kristensens nekrolog over Klinting i 1940, ² og Kristensen skriver, at Torben Klinting på sine gamle dage i Nørre Nebel blev en af amtets flittigste lokalhistoriske skribenter. Det var først og fremmest egnens minder om gammelt folkeliv, der optog ham, og på cykel gennemkrydsede han strandsognene for at indsamle oplysninger hos gode fortællere, eller han opsporede gamle breve og lignende. Egentlige arkivstudier gav han sig derimod ikke af med. Allerede før tiden i Nørre Nebel havde han udgivet et par bøger, nemlig »Minder fra min lærergerning i Vestjylland« 1914 samt i 1901 »Den gamle dragon fra 48«. Denne bog blev udgivet

under forfatternavnet Torben Jensen, idet han først antog navnet Klinting i 1904. Kristensen karakteriserede forfatterskabet således: »Klintings bøger er vel ikke alle af lige høj værdi. Men deres vrimmel af småhistorier, små slægtstavler og beretninger om søfart og strandinger gør dem til en yndet læsning på egnen. »Fiskerne ved Nymindegab« er den betydeligste, en fortrinlig skildring af det gamle fiskeri, af dets redskaber, både og bådelaag. Ikke mindst denne bog vil bevare hans navn, når mindet om ham selv, om end sent, er gået i glemme.«

Her skal fortælles mere om forfatterskabet og de enkelte bøger, uden at alle bøger kan gennemgås detaljeret. I det hele taget er det svært at udvælge fra de mange oplysninger, som bøgerne indeholder. Det anbefales læserne selv at studere dem, og forhåbentlig får mange lyst dertil.

Kort om Klinting liv

Især »Under Blåbjerg«, »Fiskerne ved Nymindegab« og »Minder fra min lærergerning i Vestjylland« indeholder oplysninger om hans liv, idet de kan betragtes som erindringsbøger skildrende henholdsvis hans barndom og skoletid, hans ungdom ved fiskeriet samt hans karriere som lærer. Som barn af en klitbonde fødtes han den 28.

Johanne og Torben Klinting. Foto i Bogen Tarbensen-slægten s. 28.

september 1852 i Klinting i Henne Sogn lige øst for Blåbjerg. Allerede da han var fem år gammel, døde faderen, Jens Sørensen (1808-1857), hvorpå moderen solgte gården og fik aftægt i denne, der senere blev Henne-Lønne Fattiggård i Klinting. Moderen, Maren Tarbensdatter (1817-1907) var enke i 50 år. Drengen kom ud at tjene allerede fra 1861, men var hjemme om vinteren de første år. Han prøvede at være vinterlærer og kom på seminarium. I 1879, da han var enelærer i Klinting, blev han gift med Jørgine Frederikke Hansen fra Vittarp i Outrup Sogn, og de fik mindst seks børn. Han var til sidst lærer i Slebsager i Fåborg Sogn ved Varde. Hustruen døde den

15.7.1909 i Slebsager, medens han endnu var lærer der. Han blev gift igen i Odense i 1912 med en søster/svigerinde??? til pastor Bremer i Fåborg. Hun, Estrid Eveline Johanne Wiberg, døde i 1920 i Nørre Nebel. Hun var barnebarn af Wiberg, der var præst i Vester Nykirke og Fåborg.

I to år fra 1914 til 1916 var han bosat i København, hvor en søn var lærer, men Klinting flyttede tilbage til Vestjylland og boede i Nørre Nebel, hvor han døde som 87-årig den 13. januar 1940. Både han og hustruerne blev begravet i Fåborg, hvor en gravsten er bevaret.

Den gamle dragon fra 48

Allerede i 1901 blev denne bog trykt, og selv om den kan læses som en roman, som ved læsning i dag ikke virker gammeldags, så er det beretningen om en spændende skæbne for en mand, Johan Frederiksen, født i Haaby, Høttne Herred i Gottorp Amt så tidligt som den 26. december 1819. Det er lige syd for Egernførde og sydøst for Slesvig. Han fik ikke lært det danske sprog som barn, idet man på egnen talte plattysk. Dragonen endte sine dage i Slesbager i Fåborg Sogn, hvor Klinting da var lærer og har fået de mange oplysninger og nedskrevet dem. For historisk interesserede er det en spændende fortælling om blandt andet livet i Angel lige syd for Dannevirke før 1848, om skolelivet der for en fattig bonde-søn, om livet som herskabskusk på en slesvigsk herregård, om livet som fragtkusk i Slesvig og Holsten, hvor han var fragtkusk hos den da bekendte Johan Mattisen i Itzehoe med kørsel i hele området fra Vejle, Kongeåen til Hamborg med samtidig kendskab til smugleri. Fragtkørslen stod på afbrudt af 2½ års tjeneste som dragon i Itzehoe. Ved oprøret i 1848 efterkom Johan ikke indkaldelsesordren, idet han frygtede at skulle kæmpe i oprørernes rækker. Han blev arresteret, men nægtede at sværge troskab til oprørshæren, og efter kamp med en officer rømte han ved en vagtmesters hjælp. Han kom via Sønderborg og hospitalsophold til hæren i København, hvor han resten af 3-årskrigen gjorde vagttjeneste. Fra 1851 var han kusk i København, først for grev Baudissin (Ulrich von Baudissin, 1816-1892), og siden som fragtkusk, hvor han i koleraåret kørte døde ud af byen. Under

Krimkrigen tog han hyre som sømand først på en tysk brig, der sejlede til England, og siden på en stor udvandrerdamper og sejlede otte gange til New York. Han lærte derved det engelske sprog. Efter et ophold på sin hjemegn, hvor han havde bataljer med den lokale herredsfoged, hvilket resulterede i ny kort tid som soldat og siden ½ års fængsel, idet hans temperament og stolthed var svær at styre, søgte han til Danmark, hvor han, der kunne både dansk, tysk og engelsk, blev arbejdsleder og tolk hos engelske entreprenører ved anlæggelsen af østbanen i Jylland. Dette arbejde standsede ved krigen i 1864, da han i Kolding blev ægtkusk, hvor hans sprogkundskaber og kendskab til militæret udnyttedes.

Efter krigen var han igen hos de engelske entreprenører nu ved banearbejde i Eutin og siden i Rusland, hvor han dog blev træt af russerne: »*dovne og tyvagtige var næsten alle arbejdere,*« så efter tre måneder returnerede han. For endelig at få en uddannelse gik han som 47-årig i farverlære i Hannerof mellem Flensborg og Itzehoe. Han fik lærebrev efter 2½ af normalt fire år, hvorefter han gik på valsen gennem en stor del af Tyskland med afstikker til Italien, Østrig og Tyrkiet samt via Polen og Rusland tilbage. Efter besøg hos sin stedmoder kom han i 1872 til Nørrejylland (her menes Jylland i modsætning til Sønderjylland) og fik arbejde på havnen i Esbjerg.

Senere slog Johan sig på arbejde som entreprenør eller stenmester og stenkløver med i perioder mange folk ansat. Han var med til at levere sten fra Estrup Skov til havnebyggeriet i Esbjerg. Han må således have arbejdet sammen med Kristian Hansen eller

Kristian Stenkløver fra Ilsted i Gørding Sogn, idet denne ifølge Tobiassen Kragelund³ havde al stenkløvearbejdet ved bygningen af dokhavnen, og han var fast stenkløver ved anlæggelsen af Ribe-Bramming banen.

Bortset fra et kort ophold som høstkarl i Ditmarsken sammen med vennen Peder Palmblad fra Fanø, hvor Johan blev alvorligt syg af kopper, og en periode ved farveriet på Skrumsager ved Nørre Nebel, var Johan, så længe han kunne magte det, igen ved det grovere arbejde med sten og jord. Han fortæller dog, at af vestjyderne var endnu en del, han ikke kendte, nemlig fiskerne ved Vestkysten, så han anskaffede sig et forår hest og vogn for at bruge et kvart år som fiskehandler. Fiskerne omtalte han således: »Et sundere og fornøjeligere folkefærd har jeg endnu ikke staaet i forhold til.« Mon Klinting har en rolle her? Kanalarbejde og afvanding af Filsø, var han også involveret i. Også i Jylland havde han en kontrovers med politiet, idet han blev mistænkt for at stjæle nogle store stenhamre. Johans tur rundt med en politibetjent i flere dage, før han blev frikendt, og politiet fik en lang næse, er fornøjelig læsning.

Som gammel udslidt arbejder endte han i Fåborg, hvor han kun forlangte en lille plads og ikke kom nogen for nær. Han følte, at tysken trængte for langt frem mod nord, og han nåede ikke at opleve genforeningen.

Kirkebogen i Fåborg, Skads Herred fortæller, at Johan Frederiksen døde den 16. juni 1901 i Slebsager, og han benævntes da ugift stenkløver og 81 år gammel. En gravsten er ikke bevaret.

Meget mere kunne citeres fra bogen, men læs den selv! Den er fortsat værd at læse.

Minder fra min Lærergerning i Vestjylland

Bogen udkom på N.C.Roms forlagsforretning i København i 1914, og den er opdelt i fire afsnit: vinterlærer, hjælperlærer, enelærer og førstelærer, hvor sidste del igen er opdelt i første, mellemste og sidste tiår. Bogen beskriver Klintings overvejelser og erhvervsvalg samt forløbet af hans erhvervsaktive tid som lærer fra at være vinterlærer og enelærer på sin hjemegn, afbrudt af en tid som hjælperlærer, før han endte som førstelærer i Fåborg Sogn.

Som formål med bogen anføres blandt andet, at tidsbilledet måske kan have en smule kulturhistorisk betydning, og måske kan også unge, begyndende lærere hente et og andet gavnligt vink. Desuden håber han at kunne vise, hvorledes de gode bevægelser i tiden satte spor i en heldig udvikling af folkeskolen i hans kreds.

Klintings egen uddannelse omtales i første kapitel, hvoraf fremgår, at han efter at have været vogterdreng og været ved fiskeriet samt forsøgt sig med handel, kom på højskole. Han kom på Jandrup Højskole, hvor forskellige af egnens fremmest og dygtigste mænd holdt foredrag. Især mindes han pastor Helms, der talte om kirkebygninger (Helms skrev siden en stor bog om tufstenskirker). Ni til ti af eleverne fortsatte efter vinteropholdet sommeren over på højskolen for at uddanne sig til vinterlærer, og som lige fyldt 18 år bestod Klinting prøven for vinterlærere i Jerne Præstegård hos provst Assens, der modtog dem »glubsk« og foreslog dem i stedet at tage hjem og tærse. Følgende attest gav Assens: *»Torben Jensen (Klinting) er ved en i dag afholdt prøve funden nogenlunde*

Et udvalg af Klittings udgivelser.

antagelig til at være lærer ved en af provstiets skoler. Dog helst for mindre børn. Han kan synge.» Klitting beskriver i bogen, at attesten var sand og træffende, men det synes først at være senere, at dommen var således.

Under den første tid som vinterlærer i Outrup boede Klitting hos sognerådsformand Chr. Mathiesen i Vittarp. Denne havde selv været vinterlærer og var egnens mest oplyste bondemand og var en banebryder på flere områder. Han holdt en række landøkonomiske skrifter og skrev selv artikler. Han havde også en bogsamling så stor, og den fik Klitting stor fornøjelse af. Han skriver, at især Thyregod og Anton Nielsen

kunne han forstå. Disse forfatteres værker er i dag kendt som skolelærerlitteratur, men værdien heraf må vi ikke undervurdere, hvilket ses tydeligt af Klittings omtale.

Mathiesen rådede også Klitting til i sommeren 1871 at komme på Staby Højskole, der var oprettet for at uddanne vinterlærere. Her oplevede Klitting et godt kammeratskab, og opholdet gav også mere selvtilid, der hjalp i vinterlærerarbejdet den kommende vinter, hvor tanken modnedes om at blive lærer. Det blev han dog ikke før end efter i alt fire vintre i Vittarp med visitats af først provst Assens og siden bispevisitats med indbydelse til bispemiddag i præ-

stegården, hvor Klinting fortæller, at alle var lettede, da bispens i embedsbogen havde skrevet, at han var tilfreds med det alt sammen, og »Jeg var nok kun vinterlærer, men jeg indkasserede også min Part af Fortjendsten ved den vellykkede visitats.«

Klinting valgte Jelling Seminarium, hvor han gennemførte sin læreruddannelse, og herom skriver han kun en enkelt side, idet »seminarieliv er så vel kendt, at en Skildring deraf her vil være unødvendig for at fylde den Ramme, jeg har tænkt mig.«

I en kort periode var han hjælpelærer i Møborg ved Lemvig, hvor der var spændinger mellem den missionske præst og den grundtvigianske skolelærer, som Klinting skulle være hjælpelærer for, og »man havde den gang ikke lært, at »Perlen er god, hvor den findes« I hver lejr troede man at have forpagtet den rette og sande tro, og man havde et beklageligt skuldertræk tilovers for de andre.«

Klinting skønnede ikke, at hans indsats i Møborg havde haft nævneværdig betydning for skolen der, men den fik desuagtet stor betydning for ham blandt andet ud fra erfaringerne med de to trosretninger og de vanskeligheder, de skabte for sognet. Det korte afsnit om hjælpelærerhvervet sluttet af med en halv side om den følgende militærtjeneste i Fredericia i 1878.

Til gengæld er udførligt beskrevet, hvordan det var at blive enelærer i Klinting Skole i Henne Sogn, hvor han selv havde gået i skole, og hvor der nu var omkring 100 børn, som han skulle undervise fordelt på to klasser. Det var ikke uden betænkning, at han modtog ansættelsen, men det kom til at gå godt.

I kapitlet omtales en skolekone, idet der i

skolen var indrettet et fag til beboelseslejlighed for en fattig gammel kone, der holdt skolestuen ren, fyrede i kakkelovnen og nød derfor fri bolig og brændsel af kommunen. Der var gamle koner nok, der var rede til at rykke ind, når pladsen blev ledig. Den var som et asyl for enligstillede kvinder, der havde lidt skibbrud på livets sejlads, og som frygtede sognets fattighus, der stod rede for dem. Siden kom fattiggården, og den frygtede de endnu mere. Skolekonens rolle, som næppe er nutidens læsere bekendt, er værd at se på. Er der i Ribe Amt andre steder, hvor sådanne er omtalt? Hun synes at have haft en ikke ubetydelig social rolle over for børnene, og Klinting har tilsyneladende også været ked af, at hun måtte flytte ud, da der skulle indrettes lejlighed til ham som fast lærer i Klinting, hvor han blev gift 14. oktober 1879 efter at have sørget for at opfylde sin enkeforsørgelsespligt og fået attest af provsten. Forsikringen kostede en tiendedel af embedets pengeløn, og forpligtelsen gjaldt for livstid.

I Klinting gik arbejdet som lærer med forskellige udfordringer blandt andet betinget af, at han var kendt af alle. Det mest trykkende forhold var de fleste hjemmanglende interesse for skolens arbejde. Der var dog i Klinting mange hjem, der støttede ham i hans gerning.

Da lønnen var for lille og arbejdet for stort, måtte han ud på »Embedsjagt« eller på »polsk tiggergang«, idet det var en ydmygende gang omkring til de enkelte medlemmer af et sogneråd. Herom fortæller Klinting så nogle pudsige oplevelser, og det endte med, at han fik lærerstilling ved Slesbager Skole i Fåborg Sogn fra 15. marts

Slesbager Skole i Fåborg Sogn. Foto i privat eje.

1882. Han havde fået indtryk af, at Fåborg var mere end et fattigt hedesogn. Det var et sogn i opkomst, og der var gode fremtidsmuligheder. Jorderne var slet ikke så fattige, men folk forstod blot ikke at dyrke dem.

Han indleder kapitlet om livet som førstelærer med, at hans første indtryk af Fåborg Sogn som et sted med gode fremtidsmuligheder kom til at passe godt med de erfaringer, han høstede ved at leve der.

Befolkningen bar vidne om sparsommelighed, men tillige om arbejdskraft og virkelyst.

Rig og fattig fulgtes ad i det daglige arbejde, og den ene var den andens ligemand. Man opholdt sig i samme stue og spiste af samme fad.

Allerede på anden side af kapitlet fortælles om, at den i hedeegnene almindelige husflid var af stor betydning i Fåborg Sogn.

Der holdtes mange får, og ulden blev udnyttet. Det samme var tilfældet med en masse revlingeris, der egnede sig godt til fejekoste og karskrubber. Kostebindingen var fortsat i Klintings tid en god indtægtskilde. Fremstillingen af jydepotter skete også i Fåborg, og da Klinting kom til sognet, gik der store beløb ind i hjemmene gennem pottehandelen.

Skolen i Slesbager var ved ankomsten noget forsømt, men lærerparret fik flere beviser på, at sognerådet og befolkningen vil hjælpe til, at de kunne føle sig hjemme.

Hvad Klinting så i Slesbager Skole og i sognets biskoler, da han begyndte sin gerning der, lignede vel det, man så de fleste steder på landet, og efter den indledning beskriver han i bogen levende børnenes dans og leg samt slagsmål og brug af øgenavne.

Hvervet som kirkesanger omtales også, herunder hvordan han måtte dele sin tid mellem skolen og kirken, der begge så vel som præst og lærer stod befolkningen noget fjernt. Folk havde vænnet sig til at styres fra oven, og de gjorde ikke mere ved deres kirke og skole, end de var nødt til. Navne som folkekirke og folkeskole var ikke meget i brug. Man talte om statskirke og almueskole, og folk levede trygt under statens forsorg.

Det var dog ikke ensbetydende med at folk ikke kom i kirke.

Klinting var forarget over ofringen i kirken, og han fandt, at der trængtes til reformer. Dog fandt han det klogest at tie i begyndelsen.

Han indførte foredragsvirksomhed i sognet, hvilket gav anledning til forskellig modstand herunder fra præsten, som dog kort efter blev forflyttet.

Kroen havde været sognets centrale samlingsplads, men da pladsen blev for lille, blev et forsamlingshus bygget sommeren 1887. Det blev bestemt, at der ikke måtte udskænkes berusende drikke i forsamlingshuset, selv om afholdssagen slet ikke var fremme i Fåborg på det tidspunkt. Det kom den, og Klinting valgte at blive afholdsmand. I forbindelse med forskellige foreningsdannelser vågnede folk, men gik til forskellige lejre. »Ingen fik længere lov til at sove. Hvad enten man havnede i den ene eller anden politiske lejr, om man syntes bedst om den grundtvigske retning eller om indre missions — .« Klinting glædede sig ved, at folk vågnede og begyndte at interessere sig mere for kirke og skole, og han gjorde sit til, at folk kunne se, at deres skole ikke var en statsskole. Selv samlede han

ungdommen til oplæsninger, og der var tit 40 til 50 tilhørere, mest unge, idet en del ældre også gik med, måske for at støtte en efter deres mening god bestræbelse. Disse ungdomsmøder strakte sig over ca. 20 år og stoppede, da gymnastikken optog de unge, og da præsten holdt karle- og pigemøder.

Biskolerne blev nedlagt og vinterlærerne blev ansat i stedet for vinterlærer. »Vi fik vor formodning stadfæstet, at en kvinde ikke blot har bedre naturlige betingelser for at sætte småbørn i gang, men hun kan tillige få betydning ved, at hun kan undervise i håndgerning. Og her (specielt for Fåborg?) skulle pigerne i stedet for at lære at brodere og lave blonder og mellemværk først lære det vigtigere: at sy linned og strikke strømper.« Den gamle kvindelige husflid kom dog, efter Klintings mening, til at lide derunder, idet mødrene fandt det mageligst, at skolen lærte pigerne at sy og strikke, at hækle og brodere. »Nu ruller pengene ud af hjemmene og fabriksvarerne føres ind.«

Måske var det også gået sådan uden håndgerning i skolen, kan her indvendes.

Efter det første tiår følte Klinting, at han havde vundet forældrenes tillid og derfor havde han meget frie hænder.

Under omtalen af det mellemste tiår indledes med omtale af opsving i landbruget og om forholdene i sognet, hvor Klinting selv i over 20 år drev landbrug ved siden af sin lærergerning. Både konen og børnene deltog i landbruget. Flere gange fik Klinting præmie for ypperlig dyrkning af husmands-lodder, og selv kom han med til at bedømme andre husmandsbrug. Han så, hvordan husmanden vågnede, men konstaterede også, at man præmierede manden, mens

*Familiegravstedet på
Fåborg kirkegård.
Foto forfatteren.*

det i de fleste tilfælde var konen og børnene, som fortjente præmien. Som den første lærer i landet fik han lån til opdyrkning af hede og mose.

På et tidspunkt vaklede han mellem at frasige sig landbruget eller skolen, men det blev skolen, der sejrede. Forbedringer af skolevæsenet i sognet indførtes med bygning af nye skoler og lærerboliger i 1901. I Slebsager byggedes først i 1903 ny skole, hvorefter den gamle skole med jordlod blev solgt, og Klinting opgav da helt landbruget.

Klinting nævner, at han havde været streng i sine fordringer til børnene om at holde orden og om at lyde, »men når de bliver ældre, vil de nok tilgive mig.«

Det er i dag også tankevækkende at læse følgende: »Nu spytter børnene ikke længere i stuerne hjemme, heller ikke i Skolen eller i Kirken. Jeg behøver ikke engang at sige til dem, at de ikke må spytte på Gulvet.«

Nationalforeningen til tuberkulosens bekæmpelse agiterede mod spytning, som synes at have været et stort problem.

Hustruens død i 1909 dvæler han ikke ved, »thi det er jo saaledes, at smaa sorger taler, de store tier. Jeg ønsker blot at antyde, hvor svært det er for en Lærer at gaa til sin Gerning i Skolen, når han er ængstelig og bedrøvet. Glade børn, som jubler over Livet og Tilværelsen, og den nedbøjede Lærer, der tænker på sin lidende hustru, kan have stor vanskelighed ved at få en skoledag til at gaa, som den bør.«

Han nævner ikke, hvornår han sluttede sin aktive karriere som lærer. Side 141 nævner han, at han i sit 60. år har foretaget et indledende skridt til at trække sig tilbage og holder en hjælpelærer. Ifølge bogen om Fåborg Sogn⁴ skete det 1. oktober 1914. Da havde han været lærer i sognet i 32½ år.

*Maleri af Laurits
Tuxen.
Tilhører museet i
Nymindegab.*

Vestjyske Skildringer

Bogen blev udgivet i 1925 på fhv. lærer L.P.Pedersens forlag, Kostræde pr. Lundby. I forordet skrives i et citat af H. F. Feilberg der levede fra 1831-1921: »Historien er ikke blot Navne og Aarstal, men Fortælling om levende Menneskers Liv, om Viljer, der mødes og strides, om håbende, frygtende, grædende, jublende Menneskehjerter, og naar man mindes dette, faar historien en egen magt til at oplyse, advare, raade og trøste.«

Bogens indholdsfortegnelse giver et overblik over de forskellige fortællinger og emner. Fattige folk på heden er den gamle Saras fortælling, som hun som 84-årig har givet Klinting om sit liv på heden. Derpå følger oplysninger om jydepotter og lyngkoste indsamlet dels ved selvsyn og dels fra

gamle pottekonere og kostebindere samt pottemænd. Kapitlet om gilder handler om forskellige skikke ved gilder, hvoraf nogle ikke længere kendes. Det gælder f.eks. bindegilder og hønsegilder. Men gilder, der stadig kendes, foregår i dag helt anderledes, end dåb, bryllupper og begravelser foregik tidligere. Overtro, skæmt og alvor omtales i et kapitel, der efterfølges af et med titlen »Vid og lune«, hvor indholdet synes lidt tilfældigt med småhistorier og nærmest sentenser, og det afløses også af slutkapitlet om ordsprog, tro og tankegang.

Fiskerne fra Nymindegab

I 1926 blev denne bog, som siden flere senere bøger, udgivet af Viggo Nielsens Boghandel i Nørre Nebel. Dr. phil. A. C. Johansen fra Hellerup, der selv havde skre-

*Standen ved
Nymindegab. Maleri af
Laurits Tuxen.
Tilhører Nymindegab
Museum.*

vet en bog i 1913 med titlen »Om Forandringer i Ringkøbing Fjords Fauna«, skrev forord til bogen med bl.a. følgende: »Bogen indeholder en mængde Oplysninger vedrørende Fiskeriet ved Nymindegab i tidligere Tid, særlig i sidste Halvdel af forrige aarhundrede. Disse Oplysninger, der er indsamlet med Omhu og Sagkundskab, er velkomne bidrag til vort Fiskeris Historie. Ved siden deraf indeholder Bogen en række Skildringer af Fiskernes daglige Liv og Færden i egnen omkring Nymindegab. Disse Skildringer, der nærmest maa ses under Synspunktet: Folkeminder, har dels en almindelig kulturhistorisk interesse, dels en speciel lokalhistorisk Interesse for Befolkningen i den pågældende Egn.«

Torben Klinting havde selv god forudsætning for at skildre forholdene, idet han i sin

ungdom tilbragte tid som drejer ved Nymindegab. »Som Dreng og som Tredjedrejer havde jeg meget at lære. Fordrejererne satte en ære i at have dygtige og lydige folk, og der blev ikke sparet paa Vejledning og Irettesættelse. --- Jeg delte Bod med Føreren for Baadelaget og en anden Fisker samt de to Esepiger. De opdrog alle paa mig, og selv om Midlerne var meget forskellige, så var de enige om Maalet, at uddanne mig til en dygtig Drejer ---. Vor Føde var sund og nærrende, men meget ensformig: Brød og Fisk, Fisk og brød. Fisk til Frokost, til Middag og Aften.«

Her under hvervet som drejer, der bestod i at fange sild i fjorden til madding til havfiskeriet, så Klinting, hvordan forholdene var for fiskere og fiskerpiger. Han så også, hvordan fiskerboderne var bygget og blev brugt,

så ud fra hans bog kan man få et godt indtryk heraf. Beskrivelsen af fiskerboderne er så udførlig, at boder næsten kan bygges ud fra den.

I 1869 var han sammen med andre yngre drejere med en flok fiskere og fiskerpiger til folkemarked i Ringkøbing for at søge tjeneste. Det var jo almindeligt i sommerperioden, hvor fiskeriet lå stille, at søge arbejde i Sønderjylland eller østligt i Jylland, og det skete på folkemarkeder i Ringkøbing og Ribe. Selv fik han ikke arbejde: »Jeg fandt Markedet meget kedeligt. Ingen ønskede at leje mig, og ingen vovede jeg at tilbyde min tjeneste«.

Som drejer skulle han også prøve at være med på en havtur for at fiske på havet, men det blev også den eneste tur, idet det blæste op, og han blev søsyg.

Fiskerpigernes eller esepigernes forhold beskriver han udførligt. Og nogle af dem fortælles der mere om. »Ane Jensen var en ældre fiskerpige. Hun havde hjemme på Klegod, og var af en gammel fiskerslægt. Det første år, jeg var drejer ved Nymindegab, var vi i bod sammen. Hun havde lovet min moder at se efter med mig og hjælpe mig under vanskelige forhold, og hun holdt sit løfte. Hun var mig i moders sted og sørgede godt for mig ---.« Hun blev gift med Anders Terphede (Christensen), der imidlertid havde en svaghed for spiritus. De flyttede senere til Esbjerg som så mange andre fiskere. Klinting nævner »Deres historie skal ikke skrives. Den ville vise for stærkt lys og for dyb skygge.« Historien vil dog her blive uddybet senere under omtale af Tarbensenslægten.

Foruden om fiskeriet, drejerne bedrev

Billede fra bogen »Under Blaabjerg« viser Torben Klinting på vej ned af Blåbjerg.

ved Nymindegab og fiskerne på havet med farerne forbundet hermed, fortælles i bogen om fiskerne på landet ved landbruget og ved redskaberne. Der fortælles også om fiskehandelen med salg til bønderne, til salterierne samt salg af saltet og tørret fisk samt en række andre forhold som bådebyggeri og transport af mursten, tømmer, tørv og hø.

Det er ikke uden grund, at H.K.Kristensen i nekrologen over Klinting skriver, at det nok blev hans væsentligste bog.

Under Blaabjærg. Vestjysk Undervisning

Denne bog udkom i 1928 på Viggo Niensens forlag i Nr. Nebel. Selv skrev han i forordet følgende: »Gennem mine Barndoms minder skildrer jeg vestjyske Forhold i aarene 1860-67, og i Forbindelse hermed har jeg tilsigtet et Forsvar for den vestjyske Skoleordning ved at skildre min egen Skolegang og Konfirmation og ved at drage Slutninger af mine Erfaringer under min Lærervirksomhed i vestjyske Skoler fra 1870 til 1914.«

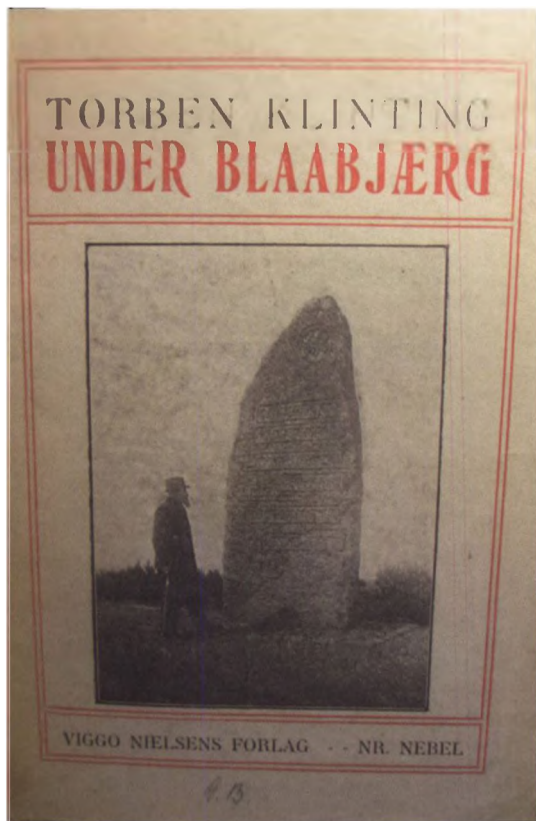
Pastor Richter fra Vejen skrev på opfordring også et forord, og herfra kan citeres: »Her er en Mand, der har oplevet noget, mens Barndomsaarene henrandt under jævne Kaar, som en lille vestjysk Bondedreng på en afsides Egn kender dem. Og hans Syn på Skolens betydning for Barnet kunne mange i vor Tid med dens Fagtrængsel og Eksamensforgudelse have usigeligt godt af at tilegne sig.«

Indholdsfortegnelsen fortæller naturligt om de forskellige faser, idet der efter omtale af Blåbjerg er en fortælling om, hvordan han som barn ved Nymindegab var ved at drukne, men blev reddet. Siden er afsnit om tre forskellige tjenestesteder, nemlig hos vagtmesteren, hos Bendiks og hos strandfogden. Vintrene hjemme hos moder fylder et afsnit og desuden er omtale af henholdsvis skolegang, konfirmation samt til sidst et fælles afsnit om hjem og skole, hvor hans overvejelser over skolens udvikling og aktuelle status afvejes over for den gamle vestjyske ordning, hvor der stort set kun var skolegang om vinteren. Måske kunne afsnittet stadig være et oplæg til diskussion for nutidens lærere, selv om der er sket meget siden. De vil dog ganske givet give Klinting ret,

når han skriver, at i skolen og kirken var det remsen, det gjaldt om. I modsætning hertil stod min moders enfoldige undervisning. Om end målet var godt og rigtigt med konfirmationsforberedelsen, var vejene eller midlerne til at nå det, mere eller mindre forfejlede.

De tre tjenester, drengen havde, er godt beskrevet. Vagtmesteren var Martens i Hennebjerg, og han var gået fra militærvæsenet til landbruget. Han karakteriseres af Klinting som en ejendommelig mand og officer til fingerspidserne. Dette hjem var ikke typisk for et bondemiljø, og der spistes med dug på bordene. Klinting skriver selv, at en hyrdedrengs stilling ikke er at beklage, hvis han har den lykke at vokse op i et godt hjem, eller han kommer til at tjene hos gode og forstandige folk. Min moder havde gjort et godt valg, da hun valgte vagtmesterens hjem til mig den første sommer, jeg skulle ud at tjene.

Det næste sted var anderledes, idet der hos Bendiks i Klinting var et lavloftet og lille hjem. Bendiks sled med sine stude i den lette, sandmuldede jord. Der var god hede og mose; men der groede lyng, pors og gråris, og der kunne studene ikke trække ploven. Den gamle bedstemor i hjemmet, Ane Marie Gødesen på 70 år, forstod på en stilfærdig måde at rette på de vanskelige forhold, og Klinting tilføjer »det forstår jeg nu. Jeg var kun et barn; men hendes gamle viser, rim, remser og ordsprog lærte jeg, og når jeg siden hørte dem i Vestjylland, hvor de sikkert har holdt sig længst og været anvendt i daglig tale, eller jeg læste dem i bøgerne, disse ejendommelige, gamle leve-regler for små og store, rige og fattige, glade

og bedrøvede, da har jeg tit tænkt på gamle bedste, der fik så meget at betyde for mig, mens jeg var barn.« I bogen har Klitting sat det mindesmærke over hende, som han nævner, ikke blev sat på hendes grav.

De følgende tre år var Klitting hyrde-dreng hos strandfogeden i Henneby, der er den vestligste by i Henne Sogn, nemlig ved Filsøs nordvestligste bred og ved foden af Blåbjerg. Der var mager sandjord, meget flyvesand, dårlige veje og gammeldags huse og gårde. Var ikke Filsø, Vesterhavet, Henne Strand, Henne Klitter, Blåbjerg Klitplantage

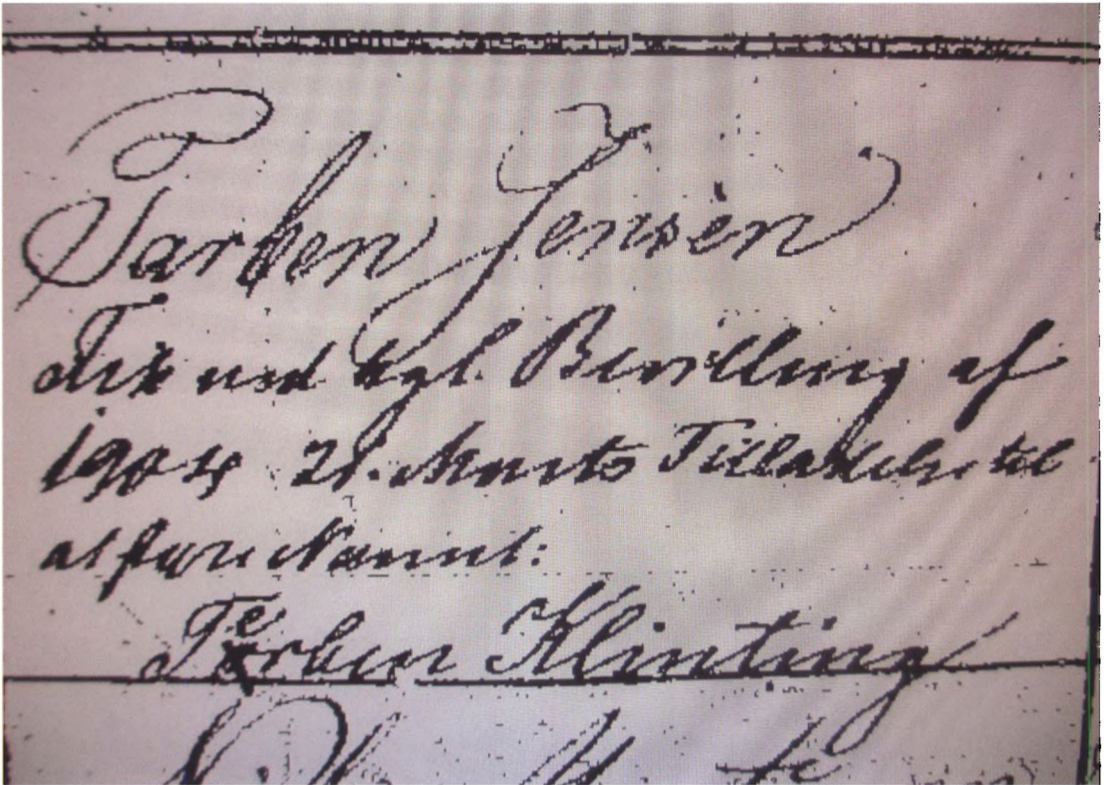
Billede fra bogen »Under Blaabjerg« viser Klitting stående på bjerget.

og Løvklinten, da var her ikke til at leve. Især redningsvæsenet gav anledning til god fortjeneste for alle, og Klitting fortæller om strandinger og strandvagt samt andet, som var strandfogedens arbejdsområder. Strandfogeden hed Peder Nielsen men kaldtes Per Røgter, og han var tillige gårdmand, skibsbygger, tømrer, snedker, klitfoged og havde flere bestillinger, men havde aldrig stået i lære ved noget. Områdets natur og hugormene beskrives i afsnittet, hvor Filsø i dens daværende form også gav mange oplevelser til hyrdedrengen. Han skriver, at søen år for år blev mindre, og hvad mon han ville have sagt i dag, hvor søen er ved at blive genetableret?

Bogen er nogle steder, ja ikke blot i kapitlet om opholdet hos Bendiks men også senere, forsynet med så mange ordsprog og talemåder, at det kan virke lidt trættende. Omvendt er de på den måde bevarede for interesserede. Det må være folkløse, der er gemt for nutiden.

Fra Jyllands Vestkyst

Bogen udkom i 1930, også på Viggo Nielsens Forlag i Nørre Nebel, og i stedet for forord, indledes bogen med Harvid Klits digt på tre vers »Stormænd ved havet«. Af indholdsfortegnelsen ses, at der er tale om en række små historier, der er inddelt efter forskellige temaer: træk af kystboernes liv og tankegang, på fremmed kyst, redningsforetagen-

Teksten fra kirkebogen, der viser Klintings dåb

der, oplevelser til søs, Hans Høys sange, skibsfarten på Nymindegab, og til sidst blade af skippers historie, der omfatter hele 35 historier, nemlig for hver sin skipper.

Kilderne til historierne nævnes af forfatteren på bogens sidste side. Der er tale om forskellige meddelere, og der er uddrag af gamle breve, skibsjournaler, søfartsbøger, dagbøger, levnedbeskrivelser og fra lokale blade m.m.

For slægtsforskere eller blot slægtsinteresserede kan der være tale om en guldgrube. Tilsvarende for søfartsinteresserede. Her

skal blot nævnes skipper nr. 19, Anders Christian Jensen, der sejlede i nogle år på Ringkøbing, hvorpå han tog på langfart. Siden fik han styrmandseksamen, og i 1875 blev han skipper på Margrethe Høy. Med dette skib forliste han på en rejse fra Hull til København i december 1880 og omkom, 42 år gammel. Der er mere udførlige oplysninger om hans og familiens skæbne med en rørende beskrivelse af Klintings besøg hos enken. Om Anders C. Jensens afstamning og slægt oplyses mere nedenfor under Tarbensen-slægten.

Mindeord om Lærer J. Andersen

Bogen blev trykt hos Viggo Niensens forlag i Nørre Nebel efter lærer Jeppe Andersens død i juli 1930. Indholdet er bidrag fra forskellige samlet af Klinting, som også redegør for Jeppe Andersens liv som lærer i Lønne fra 1878 til 1892, hvorpå han var lærer og kirkesanger i Nørre Nebel til 1919. Han var desuden i 36 år fra 1894 til sin død sparekassedirektør i Nørre Nebel.

Lærer Andersen var en god kammerat for Klinting både i ungdommen og senere. »Vi havde den store glæde, da vi mødtes i vor alderdom, hver præget af sine oplevelser og af sine erfaringer, at vi i det lange løb ikke var vokset fra hinanden, men delte fælles syn på mål og midler for lærergerningen.«

Mere interessant synes dog Klintings beskrivelse side 68 i »Minder fra min lærergerning« af hjælp og støtte fra Jeppe Andersen samt også lærer Rølle i Kirkeby, da Klinting var enelærer i Klinting. Andersen levede og virkede da under lignende forhold som Klinting »og havde megen gammel Fordom at kæmpe med. Forholdene i Lønne var ikke meget forskellige fra Forholdene i Klinting. Også Andersen var meget trykket ved at mærke Befolkningens Ligegyldighed for Lærerens gerning. Vi plejede igen Raad sammen.« Andersen søgte til Nørre Nebel og Klinting til Slebsager i Fåborg.

Thorv. Lodbergs: Tarben-Slægten fra Klitten. Et uddrag ved Torben Klinting

Bogen er trykt i 1932 og en genudgivelse stammer fra 1980, trykt i Fahlen. Forordet er af Klinting, og her nævnes, hvordan Thorvald Lodberg i sommeren 1930 for-

ærede Klinting en bog med titlen »Forarbejder til en stamtavle over Tarbenslægten fra Klitten« (heri var også et forord). Klinting beklager, at han må nøjes med at foretage et stærkt begrænset uddrag af Lodbergs materiale, men at forarbejdet vil blive gemt hos Klinting eller hans efterkommere. Selv har Klinting suppleret uddragene med autentiske oplysninger, og det gælder i særlig grad slægten i Klegod og Klinting-slægten.

Torben Klinting døbttes selv Tarben og ikke Torben. Han skriver side 27 i Tarbensenslægten, at der i kirkebogen står Terben, men det læses nu som Tarben, og det er også mest naturligt ud fra moderens efternavn.

Han er på moderens side ud af Tarbensenslægten på Holmslands Klit, i øvrigt som forfatteren af denne artikel.

Klinting fortæller, formentlig med Evald Tang Kristensen⁵ som kilde »Torben Pedersen (i Klegod) og Peder Christensen Lodberg i Søndervig var de initiativrigeste mænd i sognet, da herregården Søgård ved enkefru Susanne Ammidsbølls død, kom til auktion, og det skyldes dem, at Søgårds fæstere blev selvejere.«

I afsnittet om Klinting-slægten nævnes, at Klintings farfar, Eske Pedersen, der var født i Lunde Sogn, blev sømand og blandt andet var med til at sejle slaver fra Guineabugten til Amerika. Han fortalte om slavernes grusomme behandling, og at han blev ked af sømandslivet, hvorefter han blev landmand i Klinting på gården, hvor Torben Klinting fødtes. Denne sømandshistorie kunne have passet ind i historierne i »Blade af skippernes historie« i »Fra Jyllands Vestkyst«, selv om farfaderen ikke var skipper.

Skolebillede fra Kirkeby i Henne Sogn. Foto i privat eje.

Da hele denne bog, »Tarben-slægten«, drejer sig om slægtsoplysninger, må det være tilladt at bruge mit eget udbytte af bogen som eksempel på, hvilken guldgrube bogen er for Tarbensen-efterkommere, hvoraf en mere kendt var Knud Ree, der var redaktør på Vestkysten og er nævnt side 15 i bogen.

Tarben eller Torben Pedersen, der var med til at købe Klittens gårde, er min tip-3oldefar, og hans gård blev siden overtaget af en svigersøn, Jens Andersen, hvis ese-boder i klitterne ved Klegod gav navn til en lokalitet der med navnet »Jens Andersens Boder«, som nu næsten er glemt. Flere børn af Jens Andersen og hustruen er omtalt i Klintings bøger.

Den Ane Jensen, der var i moders sted for Torben Klinting i esehytten i Nymindegab, og hvis videre historie ikke skulle fortælles i »Fiskerne i Nymindegab« var søster til min oldemoder, Mette Bollerup Jensen, der også var esepige. Senere blev Mette vinterlærerinde i Kirkeby i Henne Sogn på samme tid, som Torben Klinting var lærer i Klinting i samme sogn. Som Mette Skuellærer er hun vist på et skolebillede fra 1878 i Kappelskovs bog om Henne Sogn.⁶ Selv erindrer jeg, at vi i Esbjerg i 1950'erne besøgte Ane og Anders Terphedes datter, Mette Margrethe Christensen, altså min farmors kusine, der var gift med fiskeeksportør Niels Hansen Enevoldsen, som efter Anden Verdenskrig

fik en meget stor bøde for at eksportere fisk til Tyskland under krigen, selv om det var noget, han også havde gjort tilsvarende før krigen. Politikken havde et større stykke om ham og hans eksportvirksomhed den 7. juni 1931.

I bogen »Fra Jyllands Vestkyst« var fortællingen om skipper Anders Christian Jensen, der forliste med skibet Margrethe Høy. Om ham står i denne bog, at han er født på Klegod, Holmsland Klit i 1838 som søn af husmand og fisker Jens Andersen og hustru Mette Margrethe (Klinting nævner ikke efternavnet Tarbensdatter). Der står også at A. C. Jensen begyndte som fisker ved Nymindegab ligesom sine brødre og søstre: Martin, Tarben, Laust, Ane og Mette, så her fås yderligere oplysninger om familien i Klegod.

I Tarbensen-slægten er side 14 til 16 en oversigt over de mange søskende.

Træk fra Vestkysten

Denne sidste bog af Klinting blev udgivet i 1934 på Viggo Nielsens forlag i Nr. Nebel.

Der er ikke noget forord eller redegørelse for kilderne til historierne bortset fra det, der nævnes i nogle af fortællingerne. Dog fortæller Klinting udførligt om, hvordan han har fået breve fra Marie Schack, der er hovedpersonen i bogens hovedfortælling, »En skipperenkes erindringer«, og det er en spændende historie om en stærk kvinde, som blev gift to gange. Først med en skipper, der døde af sygdom, og siden med en mejerist, der også blev syg. I begge ægteskaber var der økonomisk nød, som hun på forskellig vis klarede ved hårdt arbejde.

Da hun var blevet enke for anden gang,

Marie Schack. Foto i Ålborg Museum.

drog hun i 1921 over til sine børn og svigerbørn i Hartford i Connecticut. Her blev hun vel modtaget og hurtigt inddraget i socialt arbejde. Hun fik en rolle ved en stor udstilling på rådhuset, hvor hun demonstrerede, hvordan en rok brugtes til at spinde på, og hun demonstrerede også andre ting, som f.eks. hvordan danskerne holder (holdt) jul. Hun deltog også i plejen af en syg mand, hvor hun gik glip af belønning herfor. Endelig var hun husbestyrerinde for den danske præst, indtil hans forlovede kom, og der blev bryllup.

Materiale fra Marie Schack findes på udvandrersarkivet i Aalborg,⁷ hvor det må kunne ses. Ifølge indholdsfortegnelsen skal

der være 15 stykker korrespondance mellem hende og Torben Klinting samt andet.

Resten af bogen er delt i fire dele, nemlig først nogle slægtsoptegnelser for Niels Christian Sørensen og hans slægt (udarbejdet af Thorvald Lodberg). Derpå »strandende skibe« med omtale af 12 strandinger, hvor indholdet synes af mindre styrke end i andre bøger om strandinger.

Endelig er et afsnit »Jyllands Klitter« om sandflugt og bekæmpelsen heraf samt et afsnit med overskriften »Tidkort« bestående af historier fra hav og fjord fortalt af gamle søfolk og fiskere.

Omtale af forfatterskabet andre steder eller andres udbytte af Klintings skrivelser
Værdien af Klintings bøger kan måles ved at se, om oplysningerne er brugt i senere historiske bøger og artikler.

I sit store værk om fiskeriet ved Nymindegab og på Holmslands Klit nævner Alan Hjort Rasmussen⁸ allerede i indledningen: »Torben Klinting har på forbillig vis omtalt fiskerlivet og søfarten i sine bøger fra 1927, 1930 og 1934, hvor der findes en række detaljerede skildringer fra Nymindegab. Blandt andet opdaterede han H. N. Krøyers svært tilgængelige undersøgelsesberetning om Nymindegab-fiskeriet i 1843. I indholds-fortegnelsen er Klinting nævnt syv steder, men han er nævnt i hele 14 noter, hvoraf de 6 er omtale af »Fra Jyllands Vestkyst«, fire af »Fisken ved Nymindegab«, tre af Træk fra Vestkysten« samt et af »Minder fra min Lærergerning«. I bogens note 113 nævnes også, at Torben Klinting holdt radioforedrag om havskibet »Frederik den Syvende« samt om kongens

besøg på Holmslands Klit. Samme foredrag er trykt i Ugebladet for Nørre Nebel og Omegn den 30.5.1929.

Noget tyder også på, at oplysninger i andre noter indirekte stammer fra Klinting (f.eks. note 371 om Ane Jensens fortælling om folkemarked og arbejde i Sønden om sommeren, hvor oplysningerne er fundet i Nationalmuseets etnologiske undersøgelser. Hun er ikke den Ane Jensen, som er nævnt ovenfor).

Klinting havde sit virke i Fåborg Sogn gennem mange år, og i den lokalhistoriske bog derfra⁴ omtales hans lærergerning fra 1882 til 1914 med uddrag af hans »Minder fra min lærergerning i Vestjylland«. Fra »Vestjyske Skildringer« citeres »En mærkelig Rejse« om transporten af pastor Svendsens svigermorders lig til København, og der refereres også til fortællingen »Fattige folk paa heden«, hvor han i 1922 havde haft Sara til at fortælle om sine oplevelser i et langt liv. Og der tilføjes: »hele Fortællingen fylder 30 Sider, og det hele burde egentlig optages i Sognets Historie, da det er en udmærket Skildring af livet, som det levedes dengang, ogsaa her i Sognet«. Endelig nævnes side 332, at Klinting også har skrevet en livsskildring af Kresten Daugaard i en af sine bøger.

Ole Degn⁹ skriver i sin »Fisken ved Nymindegab. Erhvervsliv og befolkningsforhold i Lønne Sogn i Vestjylland 1780-1901 under mindet om fisken ved Nymindegab (side 193 i 9), at fisken og deres imponerende arbejdsorganisation allerede fra 1930'erne på en mærkelig måde tiltrak sig opmærksomheden hos en række iagttagere, der fandt det væsentligt at få nedskrevet beskrivelser af det, de så. Her følger så en

Maleri af Lauritz Tuxen i Nymindegab Museum. Trankogning på stranden.

række, hvor Torben Klinting kommer i så fornemt selskab som bl.a. digteren Steen Steensen Blicher og maleren Lauritz Tuxen. I de 74 noter (de to sidste synes at mangle) nævnes Klintings bøger i 23. Kun to af hans bøger nævnes (Fiskerne ved Nymindegab og Træk fra Vestkysten henholdsvis 22 og to gange, idet begge nævnes i en note), men det er nok også de væsentligste, når det drejer sig om beskrivelsen af fiskerne og deres forhold.

I årbøgerne »Vestjyder fortæller« udgivet i Varde af Lions er noget af Klintings arbejder brugt. I årbogen fra 1970 nævnes at redaktionen også ser det som en opgave at genoptrykke ting af værdi, som længst er udsolgt og forgæves efterlyst. Det gælder i denne udgave Torben Klintings og H.F. Fejlbergs beretninger. Af Klinting er trykt »Nymindegab fiskere«. Det synes at bestå af det meste (side 143-167) af afsnit V i »Træk

fra Vestkysten« (side 143-167 i bogen) samt fem sider fra »Fiskerne fra Nymindegab« (side 49-54) nemlig om fiskerpigerne.

I Fra Ribe Amt var i 1946 en artikel med titlen »Fiskeriet ved Nymindegab.« Her anføres oplysninger fra indberetninger fra omkring 1860 af Smith, der var statens konsulent i fiskerisager, men side 416 henvises også til Torben Klinting bog »Fiskerne ved Nymindegab,« så begge kilder er benyttet. Om Klinting har kendt Smiths indberetninger er uoplyst

I den nye bog fra 2012 om Henne Sogn¹¹ er Klinting kun nævnt med en bog, men A. H. Rasmussen er citeret, så Klinting kommer indirekte med. Side 57 i Hennebogen nævnes Tuxen med følgende: »Da fiskeriet fra lejet ved Nymindestrømmen begyndte at gå tilbage, ville mange indtryk af de daglige aktiviteter i og omkring esehusene eller ved havbådene være gået tabt, hvis ikke Nymindegab var blevet opdaget af kunstmalerne. Den mest kendte var Lauritz Tuxen, som kom til fiskerlejet i 1879. Han har på flere malerier fastholdt det fiskermiljø, der få år efter forsvandt.«

Jeg vil gerne tilføje: »Og på skrift har Torben Klinting gjort tilsvarende.«

Afslutning

Ud over de nævnte bøger har Klinting skrevet en række indlæg i aviser og ugeblade, hvor noget er genbrugt i bøgerne eller omvendt. Ifølge Ole Lodberg Nielsen (www.lodberg.dk) indsamlede Klinting materiale til bogen »Nybyggerne på Lønne Hede –«, men Klinting døde, før bogen var færdig, så den blev udgivet af Thorvald Lodberg, med hvem han havde haft et godt samarbejde.

Flere af Klintings bøger er nu over hundrede år gamle, og efterhånden er de svære at få fat på.

Ved søgning på »Antikvariat.net« gennem de sidste måneder har der ikke været bøger af Klinting eller Torben Jensen til salg, siden jeg ved udgivelsen af årbogen i 2012 købte de tre, der var på listen. To af hans bøger, har jeg derfor måttet låne på biblioteket her i Viborg, hvor de måtte hjemskaffes fra henholdsvis Herning og Statsbiblioteket i Århus.

Meget taler for at genudgive de mest interessante af bøgerne. Det kunne gerne være de tre erindringsbøger samlet i en bog.

Litteratur

1. Niels Kayser Nielsen »Jord eller blæk? Et kulturhistorisk portræt af to vestjyske bondelærere.« *Fra Ribe Amt 2012*, 110, 99-113.
2. H.K.Kristensen »Torben Klinting.« *Fra Ribe Amt 1940*, 38, 168-69.
3. T.Tobiassen Kragelund »De nyttige sten. *Fra Ribe Amt 1949*, 47, 183-203 (især side 195)
4. Kristian Kristensen *Fiborg sogn. Lokalhistorie væsentlig for tiden efter 1800*. Eget forlag, Agerbæk, 1962
5. Evald Tang Kristensen *Øen Holmsland og dens Klit, beskrevet særlig med kulturhistorisk Hensyn*. Viborg, 1891.
6. Evald Kappelskov *Om Henne Sogn gennem tiderne*. Genoptrykt 1985.
7. Nancy Ruth Bartlett *A Guide to the North American Collection of The Danish Emigration Archives*. Aalborg 1997.
8. Alan Hjorth Rasmussen »En udmærket og bekvem fiskeplads ... Årstidsfiskeriet fra Nymindegab og Holmslands Klit i 1800-Årrene.« 2006.
9. Ole Degn »Fiskerne ved Nymindegab. Erhvervsliv og befolkningsforhold i Lønne Sogn i Vestjylland 1780-1901.« I Hans Chr. Johansen, Per Madsen og Ole Degn *Tre danske kystsamfund i det 19. århundrede*. Odense 1993, side 127-198.

10. J. Carl Christensen »Fiskeriet ved Nymindegab.« *Fra Ribe Amt 1946*, 44,410-430.
11. Mariann Ploug, Palle Uhd Jepsen og Lene B. Frandsen *Henne*. Museet for Varde By og Omegn. 2012.

Magne Juhl. Født 1947. Rævehøjen 2, Viborg. Fhv. overlæge lec.med. Har bl.a. skrevet mange artikler i Fra Ribe Amt og Lokalårbogen fra Bramminge.

En våbenedkastning ved Ansager

Af Knud Andreassen

Den tyske besættelse af Danmark fra 1940 til 1945 er det nærmeste, vi i de sidste 150 år har været en rigtig krig, og alligevel fandt der ikke egentlige krigshandlinger sted på dansk jord. Derimod var der mod slutningen af besættelsen ganske mange væbnede sammenstød mellem tysk militær og civile danskere. De danske modstandsfolk var oftest udstyret med våben og ammunition leveret fra England som et led i dette lands forsøg på at ramme nazisterne gennem støtte til modstandsbevægelser i de tyskbesatte lande. Denne britiske bevæbning af den civile opposition opstod tidligt under anden verdenskrig og fortsatte til krigens slutning.

I sommeren 1940 sad tyskerne og deres allierede på den militære magt i hele det kontinentale Europa, men der voksede langsomt en opposition frem, efterhånden som Tyskland besatte landene rundt om sig. En sådan modstandsbevægelse opstod i Tjekkoslaviet, i Polen, i Danmark og Norge, i Holland, Belgien og Frankrig. Det var Englands idé, at der af denne modstand kunne dannes en undergrundshær ved at udnytte den nyeste krigsteknologi til at overføre agenter og våben med flyvemaskiner fra England. England fjernede sig hermed fra alle aftalte spilleregler for krigsførelse og accepterede om end nødtvunget at

måtte gribe til indsættelse af agenter eller spioner, dvs. personer uden militær rang og uden uniformer, og projektet måtte nødvendigvis organiseres som et yderst hemmeligt organ helt uafhængigt af det britiske krigsministerium.

Til at udføre dette »beskidte« arbejde i de tyskbesatte lande oprettede Englands premierminister Winston Churchill i sommeren 1940 en ny organisation kaldet SOE (Special Operations Executive). Med Churchills sikre sans for bombastiske udtryk med ordre til »at sætte Europa i brand.«¹ Danmark kom med i julen 1941, da SOE fløj to udlandsdanskere Carl Johan Bruhn og Mogens Hammer ind over Sjælland og kastede dem ud i faldskærm. Lederen af den lille tomands gruppe Carl Johan Bruhns faldskærm udløstes ikke, og han styrtede til jorden og dræbtes på stedet. Hans telegrafist Mogens Hammer landede velbeholdent og nåede dagen efter til København. Det var en meget dårlig begyndelse på Englands forsøg på at etablere en undergrundshær, ikke mindst fordi tyskerne fandt liget af Carl Johan Bruhn og forstod, at SOE nu også var til stede i Danmark.

Næste forsøg blev gjort nogle måneder senere i april 1942 ved Jyderup, hvor det lykkedes at nedkaste en ny leder Chr. Michael Rottbøll og to telegrafister Paul Johannesen

og Max J. Mikkelsen. Rottbøll gik i gang med arbejdet og samlede en lille gruppe, der kunne yde praktisk bistand til den næste nedkastede gruppe. Men allerede i september 1942 blev telegrafisten Paul Johannesen overrasket af politiet, mens han var i færd med at sende til England. Han tog sin giftpille og døde på stedet. I samme måned blev Rottbøll dræbt af dansk politi under et forsøg på at arrestere ham.

Man var nu næsten tilbage ved nul, og SOE fik først endelig fodfæste i Danmark, da det i løbet af vinteren 1943 lykkedes at få flere faldskærmsagenter kastet ned, heriblandt en ny leder Flemming Muus, som landede syd for Nibe natten mellem den 11. og 12. marts 1943. På samme tid opstod Hvidstengruppen, som modtog adskillige agenter plus masser af våben og sprængstoffer. Af interesse for vor del af Danmark er nedkastningen den 25. juli ved Madum Sø i Rold Skov af Aage Møller Christensen. En ung sømand på 22 år, der i slutningen af 1941 var gået i land i England og havde meldt sig til den specielle militære uddannelse, som faldskærmsagenterne gennemgik, inden de blev kastet ned over de besatte lande.

Efter landingen i Danmark mødtes Aage Møller Christensen i Århus med Ole Geisler, der fungerede som den danske SOE-organisations næstkommanderende, og som dirigerede Aage Møller Christensen til Esbjerg, hvor han skulle finde modtagepladser, organisere lokale modtagehold og sabotageaktioner mod elforsyning og jernbaner samt mod virksomheder, der arbejdede for tyskerne. Hans geografiske område var Sydjylland syd for Varde / Vejle, og

*Aage Møller Christensen
(Birkelund, s. 64).*

undervejs i arbejdet kom Aage Møller Christensen naturligt i kontakt med Dansk Samling i Varde.

Aage Møller Christensen kom til Varde omkring første oktober 1943 og boede hos politifuldmægtig H. Schlanbusch, én af Dansk Samlings tillidsfolk i Varde. Sammen cyklede de to mænd en eftermiddag i begyndelsen af oktober til Skodborg Høj ved Ansager for at se på et foreslået nedkastningssted. Skodborg Høj lå på en hede tilstrækkelig langt fra bebyggelse til at sikre mod, at nogen tilfældigt observerede modtageholdet. Lidt vest for pladsen løb jernbanen, som ville være et godt sigtemærke for flyenes navigatører, og øst for en lille sø til bortskaffelse af faldskærme og containere.

Pladsen blev godkendt, og besættelsestidens eneste våbennedkastning i Sydvestjylland fandt sted tirsdag den 12. oktober 1943 i dette øde område mellem Ansager og Starup. Nedkastningsstedet var for den engelske flyvemaskine, der skulle nedkaste sprængstoffer og våben, angivet under henvisning til Geodætisk Instituts Generalstabskort over Danmark 1: 100.000, blad 35, hvor

Nedkastningspladsen Skodborg Høj (Generalstabskort over Danmark 1:100.000).

besætningen skulle finde positionen $55^{\circ} 40' 41''$ nord og $08^{\circ} 46' 42''$ øst beliggende $17\frac{1}{2}$ km sydsydøst for Ølgod og 13 km sydvest for Grindsted.

Ved nedkastningen den 12. oktober blev modtageholdet ledet af Aage Møller

Christensen, og det var modstandsfolk fra Varde, der på jorden ventede på flyet. Holdet bestod af Viggo Hansen, Jens Jørgensen, Arnold Hansen, Christian Christiansen og Peter Petersen alle fra stålværket, maler Jens Godske Pedersen, og de

Handley Page Halifax (en.wikipedia.org).

to politifuldmægtige Schlanbusch og Gerner Mikkelsen samt garagemester Th. Søndergaard Pedersen og luftværnsassistent P.N. Pedersen.

En faldskærmsagent som Aage Møller Christensen måtte af sikkerhedsmæssige grunde ikke deltage i aktioner, hverken modtagelser eller sabotager. Han skulle for alt i verden undgå at falde i klørne på Gestapo. Alligevel ledede Aage Møller Christensen modtagelsen ved Skodborg Høj, hvilket blev forklaret med, at ingen af modtageholdets deltagere havde den mindste erfaring.²

Nedkastningen skete fra et firemotors Halifax bombefly MA-Y fra eskadrille 161 lidt før klokken 22. Forinden var nedkastningen blev annonceret i BBC's radioudsendelser til Danmark kl. 18:15, hvor signalet til nedkastningen var, at udsendelsen sluttede

med ordene: »Vi kommer igen med vor næste udsendelse kl. 21.« Præcis dette ordvalg skulle få Varde-holdet til at tage til nedkastningspladsen. Anvendelsen af kodeord som fornavne »med hilsen til –« blev først indført senere under krigen, hvor nedkastningerne havde et langt større omfang.

På dette tidspunkt i slutningen af 1943 rådede SOE over fem til seks nedkastningspladser i Danmark. Mod krigens slutning, hvor modstandsbevægelsen blev mere omfattende, voksede antallet betydeligt, også fordi de tyskbesatte områder i Europa blev snævret ind, og det blev muligt at disponere over flere flyvninger hertil, så ved slutningen af besættelsen i maj 1945 fandtes ikke mindre end 280 pladser alene i Jylland.³

Det britiske luftvåben RAF havde et ganske godt kendskab til placeringen af tyske radaranlæg og antiluftskys, så man fløj

ikke ind over Blåvands Huk direkte mod nedkastningspladsen, men holdt en mere nordlig kurs, der førte ind over kysten ved Nissum Fjord. Nissum Fjord var let at genkende fra luften og ruten lå i nogenlunde afstand fra to tyske radaranlæg henholdsvis »Ringelnatter« ved Stadil Fjord og »Lama« ved Thyborøn. Efter at have passeret Nissum Fjord fløj man over land langs østsiden af Ringkøbing Fjord til et punkt ved Lønborg umiddelbart vest for Tarm. Herfra sattes kursen mod sydøst direkte til målet syd for Ansager.⁴

Når flyet nærmede sig pladsen sendtes fra dets underside et lyssignal – et morsesignal for et bestemt bogstav, som ved denne nedkastning var et A [· -]. Nedkastningsholdet lyste op mod flyet med en række stavlygter, der dannede et L for at vise vindretningen. Én af lygterne skulle morse et bogstav, der for denne plads var et O [- - -], så flybesætningen kunne være sikre på, at det var den rette nedkastningsgruppe og ikke tyske soldater, der ventede på jorden.

For modtageholdet var det et stort øjeblik, der flyet i ganske lav højde kom ind over pladsen for at droppe sin ladning. Folkene på jorden følte nærheden til de allierede og følte, at de endelig selv var med i kampen. Flere har som Viggo Hansen fra Varde beskrevet, hvordan de dukkede sig for ikke at blive ramt af flyvemaskinen, der dog befandt sig i 500 ft. svarende til godt 150 meter højde for at give faldskærmene mulighed for at åbne sig og bremse containernes fald mod jorden.⁵

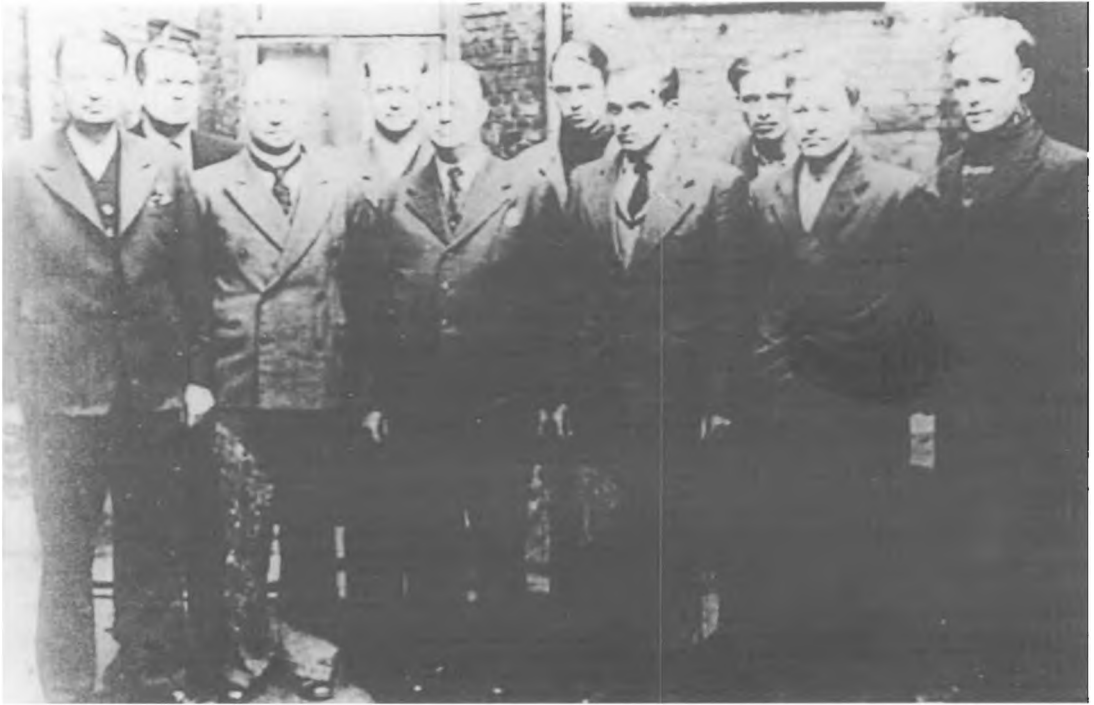
Fra engelsk side blev denne nedkastning benævnt Tablejam 10, og det var den eneste

Nedkastning af forsyninger (Jespersen, bind II s. 219).

gang pladsen ved Skodborg Høj blev brugt.⁶ Tablejam 10 bestod af ni containere. Containerne indeholdt foruden våben og sprængstof nogle sække, som varerne skulle omlades til for at lette den videre transport. Vægten af nedkastningen var på 4½ tons, så modtageholdet havde et stort arbejde med omladningen, som ingen tidligere havde prøvet.⁷ Faldskærmene blev pakket sammen i de tomte containere, som derefter blev båret til den nærliggende sø og druknet der. Godset blev i politiets biler kørt til læge Knud Nordentofts jagtthytte i Søndre Plantage. Efter nedkastningen ved Skodborg Høj var der ikke mangel på sprængstof. Halvdelen forblev i depotet i Varde og resten fordeltes mellem Tønder, Fredericia og en gård i Sjølund syd for Kolding.⁸

Vardegruppen beholdt tilstrækkeligt til, at man to måneder senere med en velrettet

Medlemmer af modstandsbevægelsen i Varde arresteret af Gestapo. Fra venstre Henning Schlanbusch, Thorvald Søndergaard Pedersen, Jørgen Bech Simony, Peder Madsen Pedersen, Knud Nordentoft, Poul Emil Gerner Mikkelsen, Viggo Hansen, Jens Jørgensen, Bendt Øllgaard og Kurt Jørgensen (Gestapo Esbjerg).

sabotageaktion kunne standse produktionen på Varde Staalværk, der var storleverandør til den tyske krigsindustri. SOE forsøgte yderligere et par nedkastninger ved Skodborg Høj, men kom ikke i kontakt med modtageholdet og i stedet kastedes flyveblade ud over Varde for at bibringe tyskerne den opfattelse, at det havde været formålet med overflyvningen.⁹ Til gengæld var modtagegruppen fra Varde ved Skodborg Høj både den 9. november og den 9. december, hvor flyvemaskinen udeblev.¹⁰ Så en dag indfandt tyskerne sig på politikontoret i

Varde og meddelte, at de agtede at beslaglægge et stykke land ved Ansager til øvelsesplads, og dermed var det slut med nedkastninger ved Skodborg Høj.¹¹

Næste ordre fra Aage Møller Christensen kom i begyndelsen af 1944, da Vardegruppen fik til opgave sammen med den københavnske Holger Danske II at sabotere to virksomheder i Aabenraa. Under aktionen blev de afsløret af Gestapo, og den 9. februar arresteredes ti vardensere. De overførtes til tyske kz-lejre, hvorfra ikke alle vendte tilbage. Hermed blev der sat et endeligt stop for

det modstandsarbejde, der var blevet muligt ved nedkastningen ved Skodborg Høj.

Faldskærmsagenten Aage Møller Christensen følte efter arrestationerne i Varde, at jorden brændte under ham, og at hans nerver ikke klarede fortsat illegalt arbejde. I marts 1944 blev han efter samråd med Ole Geisler overført til Sverige, hvor han tilbragte resten af krigen.¹²

Tablejam 10 ved Ansager blev udført af et fly fra eskadrille 161. SOE rådede over to eskadriller fly fra Royal Air Force, No. 138 Squadron og No. 161 Squadron, hver på omkring 20 fly. Det var yderst hemmelige enheder, der udelukkende fløj for SOE fra en lille militær flyveplads Tempsford ca. 100 km nord for London.¹³ Tempsford forsynede modstandsbevægelserne ud over Europa med maskinpistoler, revolvere, ammunition, sprængstof, detonatorer og en mængde udstyr, som var nødvendigt til en illegal styrke i fjendeland.

I begyndelsen fløj man med de langsomme Whitley bombefly. Fra 1942 med Handley Page Halifax og mod krigens slutning også Short Stirling, der kunne medtage flere containere end Halifaxen.¹⁴ Piloterne var rutinerede i natflyvning i meget lav højde, dvs. omkring 500 fod. Den type operationer var kun mulig to uger pr. måned, nemlig når månen var i tiltagende, og når den igen var aftagende. Et vist mål af månelys var nødvendigt, også selv om det var gennem et spredt skydække.

Over Danmark foretog SOE 415 flyvninger med våben og sabotagemateriel til modstandsbevægelsen. Herunder blev der afleveret 6.400 containere med ca. 670 tons våben nedkastet ved et stort antal modtage-

pladser spredt ud over landet, flest i Jylland med 61 %, 11 % på Fyn og de resterende 28 % på Sjælland.

De allierede flyvninger over det besatte Danmark blev fulgt nøje fra tysk side, og selv om flybesætningerne var trænede i at undgå antiluftskys, blev mange alligevel skudt ned, ligesom de tyske natjagere styret fra én af de mange radarstationer udgjorde en stor risiko. Alene de to eskadriller fra Tempsford mistede 13 fly i eller omkring Danmark. I Rebild Bakker er rejst en mindesten over de 69 allierede besætningsmedlemmer, som mistede livet i forbindelse med nedkastningerne.

Noter

- 1 Jespersen, Knud J.V.: *Med hjælp fra England*
- 2 Knud J.V. Jespersens SOE-forskningsarkiv
- 3 Engberg Pallesen, Axel: *Våbennedkastninger*
- 4 The National Archives
- 5 Beretning fra Viggo Hansen
- 6 Table var SOEs betegnelse for dets sabotageprogram i Danmark
- 7 Trommer, Aage: *Modstandsarbejde i nærhillede*
- 8 Beretning fra Aage Møller Christensen
- 9 The National Archives
- 10 Beretning om modstandsbevægelsen i Varde af politifuldmægtig H. Schlanbusch
- 11 Dagbladet »Vestkysten« den 7. juli 1945
- 12 Beretning fra Aage Møller Christensen
- 13 Clark, Freddie: *Agents by Moonlight*
- 14 Jespersen, Knud J.V.: *Med hjælp fra*

Litteratur

- Birkelund, Peter og Henrik Dethlefsen: *Faldskærmsfolk. SOE's arbejde i Danmark 1941-45*. Frihedsmuseets Venners Forlag 1986
- Clark, Freddie: *Agents by Moonlight. The secret History of RAF Tempsford...* Tempus Publishing 1999
- Engberg Pallesen, Axel: *Våbennedkastninger. Beretning om lokale modstandsgrupper*. Frihedsmuseets Venners Forlag 2006

Mindestenen i Rebild Bakker (www.airmen.dk).

Gade, Sven Ove: *Toldstrup. En biografi om en modstandshelt*. Gyldendal 2011

Jespersen, Knud J.V.: *Med hjælp fra England*. Bind I og II. Odense Universitetsforlag 1998 / 2000

Lottrup, Erik: *Faldskærmsfolk og modstandskampen. Special Operations Executive i Danmark*. Ålborg Stadsarkiv 2008

O'Connor, Bernard: *Tempford Airfield. Now the story can be told...* Bernard O'Connor 1998

Sørensen, Lars Peter: *Distrikt 14. Om våbenmodtagegrupperne i Distrikt Silkeborg* Dixit forlag 1984

Trommer, Aage: *Modstandsarbejde i nær billedet* Odense Universitetsforlag 1973

Arkivmateriale

Historisk Samling fra Besættelsestiden (HSB):

Beretning fra Viggo Hansen

Beretning fra Aage Møller Christensen

Beretning om modstandsbevægelsen i Varde af Politifuldmægter H. Schlanhusch

Knud J.V. Jespersens SOE-forskningsarkiv

Varde Lokalhistoriske Arkiv:

Dagbladet »Vestkysten«. Årgang 1943-46

The National Archives, Kew via Søren Flensted:

AIR 20/8262, 161 Sqn debrief, 161 ORB

Knud Andreasen, født 1941, Skovduevej 6, 6800 Varde. Ingeniør og cand. mag. i historie. Erhvervs-karriere. Nu leder af Varde Lokalhistoriske Arkiv og tilknyttet Historisk Samling fra Besættelsestiden 1940-45. Specialeopgave: At overleve den tyske besættelse 1940-45. Syddansk Universitet 2008. Forfatter til bog om Sct. Jacobi Skole i Varde, samt artikler i Fra Ribe Amt.

Sneum Digesø

Af Niels Andersen

Tæt ved Slusen, hvor Sneum Å løber ud i Vadehavet, ligger Sneum Digesø, der er et meget yndet fuglereservat, som blev etableret for få år siden. En stor del af området hørte engang til Torrupgård, hvor jeg er født, og hvor Jutta og jeg siden drev landbrug i over 40 år. Min far, Jeppe Andersen, fortalte om, hvordan engen, før diget blev bygget, endte direkte i Vadehavet, og man vidste aldrig, hvor mange tdr. land der var, det afhang af, om det var ebbe eller flod.

Men i 1929 blev Darum-Tjæreborgdiget bygget, min svoger Johannes Josefsen, var dreng dengang, og fulgte levende med i digebyggeriet. Han havde set den store gravko, der var drevet af en dampmaskine med et stort fyr, hvor de skovlede kul ind. Han kendte nogen af »digebørsterne«, men da han så en dag hørte, at en af dem, med øgenavnet »Tusindben«, var blevet *fyret*, fik han frygtelig ondt i maven, han troede at Tusindben var blevet puttet ind i fyret.

Diget kom til at gå hen over vores eng, der således kom til at slutte ved digegraven, hvor far stangede ål om vinteren, og vi drenge fiskede om sommeren. Dengang havde engene aldrig været pløjet op, så der var græs overalt, og vi bjærgede hø om sommeren. Når græsset skulle slåes, sad Far på slåmaskinen, der ofte klippede benene af en frø, dem var der mange af dengang, men

der var også mange storke, og der gik altid et par storke bagefter slåmaskinen og ryddede op. Jeg fik at vide, at hvis jeg strøede salt på storkens hale, kunne jeg fange den. Men jeg glemte altid at få salt med, så det blev aldrig til noget. Så skulle græsset vendes, og de voksne gik tre – fire stykker efter hinanden med træriver og vendte høstrengene. Når høet så var tørt, skulle det sættes i stakke, og det var en heldagsforestilling.

Så snart morgenmalkningen var overstået, blev hestene spændt for kassevognen og hele familien kørte i engen. Mor sørgede for mad og drikke til alle til hele dagen. Nabo-konen, Ida var bestilt til at malke køerne om aftenen, der var vel en 10 – 12 stykker dengang. I engen blev karlen med hesteriven sat i gang med at rive høet i strenge, og derefter begyndte far med tømmeplanken, en ca. fem m lang planke, der blev trukket af hestene, at »tømme« høstrengene sammen til store stakke, som karlen og far til sidst, med forke ordnede til høje høstakke.

Mor sørgede for formiddagskaffe, frokost, eftermiddagskaffe og aftensmad og noget at drikke efter behov, og ind imellem lavede hun dukker af hø til os børn. Der var mange mus i engene, og engang fangede jeg en og kælede for den. Så foreslog vores karl, at jeg skulle sætte den på ryggen af min storesøster, der lå og solbadede. Men

Kort over området ved Sneum Sluse, hvor digesøen ses.
©Esbjerg Kommune, Kortkontoret © Geodatastyrelsen.

snart blev musen træt af at være indespærret i mine hænder og bed sig fast i skindet mellem tommel- og pegefinger. Jeg vrælede og var utrøstelig, for som jeg skreg: Kan I da ikke se, at indvoldene falder ud.

Først ved solnedgang, når alt høet var sat i store stakke, blev kassevognen læsset til med hø, og vi kørte hjemad siddende på hølæsset og vinkede til alle, vi kendte.

Men så et år, jeg tror det var under krigen, blev græsset i engen angrebet af græsluglelarver. De ligner kålsommerfuglelarver, og der var så mange, at man ikke kunne sætte en fod uden at træde på mindst en snes stykker. Man talte om, at larverne, når de ville fra en eng til en anden, ligefrem fyldte grøfterne, og Darumvejen, som larverne forsøgte at komme over, var helt fedtet til. De åd alt græs, så der ikke var et strå

tilbage. Det var et naturfænomen, ingen havde set eller hørt om før. Måske skyldtes det, at engene ikke mere blev overskyldt af saltvand om vinteren, nu da diget var blevet bygget. Vores eng var på 9 tdl. og vi plejede at avle 40 læs hø, men det tredje år var der kun 1½ læs hø og det var kun ukrudt, der, når køerne åd det, gav mælken en bitter afsmag.

Derfor begyndte man at pløje engene og så korn i stedet for græs. Men marsken består af klæg, som er en meget fed lerart, som vand ikke kan trænge igennem. Man kan derfor ikke dræne engen, men må lede vandet bort i overfladiske render, så kornavlen var meget afhængige af vejrforholdene. Et år var det så slemt, at vi såede om tre gange, og det blev d. 9de juni, inden vi såede sidste gang. Jeg tror udbyttet blev derefter. Først da tørrestationen »Ratør« i Gredstedbro blev oprettet, og vi begyndte at avle græs igen, blev det mere rentabelt at dyrke engene. Ved en jordfordeling blev det muligt for os at samle alt den eng, der engang havde hørt til Torrupgård og lidt til, i alt 32 tdl.

En dag fik jeg et tilbud om at sælge klæg til forstærkning af diget mellem Esbjerg og Hjerting. Handelen blev afsluttet, og det år tilberedte vi selvfølgelig ikke jorden eller såede noget, da der nu skulle graves klæg. Men af sig selv kom der kamille, og hele arealet stod blomstrende hvidt, og jeg blev spurgt, hvorfor jeg havde sået dem? Men de kom helt af sig selv, et af naturens luner. Frøene må ha' ligget i jorden?

Så kom der en gravemaskine på larvefødder, med en lang hydraulisk drevet arm forsynet med en skovl, der blev sat i jorden,

Fra Sneum Sluse.

hvorpå den løftede op og svingede rundt og afleverede $\frac{1}{2}$ m³ klæg i lastbilen ved siden af, svingede tilbage igen og så fremdeles til lastbilen var læsset med klæg. Første år drejede det sig om 2 tdl. = 11.000 m², og da der er to m klæg ovenpå sandet, blev det til 22.000 m³ klæg, eller fem læs i timen den sommer.

I Gravkoens førerhus sad gravmesteren, »Mr. Swing-King« og gravede og svingede hele dagen, og mens alt var fedtet, leret og snasket af klæg udenfor, sad han i sit rene førerhus og havde taget støvlerne af, og med hvide sokker på, betjente han pedalerne med fødderne. Når der skulle olie på gravmaskinen, kom tankbilen kørende, og dens

chauffør ordnede det praktiske med olie-slange og pumpe. Mr. Swing King blev sid-dende urørlig på sin »trone«.

Da første sommer var gået, var der to tdl. sø med $\frac{1}{2}$ m vand og midt i søen en ø, som vi havde bedt om, og den fik navnet Juttaøen. Jeg fik foræret en gummibåd, som børnene og jeg havde megen fornøjelse af, og vi badede i søen, der visse steder var så dyb, at man kunne svømme.

Næste år skulle der graves lige så mange m³ klæg, og skønt det foregik kun 200 m fra Juttaøen, kom der, trods larm fra gravko og lastbiler, 10-12 par klyder og byggede rede på øen allerede første sommer. Et andet af naturens luner. Jeg havde aldrig set klyder

Familien på tur til engen i 1919. På agestolen ses Gårdejer Jeppe Andersen, Allerup. Foto i privat eje.

før, det er store, næsten hvide fugle, med et langt opadbøjet næb, men de bygger rede på jorden, ligesom viberne, men i kolonier, så det skal være på en ø, ellers tager ræve og andre dyr æggene.

Vi var rigtig glade for vores sø, det er jo det, man kalder for herlighedsværdier, og vi vidste, at vore kommende afløsere, Hans Jeppe og Sabine så ligesådan på den ting. Men så blev det bestemt, at hele Darum-Tjæreborgdiget skulle forstærkes, og dertil skulle bruges meget klæg og dermed blandt andet også alle vore 32 tdl. med sø og ø og det hele. Vi ville beholde søen og lovede at afholde os fra jagt og fiskeri, men det kunne ikke lade sig gøre. Amtet tilbød endda at grave en ny sø i Tjæreborg enge, der hvor man i sin tid tog græstørv til at beklæde

diget. Men lige ved siden af løb Flyden Bæk, og den må have tilløb fra noget, der ikke lugter godt, så vi afslog.

Da vi solgte de første 8 tdl. beholdt vi hullet eller søen, der blev tilbage, men næste gang måtte vi også afgive ejendomsretten. Jeg var villig til at overtage alle de ca. 100 tdl. men det måtte jeg selvfølgelig ikke, og det var bittert, ikke blot for søens og øens skyld, men jeg havde en vision om, at der kunne komme andre tider igen. For øjeblikket ser man jo helst det hele lagt ud i natur, til frøer og tudser, men som landmand, ser man helst det hele dyrket, og det kan jo blive nødvendigt igen, hvis verdens befolkning bliver ved med at vokse.

Hvis vandet blev lukket ud af søen og den smule klæg, der var tilbage blev jævnet ud, ville der blive en meget fin mark: 20 cm klæg på sand, hvori der kunne drænes, det ville være ideelt. Godt nok skulle drænvandet pumpes væk, men det har man gjort så mange steder.

Nu kan jeg så stå på diget og betragte det tabte land – nej vand, og synge: »Minderne har jeg dog lov at ha',« og tænke på, at Henrik Ibsen engang har sagt: »Evig t ejes kun det tabte.«

Niels Andersen, P. Bertramsvej 7, 6731 Tjæreborg. Født 1931. Fhv. gårdejer og sognerådsformand. Har tidligere skrevet til Sneum Tjæreborg kirke- og sogneblad og til Fra Ribe Amt

Referat fra generalforsamlingen i Vorbasse Fritidscenter den 19. marts 2013

Mødet indledtes med, at formanden orienterede om ændringer i programmet, på grund af at Jeremy Watts, Vorbasse, havde meldt afbud til at holde aftenens indlæg, der var annonceret til at være et foredrag med titlen: »Hvem tilhører historien?« I hans sted fortalte museumsinspektør Gudrun Gormsen, Billund Museum om Vorbasse-Grindstedegnen som hedesogne.

Endvidere orienteredes om, at Jeremy Waats også havde trukket sig som suppleant til bestyrelsen.

Man gik derefter over til generalforsamlingen, og som ordstyrer valgtes museumsleder fra Billund Museum, John Rendboe.

1. Formandens beretning blev godkendt uden kommentarer.
2. Regnskab blev ligeledes godkendt uden bemærkninger.
3. Valg til bestyrelsen, her genvalgtes Mette Guldborg, Mogens Hansen og Søren Mulvad.
4. Valg af suppleanter, her genvalgtes Sven Bæk-Pedersen og nyvalgt blev Mariann Ploug, Varde.
5. Kontingent blev vedtaget som fortsat at være 150 kr.
6. Der var ingen indkomne forslag og under eventuelt, var der ingen emner til drøftelse.

Referent Olga Pedersen

Beretning 2013

Det er, som om et år går hurtigere og hurtigere jo ældre, man bliver. Det er nu sjette år jeg står her som formand og skal aflægge beretning, og jeg synes, de seks år er faret af sted. Denne gang er det nu for året 2012. Det har været seks begivenhedsrige år. Jeg har mødt en lang række nye mennesker, som det har været berigende at møde. Jeg synes, Historisk Samfund i de år har haft mange gode arrangementer rundt i de gamle Ribe Amt, og jeg håber vi fortsætter mange år endnu, måske ikke med mig ved roret, men som samfund i det hele taget. Historisk Samfund for Ribe Amt er Danmarks ældste af sin slags. Vort medlemsantal har været svingende i alle årene, og i disse tider, hvor det moderne menneske ikke har tradition for at deltage i foreningsarbejde, er tallet vigende. Vi beder derfor alle medlemmer tænke på, at hvert nyt medlem er med til at sikre Danmarks ældste Historiske Samfunds overlevelse.

I 2012 har vi haft syv forskellige arrangementer foruden årsmødet den 27. marts 2012 på Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg.

Som ordstyrer valgtes Esbjerg Kommunes formand for Kultur Knud Jager Andersen.

Efter aflæggelse af beretning og regnskab foretoges valg til bestyrelsen: På valg var Peder Thygesen, Henrik Præstholt og mig, der alle modtog genvalg og valgtes.

Søren Frederiksen ønskede ikke genvalg, og i hans sted blev valgt Jens Erik Starup fra Grindsted, der ved konstitueringen blev vores nye kasserer.

Jens Erik havde tidligere været suppleant til bestyrelsen, og i hans sted nyvalgte nu Jeremy Watts fra Vorbasse.

Revisorer var Edel Overgaard og Torben Hestehave, denne genvalgte, men da Edel ikke ønskede genvalg, blev Søren Frederiksen fra Bække hendes afløser på posten.

Bestyrelsen havde besluttet at uddele H.K. Kristensen prisen til pens. museumsinspektør Ole Faber fra Varde.

Efter generalforsamlingen fortalte formand for Nationalparkrådet, bestyrelsesmedlem i Historisk Samfund, museumsinspektør Mette Guldborg os om kulturhistorien i Vadehavsområdet, og om den proces, der ledte op til udpegningen af Nationalparken.

Men allerede inden generalforsamlingen havde vi taget hul på 2012.

Det første var et foredrag af bachelor Marlene Aagreen Nielsen fra Sydjyske Museer, der fortalte om en arkæologisk udgravning ved Bramming Hovedgård. En udgravning af det ældste Bramming fra vikingetid og middelalder.

Som det altid er tilfældet med sådanne foredrag, løftede det sløret for en fjern fortid på vores egn.

Arrangementet var velbesøgt, og naturligvis var mange lokale strømnet til det usædvanlige Museums lokaler den aften.

Onsdag den 25. april mødtes vi så på Besættelsestidssamlingen. Her fortalte arkivets leder Henrik Lundtofte, os om den enestående samling af især illegale blade,

bøger, digte og sange fra besættelsestiden, og om Historisk Samlings rodnet i modstandskampen. En ligeledes velbesøgt aften.

Vores næste møde skete i Varde. Her mødtes vi på pladsen ved Sct. Jacobi Kirke, hvorfra lokalhistoriker, lektor ved Varde Gymnasium, Ole Nørskov, ledte os rundt i Varde by og viste os usædvanlige sider af den gamle by, der fik købstadsprivilegier allerede i 1442. Det var en meget spændende tur, og kan kun animere til at Historisk Samfund tager sådanne rundvisninger op i flere byer.

Fra lørdag den 2. juni og til lørdag den 9. juni deltog vi igen i en rejse til Gotland. Turen var selvfølgelig atter ledet af lektor Bent Iversen fra Esbjerg Folkeuniversitet, og var i samarbejde med dette og med Det antikvariske Selskab i Ribe, Lokalhistorisk forening for Bramming egnen og Esbjerg og Omegns museumsforening.

Denne tur bliver gentaget i 2013, den samler medlemmer fra alle de deltagende foreninger, hvoraf mange selvfølgelig er medlem flere af stederne, så det er lidt svært at sige, at så og så mange er vore medlemmer.

Lørdag den 25. august præsenterede vi årbog 2012 på Lydum Mølle i Nørre Nebel. Det var et tilløbsstykke. Jeg havde bagt to store kringler til kaffebordet, men jeg er bange for, at enkelte måtte gå uden at få del deri.

Det var en spændende og positiv oplevelse. Glade mennesker mødtes på den gamle mølle og elværk, der har gennemgået en stor renovering og fremstår som en turistattraktion og et lokalt mødested. Den eftermiddag fik os til at tænke på, at vi fremover skal huske at invitere bredt til sådanne

arrangementer. De har interesse for andre end vore medlemmer, fik vi at se.

Så kom turen til Kobbermølle og Glücksborg Slot. Det blev en herlig udflugt med en meget engageret rundviser på Kobbermølle, der ligeledes er blevet restaureret, og ligeledes på slottet, der har været regeringsstæde for konger af huset Oldenburg. Vi fik en smule tid tilovers, og kørte derfor ind gennem Flensborg og så Istedløven, som nu står på sin oprindelige plads.

Mandag den 19. oktober havde vi et indlagt et ekstra arrangement, idet vi havde fået en henvendelse fra foredragsholderen, Jørgen Henneke, der nylig havde udgivet bogen »Guld og grønne skove« om plantagerne i blandt andet Ribe Amt. Foredraget henlagde vi til Hovborg Kro, og det spændende foredrag samlede fulde huse.

Sidste arrangement i 2012 var bestyrelsesmedlem, historiker Søren Mulvad, Seem, der i Borgersalen på Ribes gamle Rådhus fortalte os om den rige madam Rahr i Ribe. Det var fortællingen om en usædvanlig stærk og viljefast kvinde, der både drev hvalfangst og sendte handelsskibe ud i den store verden. En spændende og engageret fortælling, der havde samlet fulde huse.

2012 var præget af udgivelser fra Historisk Samfund. Som sædvanlig naturligvis vores årbog. Udgivet hvert år siden 1903 og rummende en guldgrube af historiske oplysninger fra Ribe Amt.

Det er en stor glæde for os i redaktionen at samle artikler fra snart sagt hver krog af landet. Men vi er altid modtagelig for nye fortællinger. Fra Ribe Amt er det sted, hvor mange kan komme til orde.

Men i 2012 nøjedes vi ikke med årbogen.

Vores bestyrelsesmedlem Søren Mulvad, forfattede en udgivelse i anledning af Ribedigets 100 års jubilæum, anlæggelsen af Vesterhavsdiget fra Vester Vedsted til Tosmarks Banke i Darum.

Bogen blev udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt og præsenteret ved Digtets jubilæum.

I efteråret udgav vi så atter en bog. Denne gang om to vestjyske malere Marius Skov og Niels Holbak. Forfattere her var lektor Bent Bækgaard Mortensen, Ribe og så mig.

Vi fik så gode økonomiske tilskud til denne udgivelse, fra Velux Fonden, Sydbank Fonden, Ølgod Museumsfond og Esbjerg, Fanø og Varde Kommuner, at vi kunne udsende bogen til medlemmerne uden beregning. Det var en stor glæde for os, og det håber vi også, det var for medlemmerne.

Tilslut vil jeg rette en stor tak til vore tilskudsgivere. Esbjerg, Fanø, Varde og Vejen Kommuner. Heller ikke i 2012 så Billund Kommune at have mulighed at støtte os, men det kommer nok i 2013. Vi takker Lida og Oskar Niensens Fond i Esbjerg, der støtter os hvert eneste år, og hvis støtte er en stor opmuntring for os.

Jeg vil også gerne rette en personlig tak til alle de medlemmer der støtter os ved at være medlem, og som deltager i vore arrangementer. Det er så rart at møde jer. Jeg vil gerne takke Ole Nørskov og Søren Mulvad for samarbejde på redaktionen, og til hele bestyrelsen for et godt samarbejde i årets løb.

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

- arbejder for fremme af lokalhistorisk interesse

Årsregnskab 2012

Indtægter

Kontingent	83.887,49
Tilskud til samfundet	13.870,00
Tilskud til "To vestjyske malere"	51.500,00
Bogsalg	17.156,00
Bogsalg, "To vestjyske malere"	9.200,00
Text & Node (Copydan)	1.803,34
Renter, udbytte m.m.	<u>3.503,73</u>
Indtægter i alt	180.920,56

Udgifter

Årbog, tryk og redaktion	74.661,25	
Årbog, distribution	14.335,00	
"To vestjyske malere", tryk og markedsføring	64.125,00	
"To vestjyske malere", distribution	14.242,00	
Møder, arrangementer m.v.	3.778,75	
Forsikring, revision	1066,00	
Årsprogram, hjemmeside	3143,75	
Telefon, Internet mm	2.400,00	
Udgifter til kontor, arkiv og boglager	20.787,58	
Kontorartikler, kuverter, girokort mm	6.780,82	
Bestyrelsesmøder m. m	11.651,09	
Repræsentation, gaver	1.620,00	
Porto i øvrigt	8.156,50	
H.K. Kristensen prisen	<u>2.500,00</u>	229.247,74
Underskud		<u>48.327,18</u>
		=====

Status

Aktiver

Kassebeholdning	542,00
Erhvervs giro 6043194	56.979,55
Erhvervs konto 6880004152	-2,09
Vestjysk Bank	60.179,56
Investeringsbeviser	145.173,60
Boglager	<u>6.250,00</u>
Aktiver i alt	269.122,62

Passiver

Bogkøb Ribe Digelag	<u>4400,00</u>
	264.722,62

Formand: Olga Pedersen, Vestergade 6670 Holsted, tlf.: 75 19 82 80, e-mail: olga.pedersen@stofanet.dk
 Ekspedition: Jens Erik Starup, Horsbølvej 13, 7200 Grindsted, tlf.: 75 32 23 53, e-mail: histsam@horsboel.dk
 CVR: 20 87 06 56. Bank: Danske Bank, konto nr. 3737 6043194. Hjemmeside: www.histsamfund.dk

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

- arbejder for fremme af lokalhistorisk interesse

Egenkapital

Egenkapital pr. 1. januar 2012	312.207,40	
Kursændring investeringsbeviser	842,40	
Underskud 2012	<u>-48.327,18</u>	
Egenkapital pr. 31. december 2012		<u>264.722,62</u>

Sponsorer 2012.

Følgende fonde, institutioner, kommuner og personer har i år støttet Historisk Samfunds arbejde.

Tilskud til årbogen.

Lida og Oskar Niensens Fond	5.000,00	
Esbjerg Kommune	3.600,00	
Varde Kommune	2.000,00	
Vejen Kommune	2.000,00	
Olaf Lyne, Finland	770,00	
Fanø Kommune	<u>500,00</u>	13.870,00

Tilskud til "To vestjyske malere"

Velux Fonden	30.000,00	
Esbjerg Kommune	10.000,00	
Ølgod Museumsfond	10.000,00	
Fanø Kommune	5.000,00	
Sydbankfonden	5.000,00	
Varde Kommune	<u>1.500,00</u>	61.500,00

I alt **75.370,00**

I årsregnskabet for 2012 er af tilskuddet medtaget kr. 65.370,00, som er indkommet i regnskabsåret. De resterende kr. 10.000,00 er medtaget i budget 2013.

Horsbøl d. 9. feb. 2013

Jens Erik Starup, kasserer.

Søren Frederiksen, revisor.

Tarben Hestehave, revisor.

Formand: Olga Pedersen, Vestergade 6670 Holsted, tlf.: 75 19 82 80, e-mail: olga.pedersen@stofanet.dk
 Ekspedition: Jens Erik Starup, Horsbølvej 13, 7200 Grindsted, tlf.: 75 32 23 53, e-mail: histsam@horsboel.dk
 CVR: 20 87 06 56. Bank: Danske Bank, konto nr. 3737 6043194. Hjemmeside: www.histsamfund.dk

Nye medlemmer 2012

Mikkel Kirkedahl Nielsen, Tage Verner Kristensen, Grethe Hansen, Lars Deleuran, Nina & Sonny Fostoft, Anna Timmerby, Jørgen Rehfeldt, Johan Andersen, Ole Faber, Edith Nielsen, Søren G. Jensen, Vilslev Jedsted Sognearkiv, Vera Vad Winkler, Benny Jakobsen, Judith og Niels Boysen, Blåbjerg Lokalhistoriske Arkiv, Flemming Jørgensen, Anna Vind, Knud-Aage Rahbek Lauridsen, Niels Bo Bøggild, Lars Ilsøe, Morten Danckert, Gørding Sognearkiv, c/o Nora Olesen, Hunderup-Sejstrup Sognearkiv, c/o Johannes Clausen, Poul Hegelund, Lissi Honoré, Poul Risom, Peter Esbjerg, Kalvslund Sogns Lokalarkiv, c/o Jørgen Jørgensen,	Sorsigvej 25, Gyvelvænget 13, Hjerting, Karlsgaardvej 51, Sig, Vestervang 127 A, Sønderportsgade 27, Karinevej 32, Kildekrogen 8, Rolfsgade 120A, Nybrovej 28, Landlystvej 7B, Tarp, Askelunden 2, 3 th., Jedsted Klostervej 77, Jedsted, Egetofte 1, Bavnshøjvej 2, Bogfinkevej 4, Sønderallé 21, Fasanvænget 28, Hjerting, Østergade 8, Nørrevej 57, Nattergalevænget 1, Tangevej 49, Vester Vedstedvej 137, Birkevænget 27, Kirketoften 5, Hunderup, Skolebakken 21, Bisserup, Rodebækvej 8, Carstensens Alle 20, Tangevej 15, Østervej 26,	6760, Ribe 6710, Esbjerg V 6800, Varde 6650, Brørup 6760, Ribe 6800, Varde 6710, Esbjerg V 6700, Esbjerg 6851, Janderup 6715, Esbjerg N 6705, Esbjerg Ø 6771, Gredstedbro 6830, Nørre Nebel 6893, Hemmet 6600, Vejen 6830, Nørre Nebel 6710, Esbjerg V 6670, Holsted 3070, Snekkersten 6760, Ribe 6760, Ribe 6760, Ribe 6690, Gørding 6740, Bramming 4243, Rude 6753, Agerbæk 6705, Esbjerg Ø 6760, Ribe 6760, Ribe
--	--	---

Bibliografi 2013

Historisk Samfund for Ribe Amt bringer hvert år en liste over bøger og tidsskrifter, der vedrører det gamle Ribe Amt. Oversigten er udarbejdet efter oplysninger fra biblioteker, museer, lokalarkiver og private personer, der velvilligt har stillet deres udgivelser til rådighed for redaktionen.

Her vil man fortsat være meget taknemlig for oplysninger, der kan føre til, at listen bliver så komplet som muligt.

Årbøger og tidsskrifter

Byhornet. Lokalblad og Kirkeblad for beboerne i Seem Sogn. 2012.

Fra Ribe Amt. Historisk Samfund for Ribe Amts årbog 2012. Holsted 2012.

Historisk Arkiv for Brørup og Omegn. Årsskrift 2012.

Lokalhistorisk Arkiv i Holsted. Holsted 2012.

Lokalhistoriske meddelelser. Varde Lokalhistoriske Forening 2012.

Lokalårbogen 2012. Lokalhistorisk Forening for Bramming-Eggen. Esbjerg 2012.

Museumsavisen. Museumsforeningen på Sønderkov. 2012.

Nationalparkplan. Vadehavet 2013-18. Danmarks Internationale Nationalpark. Høringsforslag april 2012. Esbjerg 2012.

Opdatering 2012. Årbog for Varde By og Omegn. Varde 2012

Ribe Katedralskole 2012. Ribe 2012

Ripensersamfundet i 100 år. Ribe 2012.

Sjæklen. Årbog for Fisker- og Søfartsmuseet, Saltvandsakvariet i Esbjerg 2011.

Thorstrup Sognearkiv. Foreninger i Thorstrup Sogn 1869-2012. Ribe 2012.

Thorstrup Sognearkiv. Lokalhistoriske glimt fra et lille samfund. Ribe 2012.

Årsskrift fra Bække og Veerst sogne. Bække-Veerst Lokalarkiv 2012.

Amerika

Andersen, Bent i lokalårbogen 2012 s. 24-29.

Iversen, Chresten: i Lokalårbogen 2012 s. 24-29.

Jensen Kirsten og Grethe Knudsen: »Fra Bramming til Los Angeles« i Lokalårbogen 2012 s. 24-29.

Jensen, John og Christian Ringskou: »Anden Verdenskrig i Vestjylland – en introduktion« i opdatering 2012 s. 17-29.
Øllgaard, Holger: »Fra lyngens brune heder til landet over havet« i Fra Ribe Am 2012 s.125-168.

Anden Verdenskrig

Andresen, Knud: »Fortællingen om Dagny Olesen – Vardes første sabotør.« i Fra Ribe Amt 2012 s. 73-82.

Christensen, Flemming: »Pas på! Fjenden kommer (måske)« i Fra Ribe Amt 2012 s. 95-98.

Jensen, Ernst: »Gedebukken – en erindring fra 1940erne« i Fra Ribe Amt 2012 s. 115-124.

Jensen, John og Christian Ringskou: »Anden Verdenskrig i Vestjylland – en introduktion« i opdatering 2012 s. 17-29.

Jensen, John: »Nu er alle farer overstået – om angrebet på flygtningetoget ved Sdr. Vognsbjerg« i opdatering 2012 s. 42-64.

Larsen, Tommi: »Samtaler med modstandsfolk fra Brammingområdet« i Lokalårbogen 2012 s. 32-37.

Ringskou, Christian: »Flyvere i natten – glimt fra luftkrigen over Vestjylland« i opdatering 2012 s.30-41

Arkæologi

Fisker, Karen Bjelke: »Alle gode gange tre – udgravninger ved Baunhøj i Oksbøl« i opdatering 2012 s. 139-146.

Frandsen, Lene og Poul K. Jørgensen: »Årets arkæologi« i opdatering 2012 s. 114-133.

Lauridsen, Jens G.: »Kampvognskørsel og skjulte fortidsminder« i opdatering 2012 s. 143-138.

Søvsø, Morten: »Et udsnit af en landsby fra omkring år 500 e. Kr. udgravet i St. Darum« i Lokalårbogen 2012 s.38-46.

Bogsamlinger og børnebøger

Vester, Hans Christian: »Danmarks første børnebog og Anders Sørensen Vedel« i Ribe Katedralskole 2012 s. 58-65.

Bygningsbevaring og bygningshistorie

Husted, Vagn og Lars Christoffersen: »En brandforsikring visualiseres og fortæller bygningshistorie om Kikkenborg Kro 1795« i Lokalårbogen side 30-31.

Slyngborg, Mette: »Brammings bevaringsværdier« i Lokalårbogen 2012 s. 8-16.

Egnshistorie

Dall, Uwe. »Ribe, marsken og åen.« Ribe 2011.
 Henneke, Jørgen. »Guld og grønne skove. Københavnerplantagerne i Jylland.« Forlaget Rhodos 2012.
 Jensen, Ejvind Busk. »Foreninger i et lille Samfund. Thorstrup Sogn.« Ribe 2012
 Junk, Niels Erik: »Min barndom« i Lokalårbogen 2012 s. 100-108.
 Mulvad, Søren. »Ribediget i 100 år.« Historisk Samfund for Ribe Amt 2012.
 Olesen Svenning. »Lokalhistoriske glimt fra et lille samfund. Thorstrup Sogn i fortid og nutid.« Ribe 2012.
 Poulsen, Doris og Tage Nielsen: »Vej- og gadenavne i Hunderup Sogn« i Lokalårbogen 2012 s. 83-87.
 Reinheimer, Martin: »Ægteskabsforhold på Amrum. Et søfartssamfunds historiske demografi 1700-1900« i Sjøklen 2011 s.17-37.
 Ploug Marianne, Palle Uhd Jepsen og Lene B. Frandsen. »Henne«. Varde Museum 2012.
 Uhd, Palle. »Filsø under forandring. Historien om afvanding af Danmarks næststørste sø.« Varde Museum 2012.
 Watts, Jeremy. »Død Mands gods. Vorbassedrengene – en røverhistorie?« Billund 2012.

Erindringer

Frederiksen, Søren: »Der var engang... uddrag fra lokale aviser« i Årsskrift for Bække-Veerst Sogne s. 16-17.
 Hansen, Emil Peter: »Jul på Benjaminslyst« i Årbog for Bække-Veerst Sogne s. 10.
 Jensen, Ingrid: »At være barn i en stor familie« i Lokalårbogen 2012 s. 88-93.
 Jensen, Ernst: »Gedebukken – en erindring fra 1940erne« i Fra Ribe Amt 2012 s. 115-124.
 Jensen, Ejvind Busk. »Foreninger i et lille Samfund. Thorstrup Sogn.« Ribe 2012
 Junk, Niels Erik: »Min barndom« i Lokalårbogen 2012 s. 100-108.
 Kjærgaard, Otto. »Grindsteds posthistorie og underlagte postekspeditioner.« Grindsted 2012.
 Kristensen, Olav: »Erindringer fra mit liv« i Årsskrift for Bække-Veerst sogne s. 22-23
 Laursen, Ib: »Da jeg var dreng i Gørding« i Lokalårbogen 2012 s. 67-72.
 Nielsen, Inge Allesø: »Flygtningene på Bække Kro« i Årbog for Bække-Veast sogne s. 1821.

Vikkelsø-Nielsen, John: »Et skifte i Veerst« i Årbog for Bække-Veerst sogne s. 11-12.

Watts, Jeremy. »Død Mands Gods. Vorbassedrengene – en røverhistorie?« Billund 2012.

Fritid og sport

Nielsen, Henning: »Darum Fritidscenter« i Lokalårbogen 2012 s. 47-49.
 Primdal, Arne: »Hærvejshallen« i årsskrift for Bække-Veerst sogne s. 3-9.

Første Verdenskrig

Østergaard, Jens Peder: »Ubåde og slagskibe ved Vestkysten november 1916« i Fra Ribe Amt 2012 s. 83-94.

Foreningshistorie

Jensen, Ejvind Busk. »Foreninger i et lille Samfund. Thorstrup Sogn.« Ribe 2012

Gård og godshistorie

Jensen, John V.: »En hilsen fra Endrupholm« i Lokalårbogen 2012 s. 50-56.
 Jepsen, Palle Uhd. »Filsø. Om Andreas Grøn Tranberg og hans slægt, der omdannede Filsø til landbrugsjord.« Varde Museum 2012.

Industri og erhverv

Hahn-Pedersen, Morten: »Mærsk Endeavour. Historien om en rig« i Sjøklen 2011 s. 87-95.
 Nissen, Mogens R.: »En dansk forfaldshistorie« i Sjøklen 2011 s. 57-65.
 Poulsen, Rene Taudal og Morten Hahn Pedersen: »A.P.Møller-Mærsk i olie og gasindustriens værdikæde« i Sjøklen 2011 s. 67-86.

Jubilæer

Mulvad, Søren. »Ribediget i 100 år.« Historisk Samfund for Ribe Amt 2012
 Ripensersamfundet i 100 år. Ribe 2012.

Kalkudvinding

Nørby, Jens. »Varde Kalkovn ved Pramstedet.« Varde 2012.

Kro- og Forsamlingshushistorie

Husted Vagn: »Historier fra Endrup Møllekro« i Lokalårbogen 2012 s. 57-62.

Husted, Vagn og Lars Christoffersen: »En brandforsikring visualiseres og fortæller bygningshistorie om Kikkenborg Kro 1795« i Lokalårbogen side 30-31.

Jacobsen, Jørgen: »Gørding Sogns Forsamlingshus« i Lokalårbogen 2012 s. 63-66.

Nielsen, Inge Allesø: »Flytningene på Bække Kro« i Årbog for Bække-Veest sogne s. 1821

Kulturmiljø og kulturhistorie

Dall, Uwe: »Ribe, marsken og åen.« Ribe 2011.

Guldborg, Mette: »Mennesker i et foranderligt landskab« i Sjaklen 2011 s. 9-15.

Hansen Kjeld: »Folk og Fortællinger fra Det Tabte Land.« Bd. 1 Jylland. Gads Forlag 2012.

Jensen, Ejvind Busk: »Foreninger i et lille Samfund. Thorstrup Sogn.« Ribe 2012

Kastrup, William Knud: »Ripensersamfundets udvikling« i Ripensersamfundet i 100 år s. 7-21.

Kastrup, Knud William: »Legaterne« i Ripensersamfundet i 100 år s. 38-41.

Kjærgaard, Otto: »Grindsteds posthistorie og underlagte postekspeditioner.« Grindsted 2012.

Mulvad, Søren: »Ribediget i 100 år«. Historisk Samfund for Ribe Amt 2012

Veising, Ejvind og Carl Rise Damkjær: »Ripensersamfundets renæssance« i Ripensersamfundet i 100 år s. 22-39.

Præstholm, Henrik: »Ripenserbladet« i Ripensersamfundet i 100 år s. 42-52

Henneke, Jørgen: »Guld og grønne skove. Københavnerplantagerne i Jylland.« Forlaget Rhodos 2012.

Nielsen, Niels Kayser: »Jord eller Blæk?« i Fra Ribe Amt 2012 s. 99-114.

Olesen Svenning: »Lokalhistoriske glimt fra et lille samfund. Thorstrup Sogn i fortid og nutid.« Ribe 2012

Pedersen, Olga og Bent Mortensen: »To vestjyske malere M. Skov og N. Holbak.« Historisk Samfund for Ribe Amt 2012.

Ploug Mariann og John V. Jensen: »Kulturmiljøer I Varde Kommune« I opdatering 2012 s. 161-179.

Kunsthistorie

Enevoldsen, Kirsten: »Bramming og stensulpturer er Poul Dylmers liv« Lokalårbogen 2012 s. 20-23.

Pedersen, Olga og Bent Mortensen: »To vestjyske malere M. Skov og N. Holbak.« Historisk Samfund for Ribe Amt 2012.

Landbrug

Jepsen, Palle Uhd: »Filsø. Om Andreas Grøn Tranberg og hans slægt, der omdannede Filsø til landbrugsjord.« Varde Museum 2012.

Militærhistorie

Eriksen, S. Ø.: »Militær og Hjemmeværn i Brørup« i Brørup og Omegn 2012 s. 46-50.

Thorsen, Palle: »Depotområde Brørup« i Brørup og Omegn 2012 s. 45.

Mission og Missionshuse

Byskov, Søren: »Esbjergfiskerne og missionen« i Sjaklen 2011 s. 39-55.

Petersen, Samuel Højt: »Gørding Missionshus« i Lokalårbogen 2012 s. 73-78.

Møllehistorie

Husted Vagn: »Historier fra Endrup Møllekro« i Lokalårbogen 2012 s. 57-62.

Jacobsen, E. Benny: »Lydum Mølle« i Fra Ribe Amt 2012 s. 5-28.

Nationalpark og Vadehavets dyreliv

Frederiksen, Niels. »Sønderho. En skipperby i Vadehavet« Fiskeri- og Søfartsmuseet. Saltvandsakvariet. Esbjerg 2012.

Guldborg, Mette: »Mennesker i et foranderligt landskab« i Sjaklen 2011 s. 9-15.

Jensen, Lasse Fast: »Gråsælen- Danmarks største pattedyr er vendt tilbage« i Sjaklen 2011 s. 97-115.

Jensen Louise N.: »Fotoidentifikation af grønlandshvaler i Diskobugten« i Sjaklen 2011 s. 131-143.

Mulvad, Søren: »Ribediget i 100 år.« Historisk Samfund for Ribe Amt 2012

Thøstesen, Charlotte Bie: »Kasketotranding ved Bovbjerg Fyr 2011 – og andre historiske kasketotrandinger i Danmark« i Sjaklen 2011 s. 117-129.

Vester, Hans Christian: »Danmarks første børnebog og Anders Sørensen Vedel« i Ribe Katedralskole 2012 s. 58-65.

Personalhistorie

Andersen, Bent i Lokalårbogen 2012 s. 24-29.

Andresen, Knud: »Fortællingen om Dagny Olesen – Vardes første sabotør.« i Fra Ribe Amt 2012 s. 73-82.

Holst, Helene: »Tredje gang er lykkens gang – og så blev jeg konfirmeret!« i Brørup og Omegn 2012 s. 51-53.

Holst, Helene: »Mine tre år som defektriceelev på Brørup Apotek 1945-1948« i Brørup og Omegn 2012 s. 54-62.

Holm, Johannes L.: »Veteran og husmand, Eske J. Hansen, Bækmark« i Lokalårbogen 2012 s. 94-95.

Holm, Johannes L.: »Afdød veteran fra 1864« i Lokalårbogen 2012 s. 96-97

Jensen, Ingrid: »At være barn i en stor familie« i lokalårbogen 2012 s. 88-93.

Jensen Kirsten og Grethe Knudsen: »Fra Bramming til Los Angeles« i Lokalårbogen 2012 s. 24-29.

Laursen, Ib: »Da jeg var dreng i Gørding« i Lokalårbogen 2012 s. 67-72.

Lautrup-Nissen, Per: »Jørgen Nissen sognepræst i Lindknud 1892 til 1895 og i Brørup 1892-1910« i Brørup og Omegn 2012 s. 36-44

Nielsen, Niels Kayser: »Jord eller Blæk?« i Fra Ribe Amt 2012 s.99-114.

Reinheimer, Martin: »Ægteskabsforhold på Amrum. Et søfartssamfunds historiske demografi 1700-1900« i Sjaklen 2011 s.17-37.

Vester, Hans Christian: »Danmarks første børnebog og Anders Sørensen Vedel« i Ribe Katedralskole 2012 s. 58-65.

Posthistorie

Kjærgaard, Otto. »Grindsteds posthistorie og underlagte postekspeditioner.« Grindsted 2012.

Syge- og sygehushistorie

Høy-Nielsen, Aja. »Tuberkulose som folkesygdom- indsats og omkostninger 1900-1962.« Esbjerg 2012.

Mulvad, Søren: »Sygehuse i Ribe indtil 1874« i Fra Ribe Amt 2012 s. 29-44.

Søfart

Byskov, Søren: »Esbjergfiskerne og missionen« i Sjaklen 2011 s. 39-55.

Frederiksen, Niels. »Sønderho. En skipperby i Vadehavet- Fiskeri- og Søfartsmuseet. Saltvandsakvariet. Esbjerg 2012.

Reinheimer, Martin: »Ægteskabsforhold på Amrum. Et søfartssamfunds historiske demografi 1700-1900« i Sjaklen 2011 s.17-37.

Skolehistorie

Bruun, Andreas: »Om skolevæsenets oprettelse i Malt Herred« i Brørup og Omegn 2012 s. 23-27.

Bruun, Andreas: »Skolens renholdelse for 100 år siden« i Brørup og Omegn 2012 s. 33-35

Christensen, Peter: »Om skolelukninger før og nu« i Brørup og Omegn 2012 s. 12-23.

Hansen, Poul: »Klelund Skole« i Brørup og Omegn 2012 s. 27-31

Jensen, Susie: »Da Askov havde en friskole« i Brørup og Omegn 2012 s. 32-33.

Nielsen, Karen: »Lærer ved Thorsted Skole« i Årsskrift for Bække-Veerst sogne s. 13-15.

Nielsen, Niels Kayser: »Jord eller Blæk?« i Fra Ribe Amt 2012 s. 99-114.

Spejderhistorie

Simonsen, Ingrid Sand: »Terp spejdercenter – et natur og oplevelsessted!« i Lokalårbogen 2012 s. 17-19.

Slægtshistorie

Jepsen, Palle Uhd. »Filsø. Om Andreas Grøn Tranberg og hans slægt, der omdannede Filsø til landbrugsjord«. Varde Museum 2012.

Prange, Knud: »Almue i Vestjylland – og dog. Min vestjyske familie.« i Fra Ribe Amt 2012 s. 45-72.

Rauh, Jytte: »Et gravsted på Bække Kirkegård« i Årsskrift for Bække-Veerst sogne s. 26-29.

Reinheimer, Martin: »Ægteskabsforhold på Amrum. Et søfartssamfunds historiske demografi 1700-1900« i Sjaklen 2011 s.17-37.

Teaterhistorie

Jacobsen, Jørgen: »Historien om »Det Gjørdingske Teater« i Lokalårbogen 2012 s. 79-82.

Lokalhistorisk Arkiv i Holsted. Holsted 2012.

Vestjylland

Guldberg, Mette: »Mennesker i et foranderligt landskab« i Sjaklen 2011 s. 9-15.

Frederiksen, Niels. »Sønderho. En skipperby i Vadehavet- Fiskeri- og Søfartsmuseet. Saltvandsakvariet. Esbjerg 2012.

Hansen Kjeld. »Folk og Fortællinger fra Det Tabte Land«. Bd. 1 Jylland. Gads Forlag 2012.

Henneke, Jørgen. »Guld og grønne skove. Københavnerplantagerne i Jylland.« Forlaget Rhodos 2012.

Jepsen, Palle Uhd. »Filsø. Om Andreas Grøn Tranberg og hans slægt, der omdannede Filsø til landbrugsjord.« Varde Museum 2012.

Nationalparkplan. Vadehavet 2013-18. Danmarks Internationale Nationalpark. Høringsforslag april 2012. Esbjerg 2012.

Pedersen, Olga og Bent Mortensen. »To vestjyske malere M. Skov og N. Holbak«. Historisk Samfund for Ribe Amt 2012.

Østergaard, Jens Peder: »Ubåde og slagskibe ved Vestkysten november 1916« i Fra Ribe Amt 2012 s. 83-94.

Billund Kommune

Henneke, Jørgen. »Guld og grønne skove. Københavnerplantagerne i Jylland.« Forlaget Rhodos 2012.

Kjærgaard, Otto. »Grindsteds posthistorie og underlagte postekspeditioner.« Grindsted 2012.

Watts, Jeremy. »Død Mands Gods. Vorbassedrengene – en røverhistorie?« Billund 2012.

Esbjerg Kommune

Byskov, Søren: »Esbjergfiskerne og missionen« i Sjæklen 2011 s. 39-55.

Dall, Uwe. »Ribe, marsken og åen.« Ribe 2011.

Enevoldsen, Kirsten: »Bramming og stensulpturer er Poul Dylmers liv« Lokalårbogen 2012 s. 20-23.

Guldberg, Mette: »Mennesker i et foranderligt landskab« i Sjæklen 2011 s. 9-15.

Høy-Nielsen, Aja. »Tuberkolose som folkesygdom- indsats og omkostninger 1900-1962.« Esbjerg 2012.

Husted, Vagn og Lars Christoffersen: »En brandforsikring visualiseres og fortæller bygningshistorie om Kikkenborg Kro 1795« i Lokalårbogen side 30-31.

Husted Vagn: »Historier fra Endrup Møllekro« i Lokalårbogen 2012 s. 57-62.

Holm, Johannes L.: »Veteran og husmand, Eske J. Hansen, Bækmark« i Lokalårbogen 2012 s. 94-95.

Holm, Johannes L.: »Afdød veteran fra 1864« i Lokalårbogen 2012 s. 96-97

Jacobsen, Jørgen: »Gørding Sogns Forsamlingshus« i Lokalårbogen 2012 s. 63-66.

Jacobsen, Jørgen: »Historien om Det Gjørdingske Teater« i Lokalårbogen 2012 s. 79-82.

Jensen, Ernst: »Gedebukken – en erindring fra 1940erne« i Fra Ribe Amt 2012 s. 115-124.

Jensen, Ingrid: »At være barn i en stor familie« i lokalårbogen 2012 s. 88-93.

Jensen, John V.: »En hilsen fra Endrupholm« i Lokalårbogen 2012 s. 50-56.

Junk, Niels Erik: »Hvorfor DSB-bygningens søjle stadig er sølursokkel i Vong« i Lokalårbogen 2012 s. 98-99.

Junk, Niels Erik: »Min barndomsegn« i Lokalårbogen 2012 s. 100-108.

Larsen, Tommi: »Samtaler med modstandsfolk fra Brammingområdet« i Lokalårbogen 2012 s. 32-37.

Laursen, Ib: »Da jeg var dreng i Gørding« i Lokalårbogen 2012 s. 67-72.

Mulvad, Søren: »Sygehuse i Ribe indtil 1874« i Fra Ribe Amt 2012 s. 29-44.

Mulvad, Søren. »Ribediget i 100 år.« Historisk Samfund for Ribe Amt 2012

Nielsen, Henning: »Darum Fritidscenter« i Lokalårbogen 2012 s. 47-49.

Petersen, Samuel Højst: »Gørding Missionshus« i Lokalårbogen 2012 s. 73-78.

Poulsen, Doris og Tage Nielsen: »Vej- og gadenavne i Hunderup Sogn« i Lokalårbogen 2012 s. 83-87.

Ribe Katedralskole 2012. Ribe 2012.

Simonsen, Ingrid Sand: »Terp spejdercenter – et natur og oplevelsessted!« i Lokalårbogen 2012 s. 17-19.

Slyngborg, Mette: »Brammings bevaringsværdier« i Lokalårbogen 2012 s. 8-16.

Søvsø, Morten: »Et udsnit af en landsby fra omkring år 500 e. Kr. udgravet i St. Darum« i Lokalårbogen 2012 s. 38-46.

Vester, Hans Christian: »Danmarks første børnebog og Anders Sørensen Vedel« i Ribe Katedralskole 2012 s. 58-65.

Fanø Kommune

Frederiksen, Niels. »Sønderho. En skipperby i Vadehavet« Fiskeri- og Søfartsmuseet. Saltvandsakvariet. Esbjerg 2012.

Varde Kommune

Andresen, Knud: »Fortællingen om Dagny Olesen – Vardes første sabotør.« i Fra Ribe Amt 2012 s. 73-82.

Christensen, Flemming: »Pas på! Fjenden kommer (måske)« i Fra Ribe Amt 2012 s. 95-98.

Fisker, Karen Bjelke: »Alle gode gange tre – udgravninger ved Baunhøj i Oksbøl« i opdatering 2012 s. 139-146.

Frandsen, Lene og Poul K. Jørgensen: »Årets arkæologi« i opdatering 2012 s. 114-133.

Hansen, Anne og Mette Bjerrum Jensen: »Kaffen galt i halsen, eller – hvordan vores holdning til besættelsesmagten har forandret sig fra 1995 til i dag« i opdatering 2012 s. 71-88.

Jacobsen, E. Benny: »Lydum Mølle« i Fra Ribe Amt 2012 s. 5-28.

Jensen, Ejvind Busk. »Foreninger i et lille Samfund. Thorstrup Sogn.« Ribe 2012.

Jensen, John og Christian Ringskou: »Anden Verdenskrig i Vestjylland – en introduktion« i opdatering 2012 s. 17-29.

Jensen, John: »Nu er alle farer overstået – om angrebet på flygtningetoget ved Sdr. Vognsbjerg« i opdatering 2012 s. 42-64.

Jepsen, Palle Uhd. »Filsø. Om Andreas Grøn Tranberg og hans slægt, der omdannede Filsø til landbrugsjord.« Varde Museum 2012.

Lauridsen, Jens G.: »Kampvognskørsel og skjulte fortidsminder« i opdatering 2012 s. 143-138.

Lokalhistoriske meddelelser. Varde 2012.

Nielsen, Niels Kayser; »Jord eller Blæk?« i Fra Ribe Amt 2012 s.99-114.

Nørby, Jens. »Varde Kalkovn ved Pramstedet.« Varde 2012.

Olesen Svenning. »Lokalhistoriske glimt fra et lille samfund. Thorstrup Sogn i fortid og nutid.« Ribe 2012

Ploug Marianne, Palle Uhd Jepsen og Lene B. Frandsen. »Henne«. Varde Museum 2012.

Ploug Mariann og John V. Jensen: »Kulturmiljøer I Varde Kommune« i opdatering 2012 s. 161-179.

Ringskou, Christian: »Flyvere i natten – glimt fra luftkrigen over Vestjylland« i opdatering 2012 s.30-41.

Ringskou, Christian: »Krisen kradser – 1.000 år med kriser og opsving« i opdatering 2012 s. 180-201.

Uhd, Palle. »Filsø under forandring. Historien om afvandring af Danmarks næststørste sø.« Varde Museum 2012.

Vejen Kommune

Bruun, Andreas: »Om skolevæsenets oprettelse i Malt Herred« i Brørup og Omegn 2012 s. 23-27.

Bruun, Andreas: »Skolens renholdelse for 100 år siden« i Brørup og Omegn 2012 s. 33-35

Christensen, Peter: »Om skolelukninger før og nu« i Brørup og Omegn 2012 s. 12-23.

Christensen, Peter: »Om nogle af byens førende personer i tidligere tider« i Brørup og Omegn 2012 s. 63-67.

Eriksen, S. Ø.: »Militær og Hjemmeværn i Brørup« i Brørup og Omegn 2012 s. 46-50.

Hansen, Poul: »Klelund Skole« i Brørup og Omegn 2012 s. 27-31.

Holst, Helene: »Tredje gang er lykkens gang – og så blev jeg konfirmeret!« i Brørup og Omegn 2012 s. 51-53.

Jensen, Susie: »Da Askov havde en friskole« i Brørup og Omegn 2012 s. 32-33.

Lokalhistorisk Arkiv i Holsted. Holsted 2012.

Museumsavisen. Museumsforeningen på Sønderkov. 2012.

Thorsen, Palle: »Depotområde Brørup« i Brørup og Omegn 2012 s. 45. i årsskrift fra Bække og Veerst sogne.

Bække-Veerst Lokalarkiv 2012.

Register 2013

Forfatterregister 2013

A	
Andersen, Niels, Tjæreborg	115, 118
Andreasen, Knud, forfatter, Varde	107, 114
E	
Egelund, Martin, museums- inspektør, Sønderkov Museum	63, 72
G	
Grundvad, Lars, museums- inspektør, Sønderkov Museum	63, 72
J	
Juhl, Magne, overlæge, Viborg	85, 106
M	
Mulvad, Søren, lærer, Seem	35, 40, 59, 62, 119, 121, 136
P	
Pedersen, Olga, Lokalhistoriker, Holsted	11, 20, 119, 136
S	
Stenkjær, Bodil, Ribe	35
T	
Tobiasen, Kathrine, forfatter	21, 27, 34
V	
Villadsen, Hans Ole, Alslev	2, 5, 10
Ø	
Østergaard, Birthe Høgsbro, tandlæge, Århus	41, 58

Personregister 2013

A	
Ammidsbøl, Susanne, enkefrue på Søgaard	100
Andersen, Jens Villadsen, ejer af Visselbjerg	10
Andersen, Jeppe, lærer i Lønne	100, 115, 118
Andreasdatter, Barbara, gårdmandsdatter i Farup	31
Andreaskone, Johanne Marie, gårdmandskone i Farup	22
B	
Bachmann, jægermester	23
Bech, Christen, provst over Vandfuld herred	23
Bruhn, Carl Johan, udlandsdanser	107
C	
Christensen, Mogens gårdejer i Broeng	28
Christensen, Regine, Ribe	60, 62
Christensen, Aage Møller, faldskærmsagent	108ff
Christiansen, Christian, frihedskæmper under Anden Verdenskrig	109
Churchill, Winston, engelsk premierminister	107
Clausen, Nis, arvefæster i Vibæk	5, 10
D	
Daugaard, Kresten	103
Degn, Ole, forfater	103, 105
Dynesen, rebslager i Ribe	35
E	
Eg, Anton, gårdejer i Hjortkjær	13
Enevoldsen, Niels Hansen, fiskeeksportør i Esbjerg	101
Eskildsdatter, Maren, gift kone i Grimstrup Sogn	19
Eskildsen, Eskild, gårdejer i Grisbæk i Vejrup sogn	19
Eskildsen, Jens, gårdejer i Grisbæk i Vejrup Sogn	19

F

Feilberg, H.F. (1831-1921) præst i Darum	94
Frederiksen, Johan, født i Gottorp Amt 1819	87, 88
G	
Geisler, Ole, SOE-organisator	108, 113
Graves, Robert, engelsk forfatter	56, 58
Grum, Morten Poulsen, gårdfæster i Aastrup Sogn	17
Gødesen, Ane Marie, aftægt- kone i Klinting	97
H	
Hammer, Mogens, telegrafist, udlandsdanser	107
Hansen, Andreas, gårdejer i Farup	21, 23
Hansen, Arnold, frihedskæmper under Anden Verdenskrig	109
Hansen, Jens	21
Hansen, Jørgine Frederikke, gift Klinting	86
Hansen, Laurids Nielsen	10
Hansen, Niels, arvefæster i Vibæk	5f 10, 101
Hansen, stadskirurg i Ribe	35
Hansen, Steen, lektor i Ribe	62
Hansen, Viggo, friheds- kæmper under Anden Verdenskrig 109ff	
Hansen Wentzel, ejer af Visselbjerg	10
Hjort, Søren Nielsen	10
I	
Iversen, Gunnar, forfatter	41, 48, 54, 57, 58
J	
Jegum, Maren Nielsdatter, Broeng	28
Jensen, Anders Christian, skipper I Ringkøbing	99, 102
Jensen, Ane, fiskerpige fra Nymindegab	96

- Jensen, Ane, Klintings
stedmoder 101, 103
- Jensen, Mette Bollerup,
esepige i Nymindegab 101
- Jensen Niels, gårdejer
i Broeng 31, 34
- Jensen, Torben, dragon 85, 88, 105
- Jessen, Ingeborg, ejer
af Visselbjerg 10
- Johannesen, Paul,
telegrafist 107f
- Johansen, A. C. dr. Phil.
Hellerup 94
- Jorn, Asger, kunstner 47, 58
- Josefsen, Johannes 115
- Jørgensdatter, Maren 5, 10
- Jørgensen, Jens, friheds-
kæmper under Anden
Verdenskrig 109, 112
- K**
- Klinting, Torben, forfatter
og lærer 85ff
- Kragelund, Tobiassen,
lokalhistoriker, forfatter 88, 105
- Kristensen, Evald Tang,
folkemindeforsker 100, 105
- Kristensen, Terkel, forfatter
og lærer 85
- L**
- Lodberg, Peder Christensen,
Søndervig 100
- Lodberg, Thorvald,
forfatter 100, 103, 105
- Lund, Søren, ejer af Visselbjerg 10
- Lybecker, Georg, toldinspektør
i Hjerting 60
- Lybecker, Kathrine Holm,
husejer i Ribe 59f
- Lybecker, Ludvig, amtmand i
Hjørring 60
- M**
- Mackeprang, museums-
direktør 47, 58
- Madsen, Søren, gårdejer i
Jerne 19
- Martens, vagtmester i
Hennebjerg 97
- Mathiesen, sogneråds-
formand i Vittarp 89
- Mattisen, Johan, fragtkusk
og dragon 87
- Mikkelsen, Gerner,
politifuldmægtig i Varde 110, 112
- Mikkelsen, Max J., telegrafist 108
- Mortensen, Niels, gårdejer i
Kærbøl, Farup Sogn 22ff, 31, 34
- Mortensen, Terman,
handelsmand i Ribe 22, 24
- Muus, Flemming, leder 108
- N**
- Nielsdatter, Maren, gård-
mandskone i Broeng 28, 32, 34
- Nielsen, Anton, skolebogs-
forfatter 89
- Nielsen, Claus Guldager 31
- Nielsen, Mads 21
- Nielsen, Niels Peder, gårdejer i
Glejbjerg 41
- Nielsen, Peder, strandfoged
i Henne 34, 41, 98
- Nielsen, Viggo, bogforlag
i Nørre Nebel 1926 34, 94, 97f, 100,
102
- Nordentoft, Knud, læge 111f
- Nørskov, Kathrine, Glejbjerg 42
- P**
- Palmblad, Peder, høstkarl, Fanø 88
- Pedersen, Claus, arvefæster
1771-1785 6
- Pedersen, Eske, Lunde Sogn 100
- Pedersen, Jens Godske, friheds-
kæmper 109
- Pedersen, Jørgen, gårdejer i
Grisbæk 17, 19
- Pedersen, Th. Søndergaard,
garagemester 110
- Petersen, Peter, frihedskæmper
under Anden Verdenskrig 109
- R**
- Rasmussen, Niels, gårdejer i
Glejbjerg 45
- Ree, Knud, redaktør på
Vestkysten 101
- Ross, Anne, engelsk
arkæolog 47ff
- Rotbøll, Chr. Michael, leder 107
- S**
- Schack, Marie 102
- Schlanbusch, H., potitifuld-
mægtig i Varde 108, 113f
- Schmidt, Kristian, gårdejer
i Hjortkjær 12f
- Steenberg, Andreas Schack, Ribe 36
- Sørensdatter, Lene, gård-
mandskone i Grisbæk i
Vejrup sogn 19
- Sørensen Bonde 30
- Sørensen, Eskild, gårdejer i
Grisbæk i Vejrup Sogn 19
- Sørensen, Jens (1808-1857) 23, 86
- Sørensen, Niels Christian 103
- Sørensen, Niels, gårdejer
i Broeng 27, 30, 31ff
- T**
- Tarbensdatter, Maren
(1817-1907) 86
- Thellesen, Peder Vad, gårdejer
i Hjortkjær 11
- Thomsen, Niels, gårdejer i
Hjortkjær 13
- Thorøe, Anders, gårdejer i
Glejbjerg 45
- Thorøe, Marie, Glejbjerg 45
- Thuesen, Anne Marie, Guldager 5
- Tobiasen, Kathrine,
forfatter 21, 27, 34
- U**
- Ussing, Eulalia, kogebogs-
forfatter i Ribe 35ff
- Ussing, Peder, snedker i Ribe
1785-1872 35
- Ussing, Stephan, maler 30
- W**
- Wiberg, Estrid Eveling Johanne,
gift Klinting 86
- Windfeldt, Hans Jensen, Farup 23
- Windfeldt, Hans Nielsen,
gårdejer i Farup 21
- Windfeldt, Johanne Marie
Nielsdatter 26
- Wøldike, Sebastian, herremand
på Visselbjerg i Alslev Sogn 5, 8
- Ø**
- Østergard, Knud Høgsbro,
præst i Aastrup (1936-1970) 41

REGISTER

Vester Starup Sogn	41
Vestervig	50f
Visselbjerg	5, 8ff
Vittarp	86f
W	
Wales	53
Ø	
Øster Horne Herred	24
Østrig	87
Å	
Ålborg	16, 102, 114
Ål Sogn	26f,31
Århus	58, 63, 83, 105, 108
Årre Sogn	19f

Bestyrelse

Historisk Samfund for Ribe Amt

Stiftet 1902. Danmarks ældste amtshistoriske Samfund

Formand og redaktør: Lokalhistoriker Olga Pedersen
Vestergade 6
6670 Holsted
Tlf. 75 19 82 80
e-mail: Olga.Pedersen@stofanet.dk

Næstformand: Lærer Søren Mulvad
Varming Vesterby 9
6760 Ribe
Tlf. 75 44 11 77
e-mail: mulvadvarming@mail.com

Kasserer: Jens Erik Starup
Horsbølvej 13
7200 Grindsted
Tlf. 75 32 23 53
e-mail: Jens.Starup@post2.tele.dk

Museumsleder Mogens Hansen
Frederiksberg Alle 13
7200 Grindsted
Tlf. 51 18 29 55
e-mail: Brammingegn@mail.dk

Museumsinspektør Mette Guldborg
Frodesgade 110A
6700 Esbjerg
Tlf. 75 45 49 69
e-mail: mg@fimus.dk

Peder Thygesen Nielsen
 Midtbyvej 10
 6857 Blåvand
 Tlf. 75 27 56 04
 e-mail: aamarken@esenet.dk

Henrik Præstholt
 Nørrelundparken 1b
 6760 Ribe
 Tlf. 23 23 44 84
 e-mail: Henrikpr@stofanet.dk

Suppleanter:

Svend Bek-Pedersen
 Mejlvangvej 19
 6870 Ølgod
 Tlf. 75 24 48 61

Mariann Ploug
 Nybrovej 123
 6851 Janderup
 e-mail: Mariannploug@bbsyd.dk

Redaktionsmedarbejder: Ole Nørskov
 Slotsvangen 6
 6800 Varde

Ekspedition og kasse: Gironummer: 6 04 31 94
 E-mail: histsam@horsboel.dk
 Kontingent: 150 kr.
 Konto: Danske Bank nr. 3737 6043194

INDHOLD

Villadsen, Hans Ole	
En lille beskeden kvitteringsbog	5
Pedersen, Olga	
Maren Eskeldsdatter	11
Tobiasen, Kathrine	
Viljestærke kvinder i Windfeldt familien	21
Mulvad, Søren	
Eulalia Ussing og hendes kagebog	35
Østergaard, Birthe Høgsbro	
Hovederne med de tre ansigter fra Glejbjerg og Bramming	41
Mulvad, Søren	
Regensen i Ribe	59
Grundvad, Lars og Martin Egelund	
De arkæologiske undersøgelser på Danich Crown-grunden ved Nørre Holsted	63
Jensen, Mogens	
Grindsted Kirkes Klokke – 400 år	73
Juhl, Magne	
Om Torben Klinting og hans forfatterskab	85
Andreasen, Knud	
En våbenedkastning ved Ansager	107
Andersen, Niels	
Sneum Digesø	115
Årsmøde og generalforsamling	119
Regnskab	122
Nye medlemmer	124
Bibliografi	125
Register	131
Bestyrelsen	135